

PETRI ABAELARDI THEOLOGIA CHRISTIANA

SCANNED FROM: Petri Abaelardi opera theologica: Corpus christianorum continuatio mediaevalis tom.XII (1969), ed. Eligius M. Buytaert. With corrections added from C. J. Mews, Petri Abaelardi opera theologica: Corpus christianorum continuatio mediaevalis tom.XIII pp.554-556.

PETRI ABELARDI THEOLOGIA CHRISTIANA

CAPITULA LIBRORUM

1. Primus liber continet quid uelit distinctio trium personarum in Deo uel quid sonent in ipso haec nomina personarum 'Pater', 'Filius', 'Spiritus Sanctus', et testimonia tam prophetarum quam philosophorum de sancta Trinitate, necnon et quare sapientia Dei uocetur Verbum aut benignitas ipsius dicatur Spiritus Sanctus. In quo etiam ea quae de anima mundi a philosophis dicta sunt, recte de Spiritu Sancto intelligi monstrantur.

2. Secundus liber aduersus calumnias fidelium de admixtione philosophicorum testimoniorum totus scribitur. In quo de uita et uirtutibus et doctrinis philosophorum et de naturalis legis hominibus plurima commendatio fit, ut digni illi uideantur quibus Deus suae fidei arcana reuelare dignaretur.

3. Tertius continet inuentiones in dialecticis et eos omnes qui Deum quoque humanis comprehendi rationibus uolunt, nec ea de fide suscipienda censent quae humanis rationibus adstrui uel defendi non ualeant. Proponit etiam summam fidei circa unitatem ac Trinitatem et obiectiones aduersus propositis, et quot modis 'idem' siue 'diuersum' accipiatur et quot modis 'persona' dicatur.

4. Quartus continet solutiones aduersus obiecta, et generationem Verbi ex Patre, id est diuinae sapientiae ex diuina potentia, et qua similitudine diuina potentia dicatur Pater uel diuina sapientia dicatur Filius. Continet insuper processionem Spiritus et quomodo Plato animam mundi, quam Spiritum Sanctum intellexit, uult creatam esse, hoc est initium habere; et quod fidem Trinitatis omnes homines naturaliter habeant.

5. Quintus uero est de ratione credendi unum Deum, non plures, et de perfectione et incommutabilitate huius summi boni quod in nullo crescere uel minui possit aut uariari.

THEOLOGIA CHRISTIANA

LIBER PRIMUS

[1.1] Summi boni perfectionem, quod Deus est, ipsa Dei sapientia incarnata Christus Dominus describendo tribus nominibus diligenter distinxit, cum unicam et singularem, indiuiduam penitus ac simplicem substantiam diuinam Patrem et Filium et Spiritum Sanctum tribus de causis appellauerit: Patrem quidem secundum illam unicam maiestatis suae potentiam, quae est omnipotentia, qua scilicet efficere potest quidquid uult cum nihil ei resistere queat, Filium autem eandem diuinam substantiam dixit secundum propriae sapientiae discretionem, qua uidelicet cuncta ueraciter diiudicare ac discernere potest, ut nihil eam latere possit quo decipiatur; Spiritum Sanctum etiam uocauit ipsam secundum benignitatis suae gratiam, qua omnia quae summa condidit sapientia, summa ordinat bonitate et ad optimum quaeque finem accomodat, malis quoque bene semper utens et mirabiliter quantumlibet peruerse facta optime disponens, quasi qui utraque manu pro dextera utatur et nesciat nisi dextram.

[1.2] Unde in Enchiridion beatus Augustinus:

Neque enim, inquit, Deus omnipotens cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus ut bene taceret et de malo.

Idem in XI De ciuitate Dei, de bonitate Dei et malitia diaboli loquens ait:

Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum uoluntatum iustissimus ordinator, ut cum ille male utatur naturis bonis, ipse bene utatur etiam uoluntatibus malis.

Item idem ibidem de diabolo:

Deus cum eum conderet, futurae malignitatis eius non erat ignarus, et praeuidebat quae bona de malis eius esset ipse facturus.

Item post aliqua:

Neque enim Deus ullum non dico angelorum, [sed] uel hominum creasset quem malum facturum esse praescisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum usibus commodaret.

Hinc est et illud Platonium:

Omne, inquit, quod gignitur, ex aliqua causa necessaria gignitur.

Nihil enim fit, cuius ortum non legitima causa et ratio praecedat.

[1.3] Ex summa itaque illa bonitate sua Deus, qua iuxta Moysen cuncta ualde bona condidit, et iuxta etiam Platonis assertionem 'optimus'

ipse omnium conditor,

a quo inuidia relegata longe est, cuncta sui similia, prout cuiusque natura capax beatitudinis esse poterat, effici uoluit --

uolens siquidem Deus bona quidem omnia prouenire, mali porro nullius, prout eorum quae nascuntur natura fert, reliquit propaginem nec fas sit bonitati praestanti quidquam facere nisi pulcherrimum --

ex hac, inquam, tanta bonitate sua Deus, qua singula, quantum potest aut decet, bona efficit ac bene disponit etiam mala altissimo suo et incomprehensibili nobis consilio, Spiritus Sanctus, ut supra meminimus, ipse est appellatus.

[1.4] Tale est ergo tres personas, hoc est Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, in diuinitate confiteri, ac si commemoraremus diuinam potentiam generantem, diuinam sapientiam genitam, diuinam benignitatem procedentem, ut his uidelicet tribus commemoratis summi boni perfectio praedicetur, cum uidelicet ipse Deus et summe potens, id est omnipotens, et summe sapiens et summe benignus ostenditur. --

De genitura autem huiusmodi seu processione in sequentibus, prout poterimus et ipse Dominus annuerit, immo gratia sua dederit, aliquid per quascumque similitudines assignare tentabimus.

[1.5] In his itaque tribus, potentia scilicet, sapientia, benignitate, tota boni perfectio consistit ac parui pendendum est quodlibet horum sine duobus aliis. Qui enim potens est, si id quod potest iuxta modum rationis conducere nescit, exitialis est ac perniciosa eius potentia.

Si autem sapiens sit et discretus in agendo, sed minime possit, efficacia caret. Quod si et potens sit et sapiens, sed nequaquam benignus, tanto ad nocendum fit prouior quanto ex potentia et astutia sua ad efficiendum quod uult est securior; nec spem beneficiorum suorum caeteris praestat qui benignitatis affectu non commouetur. In quo autem haec tria concurrunt, ut uidelicet et possit implere quod uoluerit, et bene uelit utpote benignus, nec ex insipientia modum rationis excedat, eum profecto uere bonum esse et in omnibus perfectum constat, atque in eius regimine cuncta quae optime condidit, optime conseruari; quippe qui et possit et sciat et uelit.

[1.6] Unde non solum haec Trinitatis distinctio ad summi boni perfectionem describendam conuenit uerum etiam ad persuadendam hominibus diuini cultus religionem plurimum proficit, ut ob hoc praecipue ipsa Dei sapientia incarnata in praedicatione sua eam rectissime decreuisset assumere. Duo quippe sunt quae nos omnino Deo subiectos efficiunt, timor uidelicet atque amor. Potentia quidem et sapientia maxime timorem incutiunt, cum eum et posse punire errata et nihil latere cognoscimus. Benignitas autem eius ad amorem pertinet, ut quem benignissimum habemus, potissimum diligamus. Ex qua etiam certum est eum impietatem ulcisci uelle, quia quo plus ei placet aequitas, magis displicet iniquitas, sicut scriptum est:

Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem.

[1.7] Nomine uero Patris, ut diximus, potentia designatur, nomine Filii sapientia, nomine Spiritus Sancti bonus affectus erga creaturas.

Causas autem horum nominum in sequentibus assignabimus, quare uidelicet haec nomina ad haec distinguenda in Deo translata sint a consuetis significationibus suis. Sed prius hanc diuinae Trinitatis distinctionem non a Christo inceptam, sed ab ipso apertius ac diligentius traditam esse ostendamus. Quam quidem diuina inspiratio et per prophetas Iudaeis et per philosophos gentibus dignata est reuelare, ut utrumque populum ad cultum unius Dei ipsa summi boni perfectio agnita inuitaret, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia; et facilius haec fides Trinitatis tempore gratiae susciperetur ab utroque populo, cum eam a doctoribus quoque antiquis uiderent esse traditam.

[1.8] Primum ipsa legis exordia occurrant, ubi legislator Moyses fidem Catholicam de unitate pariter et Trinitate tamquam 'omnium bonorum fundamentum' anteponebat. Cum enim dicitur:

In principio creauit Deus caelum et terram

pro eo quod apud nos dicitur Deus, Hebraica ueritas habet Heloim, quod est plurale huius singularis quod est 'Hel'. Quare ergo non dictum est 'Hel', quod est Deus, sed 'Heloim', quod apud Hebraeos 'dii' sine 'iudices' interpretatur, nisi hoc ad multitudinem diuinarum personarum accomodetur, ut uidelicet eo modo insinuetur pluralitas in Deo quomodo et Trinitas, et quodammodo multiplex dicitur Deus quomodo et trinus, non secundum quidem substantiae diuersitatem sed secundum personarum proprietates? Nam et ibidem de unitate substantiae demonstranda caute prouisum est cum dicitur creauit, non 'creauerunt'.

[1.9] Ubi et statim in sequentibus distinctionem personarum adnectit, quasi ad determinandum quod ad hanc denotandam 'Heloim' pluraliter dixerit. Spiritus quippe Sancti aeternitas patenter ostenditur cum dicitur:

Spiritus Domini ferebatur super aquas.

Verbum uero, id est Filius, simul et Pater insinuantur cum dicitur:

Dixit Deus fiat

hoc est in coaeterna sapientia sua Pater ordinauit facienda. Non enim de corporali locutione hoc accipi potest, sicut postmodum conuincemus.

[1.10] In eo quoque quod scriptum est:

Et uidit Deus quod esset bonum

bonitas Dei, quam Spiritum Sanctum dicimus, insinuat, sicut in eo quod dicitur Dixit Deus intelligitur Verbum et Pater. Tale est enim quod dicitur:

Vidit Deus quod esset bonum

ac si dicatur: intelligendo quia opus quod fecerat bonum esset, amaui illud eo ipso quod bonum erat. Ex quo et ipse bonus esse liquide demonstratur.

[1.11] Bene autem ad adstruendam fidem operum et ad commendationem eorum commemoratio fit diuinarum personarum, hoc est omnipotentiae Dei et sapientiae eius et bonitatis ut uidelicet, quia hoc potest et bonus est, credatur ea fecisse quae et potuit et uoluit. Rursus elegantia operum per sapientiam et bonitatem artificis ostenditur, ut quia summe bonus est artifex et perfecte sollers, excellentissimum opus componat.

[1.12] Quid etiam apertius ad documentum Trinitatis esse potest quam illud quod postea in creatione hominis subiungitur dicente Domino:

Faciamus hominem... etc.?

Quid enim pluraliter dictum est faciamus nisi ut cooperatio totius Trinitatis exprimatur? Quippe quos cohortaretur Deus ad creandum hominem aut ad se in aliquo iuuandum, cum ipse solus eum creaturus sit? Scriptum namque est:

Quis adiuit spiritum Domini aut quis consiliarius eius fuit? Cum quo insit consilium... etc.

Bene autem ad imaginem et similitudinem Trinitatis, hoc est ad expressam quamdam similitudinem trium personarum, homo fieri dicitur qui et Patrem per potestatem, quam in caeteras creaturas accepit, imitatur, et Filium per rationem et Spiritum per innocentiae benignitatem -- quam postmodum per culpam amisit.

[1.13] Ad hanc quoque pluralitatem diuinarum personarum illud attinere uidetur quod in sequentibus per serpentem dictum est: Eritis sicut dii, quod, ut superius dictum est, in Hebraeo sonat 'heloim'; necnon et illa dominica increpatio:

Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est
et rursus illud quod Dominus ait:
Descendamus et confundamus linguam eorum
cum hoc solus Deus compleuerit; unde et subditur:

...atque ita diuisit eos.

[1.14] Nunc autem post legem ad prophetarum testimonia transeamus.

[1.15] Ait itaque maximus ille prophetarum et regum Daud, qui suam caeteris intelligentiam praeferens dicit:

Super omnes docentes me intellexi, super senes intellexi

ait, inquam, distinctionem Trinitatis patenter insinuans:

Verbo Domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum.

Qui et alibi unitatem pariter cum Trinitate insinuat dicens:

Benedicat nos Deus, Deus noster, benedicat nos Deus et metuant eum omnes fines terrae.

Trina quippe confessio Dei Trinitatem exprimit personarum, Patris uidelicet et Filii et Spiritus Sancti. Bene autem Filium designans addidit noster, quasi eum a Patre nobis esse datum ostendens, cum per incarnationem Verbi diuina nos sapientia illuminauerit. De quo etiam Verbo Apostolus ait:

Proprio Filio suo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus tradidit illum.

Unitatem uero diuinae substantiae psalmista in eodem aperit, cum post trinam diuini nominis prolationem unum tantummodo Deum in tribus personis intelligens, non subiunxit 'eos' pluraliter, sed eum singulariter. Huic et illud consonat Isaiae quod dicit se uidisse seraphim et audisse clamantia:

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth.

Recte autem uocabulo Domini usus est propheta ad potentiam designandam, quia dominorum est praeesse; quae uidelicet potentia plerumque etiam hoc nomine 'Deus' assignatur, eo uidelicet quod 'theos' Graece, id est 'Deus', teste Isidoro, 'timor' interpretatur et potestas quaelibet timor est subiectorum.

[1.16] Verbum itaque sapientia uocatur translato scilicet de effectu ad causam uocabulo, quod maxime ex uerbis unuscuiusque intelligentia ipsius, et cuius scientiae ipse sit, manifestatur. Unde scriptum est in Ecclesiastico:

In lingua enim agnoscitur sapientia, et sensus et doctrina in uerbo sensati.

Hinc etiam per semetipsam Veritas:

Ex abundantia, inquit, cordis os loquitur.

Sicut igitur uisionem mentis et oculorum dicimus ita locutionem seu uerbum cordis quodammodo dicimus sicut et oris, iuxta illud psalmistae: In corde et corde locuti sunt et illud libri Sapientiae:

Dixerunt impii apud se, cogitantes non recte

quale et illud est in Euangelio:

Dixerunt intra se: hic blasphemat

hoc est cogitauerunt; et Veritas:

Non quod intrat in os, inquit, coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore

et post pauca:

Quae autem procedunt, inquit, de ore, de corde exeunt, et haec coinquant hominem. De corde enim exeunt cogitationes malae...

etc.

Iuxta hanc igitur consuetudinem Scripturae 'locutionem cordis', id est ipsam cogitationem seu intelligentiam animi, 'uerbum mentis' hoc loco dicimus.

[1.17] In Deo autem ipsa eius cogitatio seu intelligentia hoc ipsum dicitur quod ratio eius siue sapientia quae est Verbum Patris hoc est Filius Dei.

[1.18] Unde et Moyses, ut supra meminimus cum in diuersis rerum creationibus faciendis praemittit Dixit Deus, et ad dictum statim effectum adiungit dicens:

Et factum est ita

cuncta Deum condidisse in Verbo, hoc est in sapientia sua ostendit, id est nihil temere sed omnia rationabiliter ac prouide. De quo et alibi psalmista ait:

Dixit et facta sunt

id est ratione et prouidentia praeuente, cuncta condidit siue ordinauit. Qui etiam hoc Verbum alibi apertius demonstrans non esse uerbum audibile et transitorium sed intelligibile ac permanens ait:

Qui fecit caelos in intellectu

hoc est ad modum illum quo eos primum ordinauerat in uerbo mentis, id est in conceptu suae perpetuae omnia prouidentis intelligentiae.

[1.19] De quo quidem Verbo, scilicet intelligibili, beatus Gregorius in Homilia euangeliorum VII ita loquitur, distinguens scilicet ipsum intelligibile Verbum a uerbo audibili quod est uox:

Scitis, inquit, quia Unigenitus Verbum Patris uocatur, Iohanne attestante qui ait: In principio erat Verbum. Ex ipsa uestra locutione cognoscitis quia prius uox sonat, ut uerbum postmodum possit audiri. Iohannes ergo uocem se esse asserit, quia Verbum praecedit.

Idem in Homilia XXIII, de Iohanne Baptista:

Ego uox clamantis in deserto. Ideo, inquit, uox a propheta uocatus est quia Verbum praeibat

quod est dicere: sicut uerbum audibile in auditore praecedit intelligibile, quia uidelicet prius uox sonat ut postmodum ex ea intellectus concipiatur, ita Iohannis praedicatio anteibat aduentum Domini annuntiando.

[1.20] Verbum itaque dicitur conceptum mentis et quamdam intelligentiae locutionem, quae in mente formatur, ad cuius similitudinem Unigenitus Dei dicitur et quasi quaedam eius intellectualis ac perpetua locutio, in cuius prouidentia omnium ab aeterno praefixa consistit operatio atque ordinatio.

[1.21] Hanc autem intellectualem Dei locutionem, id est aeternam sapientiae suae ordinationem, Augustinus describens:

Diuina, inquit, locutio est ipsa Dei dispositio, non habens sonum strepentem et transeuntem, sed uim in perpetuo manentem.

[1.22] Quod autem Verbum Dei ipsa eius sapientia sit intelligendum, aperte in Ecclesiastico monstratur his uerbis:

Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper et est ante aeuum. Sapientiam Dei praecedentem omnia quis inuestigauit?

Prior omnium creata est sapientia, et intellectus prudentiae ab aeuo. Fons sapientiae Verbum Dei in excelsis... etc.

[1.23] Ne mireris si, ut dixerim, ipse quoque conceptus mentis 'uerbum' dicatur, translato de effectu ad causam uocabulo, cum e conuerso de causa ad effectum factis plerisque utamur translationibus.

Unde et ipsum eleemosynae beneficium, quo impenso maxime caritas dantis innotescat, 'caritatem' nonnumquam appellamus, et ipsam paenitentis satisfactionem nomine 'paenitentiae' designamus, cum recte caritas non dicatur nisi dilectio, nec paenitentia nisi ipse animi dolor. Licet etiam ipsum nostrae mentis conceptum ipsius sermonis tam effectum quam causam ponere, in proferente quidem causam, in audiente effectum, quia et sermo ipse loquentis et eius intellectu proficiscens generatur, ut eundem rursus in auditore generet intellectum. Pro hac itaque maxima sermonum et intellectuum cognatione non indecenter in eorum nominibus mutuas fieri licet translationes. Quod in rebus quoque et nominibus propter adiunctionem significationis frequenter contingit. -- Haec de translatione huius nominis 'uerbum' hoc loco facta et significatione eius dicta nunc sufficiant.

[1.24] 'Filius' autem Dei Patris hoc ipsum Verbum, hoc est ipsa eius coaeterna sapientia, dicitur secundum illum generationis modum quo diuina sapientia ex diuina est potentia sicut in sequentibus assignare conabimur, prout Dominus dederit.

[1.25] Quod uero nomine 'Patris' diuina specialiter exprimatur potentia, Maximus quoque episcopus in Expositione symboli quod dicitur apostolorum, quae legitur in quinta quadragesimae dominica, his uerbis insinuat:

Credis, inquit, in Deum Patrem omnipotentem. In Deo natura innascibilis in Patre Unigeniti ueritas, in omnipotente plenitudo uirtutis ostenditur. Est namque per ingenitam deitatem omnipotens et per omnipotentiam Pater

ac si aperte dicat: in eo quod est Deus ingenitus siue Deus Pater hoc quasi proprie et specialiter habet quod sit omnipotens, sicut Filius eo quod Filius est, quod sit sapiens siue sapientia; uel Spiritus quod sit benignus, immo benignitas ipsa. Non tamen ita ut solus Pater sit omnipotens et non uel Filius uel Spiritus Sanctus, uel solus Filius sit sapiens aut solus Spiritus sit benignus; sed quod iuxta cuiusque personae distinctionem quaedam specias liter ad unam attinent personam, et ei maxime tribuuntur, quaedam ad aliam -- ut cum Pater ex omnipotentia, sicut supra meminimus, dictus sit, quemadmodum Filius ex sapientia uel Spiritus Sanctus ex benignitate, tale sit quod dicitur 'per ingenitam deitatem omnipotens et per omnipotentiam Pater', ac si diceret ad proprietatem seu distinctionem personae Dei Patris ipsam omnipotentiam specialiter attinere, cum ipsa scilicet omnipotentia generans sapientiam expressa sit Patris proprietates siue idem penitus cum ipso Patre; atque hoc nomen 'Pater' in hac persona ita ipsam diuinam potentiam, quae est omnipotentia, simpliciter exprimat ut neque sapientiam nec benignitatem Dei in ea distinguere habeat, sed tantum contentum sit ipsam omnipotentiam ex qua sapientia gignitur designare.

[1.26] Et notandum quod, cum iuxta sanctorum patrum auctoritatem solam personam Patris dicamus ingenitam sicut et Patrem, uidetur hic idem esse 'ingenitum' quod est 'a se ipso esse, non ab alio', cum unaquaeque uidelicet aliarum personarum ab ipso Patre sit, sola uero persona Patris non sit ab aliqua aliarum. Sicut ergo iuxta philosophos

omne id 'genitum' dicitur quod est ab alio -- unde et 'genituram mundi' legimus, secundum quod scilicet ipse mundus opus Dei dicitur, non tamen filium eius esse, et Deum 'genitorem uniuersitatis' Plato dicit, a quo scilicet uniuersa alia habent esse -- ita e contrario hoc loco solum Patrem dicimus ingenitum, secundum hoc scilicet quod ipse solus non habet ab alio esse.

[1.27] Quare et beatus Augustinus Spiritum quoque ipsum negat esse ingenitum sicut et genitum, ubi scilicet de incarnatione Domini disserens inter caetera meminit dicens Spiritum quoque Sanctum non ingenitum neque genitum, sed ex Patre Filioque procedentem. Idem in Expositione fidei Catholicae personas ipsas ab inuicem distinguens ait:

Est ergo ingenitus Pater, genitus Filius, non genitus Paraclitus sed a Patre procedens.

[1.28] Item idem, De orthodoxa fide ecclesiasticorum dogmatum:

Pater ergo, inquit, principium deitatis a quo Filius natus, a quo Spiritus Sanctus non natus quia non est filius, nec ingenitus quia non est pater.

[1.29] Et notandum quod secundum hoc quod ingenitum dicimus solum Patrem, in eo scilicet quod non est ab alio, uidetur id quoque dicitur ingenitus non incongrue ad potentiam maxime uergere, quasi summus ipse ostendatur non aliqua quidem dignitate sed subsistendi possibilitate, cum uidelicet ipse solus, ut dictum est, a se ipso habeat esse; aliae uero duae personae nullatenus nisi ab ipso sint esse queant, ipse uero solus non alio egeat a quo esse ducat, quasi ipse solus suae sufficiat existentiae qui ex se ipso, non ab alio, habet esse.

[1.30] Sic enim et philosophi, cum mentem natam aiunt ex summo Deo, quem Tagathon uocant, id est Filium ex Deo Patre, 'summum' in eo uocant quia ab alio non est. Qui etiam cum ipsum Patrem protopanton etiam appellant, id est principem omnium, omnipotentiam ipsi quasi proprie uel specialiter adscribunt, eo uidelicet quod ab ipso non solum creaturae, uerum et caeterae duae personae habeant, ut dictum est, esse, non quidem per creationem sicut aliae res, sed per generationem uel processionem. Unde et Pater ipse per hoc potestatem in omnibus quasi specialiter ac naturaliter habere uideatur quod ab ipso sint omnia, et quasi quodam naturali iure sua, quomodo et quilibet filius sui patris iure naturali propriae existentiae suae dicitur esse. Unde et sacra pagina maxime hoc nomen 'omnipotens' cum nomine 'Patris' proferre consuevit, quamuis et utraque aliarum personarum aequae sit omnipotens.

[1.31] Cum itaque superius dixerit Maximus quod sit Deus 'per ingenitam deitatem omnipotens', tale est ac si dicat Deo ingenito, id est Deo Patri, ex hoc ipso quod ingenitus est, hoc est a se ipso, non ab alio existens, maxime et quasi specialiter omnipotentiam esse tribuendam -- cum ipse quidem sicut a se ipso est, non ab alio, omnia uero alia ab ipso, ita a se ipso, non ab alio omnia possit, nulli alii in aliquo obnoxius quasi ab eo uel esse uel posse facere aliquid habeat, qui summus est omnium existentiae natura; et in omnibus aliis tamquam naturaliter suis iure potestatem, ut dictum est, obtinere uideatur in his quae ab ipso esse habeant, quae id quoque quod possunt ab ipso ex necessitate accipiunt, a quo et esse trahunt. Ipse uero solus sicut in existentia summus est, hoc est non ab alio, ita et summa in eo dicatur potestas quod a se ipso, non ab alio posse habet sicut et esse; caeterae uero personae sicut ab ipso sunt ita et ab ipso habent quod possunt uel faciunt. Unde et Filius ipse perhibet quod nihil a se ipso faciat sicut nec a se ipso loquatur. Eum quippe qui sui ipsius non est Verbum sed Patris, profecto necesse est et hoc ipsum quod facit habere a Deo, quia hoc ipsum quod est ab ipso habeat.

Summus itaque quodammodo per potentiam uidetur Pater, sed non maior, qui a se ipso, ut dictum est, omnia possit, qui a se ipso, non ab alio subsistit; quod est ei quasi proprie quodammodo uel specialiter omnipotentiam esse tribuendam, qui sic omnia potest ut hoc a se habeat, non ab alio accipiat. Quod uero ait in hoc nomine 'Deus'

ostendi naturam innascibilem, tale est ac si diceret substantiam non factam aut creatam, sed aeternam.

[1.32] Nomine uero 'Spiritus Sancti' affectus benignitatis et caritatis exprimitur, eo uidelicet quod spiritu oris nostri, id est anhelitu, maxime affectus animi patefiant, cum aut prae amore suspiramus, aut prae laboris uel doloris angustia gemimus. Unde Spiritus Sanctus pro affectu bono ponitur iuxta illud libri Sapientiae:

Benignus est spiritus sapientiae et non liberabit maledictum a labiis suis; atque illud psalmistae: Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam etc.

[1.33] De quo etiam sanctus Augustinus in I Super Genesim, eo loco quod scriptum est: Spiritus Domini ferebatur super aquas, ait:

Egenus atque indigens amor ita diligit ut rebus quas diligit subiiciatur. Propterea cum commemoraretur Spiritus Dei, in quo sancta eius beneuolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne facienda opera sua per indigentiae necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiae Deus amare putaretur.

Huic et illud apostoli plane congruit:

Deus caritas est

quia teste Gregorio 'Spiritus ipse amor est'. Unde et Paulus in salutationibus suis quas epistolis praescribere consuevit dicens:

Gratia uobis a Deo Patre et Domino Iesu Christo

nomine 'gratiae' Spiritum ipsum congrue designauit, quem etiam donum Dei uocamus; quam quidem gratiam, id est quem Spiritum, ab eisdem dari optime praecatur a quibus et procedit, hoc est a Patre et Filio.

[1.34] Bene itaque Spiritus Sanctus tam in columba quam in igne reuelari elegerit, cum ipsa, ut dictum est, diuina benignitas seu caritas nomine 'Spiritus' sit expressa. Nam et columba mitissima esse creditur et benignissima

omnium auium, quae et felle carere dicitur et ab iracundiae stimulis maxime esse remota; et igneae quodammodo et calidissimae esse naturae, cum ignis ipse amor dicatur. De quo Veritas:

Ignem ueni, inquit, mittere in terram

id est caritatem praedicare atque plantare potius quam timorem, qui frigori comparatur. Unde et frequentius quam caeterae aues generare ac parere columbae solent, cum sint uidelicet calidioris naturae. Nec uacat etiam quod binos pariunt et sociales sunt et simul commorantes: duo quippe sunt caritatis rami, unus in Deum, alius in proximum extenditur; et quicumque caritatem habet, unitatem concordiae seruat.

[1.35] Et est hoc loco Spiritus Sanctus proprium nomen unius personae, cum in alia significatione acceptum sit commune trium personarum, secundum hoc scilicet quod diuina substantia spiritualis est, non corporea, et etiam sancta.

[1.36] De hoc etiam Augustinus, libro V De Trinitate, meminit dicens:

Spiritus Sanctus secundum id quod scriptum est quoniam Deus spiritus est, potest quidem uniuersaliter dici quia et Pater spiritus et Filius spiritus, et Pater sanctus et Filius sanctus.

Et post pauca:

Spiritus Sanctus quaedam Patris Filiique communio est, et ideo fortasse sic appellatur quia Patri et Filio potest eadem appellatio conuenire. Ut ergo ex nomine quod utrisque conuenit, utriusque communio; significetur, uocatur donum amborum Spiritus Sanctus.

Idem in XV:

Multis exemplis doceri potest multarum rerum uocabula et uniuersaliter poni et proprie quibusdam rebus adhiberi. Hoc ideo dixi ne quisquam propterea nos inconuenienter existimet caritatem appellare Spiritum Sanctum, quia et Deus Pater et Deus Filius potest caritas nuncupari. Sicut ergo unicum Dei Verbum proprie uocamus nomine sapientiae, cum sit etiam Spiritus Sanctus et Pater ipse sapientia, ita Spiritus Sanctus proprie nuncupatur uocabulo caritatis, cum sit et Pater et Filius caritas.

[1.37] Frequenter quippe contingit ut nomen commune multarum rerum ad unam earum quasi proprium transferatur et cum caeterae res habeant propria nomina, per quae scilicet ab inuicem distent, haec uero non habeat nomen differentiae fit huius proprium quod prius commune erat omnium; ueluti cum clericos appellamus ad differentiam monachorum, cum tamen et monachi clerici sint, et confessores dicimus ad differentiam martyrum, cum praecipue martyres, id est testes, dicendi sint confessores, qui usque ad mortem etiam in confessione diuini nominis perseuerant.

[1.38] Multa quoque alia sunt prophetarum loca ex quibus aperte discretio trinitatis traditur. Generationem quidem Filii aeternam ex Patre ipse Dauid aperte docuit ubi personam Filii introducit loquentis sic: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam etc. Tale est autem quod ait:

Ego hodie genui te

ac si diceret: aeternaliter ex ipsa mea substantia es. Nam quia in aeternitate nihil est praeteritum aut futurum sed tantummodo praesens, idcirco aduerbio temporis praesentis pro aeternitate usus est dicendo hodie pro 'aeternaliter'. Bene autem ad hodie addidit genui quasi praesenti praeteritum, ut uidelicet ipsam generationem per hodie praesentem semper, per genui perfectam esse indicaret, numquam scilicet aut cessare aut inceptam esse. Quippe quae praeterita sunt iam completa sunt et perfecta, ideoque praeteritum quasi pro perfectione posuit, ostendens scilicet Filium ex Patre semper gigni et semper genitum esse. Qui et alibi apertius aeternitatem Filii protestatur dicens:

Permanebit cum sole et ante lunam in generatione et generationem, et rursum: Tecum principium in die uirtutis suae in splendoribus sanctorum: ex utero ante luciferum genui te.

[1.39] De hac etiam ineffabili et aeterna generatione, siue etiam temporali, quarum utraque mirabilis est, Isaias admirans ait:

Generationem eius quis enarrabit?

ac si aperte diceret: non est hoc disserere humani ingenii sed solius Dei cuius tamen Spiritus in his fidelibus quos uult loquitur, ipso attestante qui ait:

Non uos estis qui loquimini sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.

[1.40] Hieronymus quoque Super Ecclesiasten eo loco quo dicitur: Quis scit spiritus filiorum hominum si ascendat sursum et spiritus pecoris descendat deorsum in terram? illud quod dictum est: Generationem eius quis enarrabit? ad exemplum 'difficilis non impossibilis' trahit dicens:

Aduciendo quis, difficultatem rei uoluit demonstrare. Pronomen enim "quis" in scripturis sanctis non pro impossibili sed pro difficili semper accipitur, ut ibi: Generationem eius, id est Christi, quis enarrabit?... etc.

[1.41] Haec etiam sapientiae coaeternitas cum Patre plane in Prouerbus monstratur his uerbis:

Ego sapientia habito in consilio. Dominus possedit me in initio uiarum suarum, antequam quidquam faceret. A principio ab aeterno ordinata sum, antequam terra feret. Necdum erant abyssi et ego iam concepta eram; necdum fontes, necdum montes; ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat et cardines orbis terrae.

Quando praeparabat caelos aderam, quando appendebat fundamenta terrae. Cum eo eram cuncta componens et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore.

Quid enim apertius ad aeternam generationem Verbi quam id quod ipsa sapientia perhibet se ante constitutionem mundi conceptam esse et parturiri et se, cum Patre aeternaliter permanentem, semper ludere coram eo?

Quippe quod conceptum parturitur, utique in ipso est a quo generatur. Et sapientia in ipsa substantia siue essentia potentia est, cum ipsa scilicet quaedam sit potentia, sicut posterius ostendemus.

[1.42] Tale est ergo sapientiam conceptam parturiri a Deo, ac si dictum sit ipsam sapientiam ex ipsa Patris substantia, in qua est, gigni. Tale est sapientiam ludere coram Patre et cum ipso cuncta componere, ac si dixerit ipsam diuinam potentiam omnia in sapientia pro bonitatis suae arbitrio disponere, ut in ipso ludo ipsum bonitatis affectum intelligamus. De quo scriptum est: Spiritu oris eius omnis uirtus eorum. Quod uero ait sapientiam coram Deo Patre semper assistere, tale est ipsam omnipotentiam nihil efficere nisi praeuente ratione et ducatu sapientiae.

[1.43] Item idem in eisdem Prouerbiis de Filio Dei et ineffabili nomine ipsius quoque Filii manifestissime scribit, quasi inducens personam admirabilis cuiusdam prophetae, hanc inenarrabilem generationem prophetantis atque admirantis. Dicit quippe sic:

Visio quam locutus est uir, cum quo est Deus et qui Deo secum morante confortatus ait: Quis suscitauit omnes terminos terrae?

quod nomen eius et quod nomen Filii eius?

[1.44] Quam firmum etiam quamque apertum fidei nostrae testimonium in Ecclesiastico occurrit, ubi quidem sapientia Dei et se primogenitam ante omnia dicit secundum diuinitatis naturam, et postmodum creatam secundum naturae nostrae assumptionem, cum ipsa uidelicet ad imperium Patris per incarnationis habitum uisitauerit Israel. Scriptum quippe est ibi:

Sapientia in multitudine electorum habebit laudem et inter benedictos benedicetur dicens:

Ego ex ore altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam.

Ego in caelis feci ut orfretur lumen indeficiens, et siclft nebula texi omnem terram. Ego in altissimis habitau, et thronus meus in collumna nubis. Gyrum caeli circuiui sola... etc.

Et post pauca:

Tunc praecepit et dixit mihi creator omnium, et qui creauit me requieuit in tabernaculo meo et dixit mihi: in Iacob inhabita et in Israel hereditare, et in electis meis mitte radices.

[1.45] In eodem quoque libro apertissime peccatorum remissionem consistere in incarnatione diuinae sapientiae, quae Christus est, prophetat dicens peccata Dauid per Christum purgata esse. Ibi enim cum de laude Dauid plurima dicerentur, summa totius laudis in hoc uno collecta est quod subditur:

Christus purgauit peccata ipsius et exaltauit in aeternum cornu eius, et dedit illi testarmentum regum et sedem gloriae in Israel.

[1.46] Micheas quoque de hac aeterna Verbi generatione ex Patre necnon et de temporali ex matre ait:

Et tu Bethlehem Ephrata paruulus es in milibus Iuda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis.

Dicant rebelles et increduli Iudaei de quo nascituro in Bethlehem hoc dictum sit, quod uidelicet egressus eius ab initio sit, a diebus aeternitatis! 'Aeternum' quippe 'est quod origine caret'. Quod si hoc referant ad Messiam, illum scilicet maximum prophetam, ut aiunt, quem exspectant, qui tamen secundum eos homo purus sit, non etiam Deus, ostendant quis egressus eius aeternus sit uel unde aeternaliter egrediat. Si autem dicant eum aeternaliter egredi ex Bethlehem, eo quod eius natiuitas in eo loco futura ab aeterno prouisa sit a Deo et praedestinata, hoc utique modo cuiuslibet hominis uel cuiuslibet rei natiuitas aeterna est, quia uidelicet ab aeterno prouisa. Discant itaque aeternam generationem esse, quam et scriptam legunt et legendo profitentur et profitentes non credunt.

[1.47] Respondeant etiam mihi, cum audiunt prophetam dicentem:

Verbo Domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum

quid per 'uerbum Domini', quid per 'os eius' uel per 'spiritum eius'

intelligent! Unum quippe omnium aliarum rerum principium Deum esse constat, et omne quod est aut Deus est, et ideo aeternum, aut ab aeterno illo principio manat creatum. Scriptum praeterea est:

In principio creauit Deus caelum et terram.

Unde ante haec nihil creatum esse uolunt. Verbum itaque illud quo caeli firmati sunt -- et ideo prius est his quae constituit -- creatum non est, immo creator ipse, qui Deus est quo caeli firmati sunt. Si autem hoc 'uerbum' locutionem aliquam Dei transitoriam appellent sicut et uerbum hominis -- eo uidelicet quod scriptum est:

Dixit Deus et facta sunt

atque ita Deus quoque, sicut homo, modo loquatur cum ait "Fiat lux", modo conticeat -- profecto permutabilis est diuinitatis aeternitas, cum non semper dicat "Fiat lux" uel caetera quae iam condita sunt.

Quid etiam opus uerbo audibili fuit ante mundi constitutionem, cum nondum esset cui loqueretur uel qui audiret? Numquid inane uerbum non protulit, si opus uerbo non fuerit, praesertim cum sola uoluntas sufficeret nec adhuc aliquis esset qui audito uerbo instrueretur? Quo etiam proferendo uerbum emitteret, cum nullus adhuc locus creatus esset nec aer adhuc conditus, ex quo uerba formantur? Quibus etiam instrumentis uerba formaret, cum nec os nec pars aliqua inesse possit ei quod omnino simplex est et indiuisibile? Omne quippe quod partibus constat, posterius est naturaliter his ex quibus constat et quorum conuentu proficitur, cum ex ipsis esse suum contrahat ex quibus est constitutum. 'Omne etiam', inquit Plato, 'quod iunctum est natura dissolubile est'.

[1.48] Quod si spiritum Domini uentum intelligant, sicuti ibi accipere uolunt:

Spiritus Domini ferebatur super aquas

eo, ut aiunt, quod uentus in aquis quas commouet maxime appareat, quomodo spiritus, id est flatus, oris Domini esse dicatur, cum uidelicet neque os neque aliquam partem, ut dictum est, habeat?

Quomodo etiam per uentum uirtus caeli et terrae subsistit?

[1.49] Intelligent ergo hunc esse illum spiritum Domini cuius septiformem gratiam Isaias describens ait:

Et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis... etc. et alibi:

Et nunc Dominus misit me et spiritus eius

et rursus:

Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me: ad annuntiandum mansuetis misit me.

De quo etiam in Sapientia dicitur:

Sanctus spiritus disciplinae effugiet fictum. Benignus est enim spiritus sapientiae... etc.

De quo iterum cum subditur:

Et hoc quod continet omnia scientiam habet uocis, aperte spiritus Deus esse perhibetur, cum omnia continere dicatur.

Et iterum, ad Deum loquens, Sapientia dicit:

Sensum autem tuum quis sciuit nisi tu dederis sapieniam et miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis?

Et rursum:

O quam bonus et suavis est, Domine, spiritus tuus in nobis!

[1.50] Hic etiam, cum ipse Spiritus sapientiae describeretur uerus Deus plane praedicatur, cum inter caetera de eo scriptum sit in Sapientia sic:

Omnem habens uirtutem, omnia prospiciens, et qui capiat omnes spiritus.

[1.51] Quem etiam Eliud in libro Iob creatorem profitetur dicens:

Spiritus Domini fecit me et spiraculum omnipotentis uiuificauit me.

Cui et Filius ipse in Euangelio aequalem sibi et Patri dignitatem adscribens dicit:

Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

Necnon et Apostolus, teste Augustino, cum templum Spiritus Dei nominat, aperte eum esse Deum pronuntiat, cum solius Dei templum esse dicatur. Scriptum quippe est in Apostolo:

Nescitis quoniam templum Dei estis et Spiritus Dei habitat in uobis?

Ubi aperte insinuat Deum ipsum cuius est templum et Spiritum Dei quem inhabitare dicit, idem esse.

[1.52] Sic et beatus Petrus in Actibus apostolorum Spiritum Sanctum Deum esse profitetur dicens:

Ut quid mentitus es Spiritui Sancto, Anania? Non es mentitus hominibus sed Deo.

De quo iterum Spiritu in eisdem Actibus continetur:

Haec dicit Spiritus iubens: Separate mihi Barnabam et Paulum...

etc.

et rursum:

Placuit Spiritui Sancto et nobis.

Et psalmista Spiritum Dei ubique esse tamquam incircumscripsum profitetur dicens:

Quo ibo a Spiritu tuo?

Qui et statim ut ipsum Spiritum Dei, quem ubique esse profitetur, idem esse cum ipso Deo ad quem loquitur insinuet per hoc patenter ostendit quod statim Spiritum ipsum ubique esse assignat per ipsum Deum, quem ubique esse adstruit dicens:

Si ascendero in caelum, tu illic es... etc.

Sed et cum Veritas ipsa perhibet peccatum in Spiritum non esse remissibile, cum peccatum in Patrem uel in Filium remissibile dicat, cui aperte non insinuet Spiritum ipsum non minorem esse Patre uel Filio, et per hoc ipsum etiam Deum plenum esse sicut est Pater ipse uel Filius?

[1.53] Liqueat itaque ex supra positis tam Verbum Dei quam Spiritum eius Deum esse, sicut et ipse cuius est Verbum uel Spiritus.

Intelligent igitur, ut dictum est, hoc Verbum Domini id est Filium Dei, non transitorium uerbum, non audibile, sed intellectuale, hoc est ipsam rationem siue sapientiam coaeternam Deo, quam dici conuenit 'omnisapientiam' sicut et dicimus omnipotentiam. Unde et scriptum est:

Omnis sapientia a Domino Deo est, et cum illo fuit semper, et est ante aeuum.

Qui etiam in libro Sapientiae uerus Dei Filius et consubstantialis monstratur, ad differentiam scilicet adoptiuorum filiorum, de quibus per praedicationem eius Deo acquisitis scriptum est:

Quotquot autem receperunt eum, dedit eis postestatem filios Dei fieri.

Sic quippe cum eius passio in Sapientia manifeste prophetaretur, inter caetera ab impiis dictum est:

Si enim est uerus Filius Dei, suscipiet illum et liberabit de manu contrariorum.

Hanc et aperte generationem profitetur sancta anima per Deum liberata, cum in Ecclesiastico dicit:

Inuocauit Dominum Patrem Domirzi mei ut non derelinquat me in die tribulationis meae.

[1.54] Nunc autem post testimonia prophetarum de fide sanctae Trinitatis, libet etiam testimonia philosophorum subponere, quos ad unius Dei intelligentiam tum ipsa philosophiae ratio perduxit, qua iuxta Apostolum:

Inuisibilia ipsius Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur tum ipsa continentissimae uitae sobrietas quodam eius merito id ipsis acquisiuit. Oportebat quippe ut tunc etiam in ipsis praesignaret Deus per aliquod abundantioris gratiae donum, quam acceptior sit ei qui sobrie uiuit et se ab illecebris huius mundi per contemptum eius subtrahit, quam qui uoluptatibus eius deditus spurcitiis omnibus se immergit.

[1.55] Quantae autem continentiae uel abstinentiae philosophi fuerint, sancti etiam doctores tradunt qui et eorum uitam ad nostram increpationem inducunt, et pleraque ex documentis eorum moralibus uel testimoniis fidei ad aedificationem nostram assumunt. Quod qui ignorat, legat saltem Hieronymum, Contra Iouinianum, et uiderit quanta de eorum uirtutibus uel caeterorum gentilium referat, ad impudentiam scilicet illius haeretici conterendam.

[1.56] Maxime autem et nos hoc opere testimoniis seu rationibus philosophorum niti conuenit, in quo aduersus eos praecipue agimus qui fidem nostram philosophicis nituntur oppugnare documentis, praesertim cum nemo, nisi per ea quae recipit, arguendus sit aut conuincendus, et ille nimia confusione conteratur qui per eadem uincitur, per quae uincere nitebatur.

[1.57] Philosophos autem unum tantummodo Deum cognoscere unus ex ipsis Tullius in I Rhetoricorum perhibet dicens:

Eos qui philosophiae dant operam non arbitrari deos esse ac si aperte dicat: immo Deum unum, non deos plures.

[1.58] De quibus etiam Apostolus, teste Augustino, cum Atheniensibus loquens rem magnam dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet uiuimus, mouemur et sumus, adiecit: sicut et uestri quidam dixerunt.

De talibus rursum idem Apostolus ad Romanos scribit:

Quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas: ita ut sint inexcusabiles, quia cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis.

[1.59] Nec mirum, cum et Solomonis illa sapientia per concupiscentiam carnalesque uoluptates deuicta idololatriae consenserit, diuino cultu, quem in scriptis suis et docebat et praedicabat, derelicto. Ad quem etiam cultum Dei magnificandum dum ipse iussu Dei templum aedificauit, a quo pater eius iustus inhibitus fuit. Deus autem reprobis etiam et infidelibus nonnumquam maxima dona distribuit, quae aliorum doctrinae uel usui necessaria fore uidet, necnon et per reprobos multa miracula operatur. De quibus Veritas in Euangelio:

Multi dicent mihi in illa die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, et in nomine tuo daemonia eiecimus, et in nomine tuo uirtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis quia non noui uos: discedite a me qui operamini iniquitatem.

[1.60] Cum autem per reprobos Deus aut miracula ostendit aut prophetias loquitur aut quaelibet magna operatur, non hoc ad utilitatem ipsorum agitur quibus utitur tamquam instrumentis, sed potius aliorum quos instruere per istos intendit. Qui et per indignos ministros, gratiae suae dona non deserens, cotidie sacramenta ecclesiae ad inuocationem sui nominis specialiter conficit in salutem credentium. Bene autem et per indignos seu infideles maxima Deus operatur qui uerbis asini prophetam docuit, ne si per magnos tantum magna operaretur, uirtutibus meritisque hominum magis quam diuinae gratiae haec tribuerentur.

[1.61] Primus autem nunc ille antiquissimus philosophorum et magni nominis occurrat Mercurius, quem prae excellentia sua deum quoque appellauerunt. Cuius quidem testimonium de generatione Verbi Augustinus, Contra quinque haereses disputans, inducit dicens:

Hermes, qui Latine Mercurius dicitur, scripsit librum qui Logos tileos appellatur, id est "Verbum perfectum".

Audiamus quid loquatur de uerbo perfecto:

Dominus, inquit, et omnium factor deorum secundum fecit dominum.

Hunc fecit primum et solum et uerum. Bonus autem ei uisus est et plenissimus omnium bonorum. Laetatus est et ualde dilexit eum tamquam unigenitum suum.

Item alio loco dicit:

Filius benedicti Dei atque bonae uoluntatis, cuius nomen non potest humano ore narrari.

Augustinus:

Quem primo "factum" dixit, postea "unigenitum" appellauit.

Quantum "plenissimus" sit, Iohannes euangelista dicit: De plenitudine eius omnes accepimus.

[1.62] 'Deos' autem, hoc est 'animalia rationalia immortalia', philosophi planetas seu etiam mundum ipsum uocare consueuerunt. Unde et propheta solem et lunam et caetera 'militiam caeli' uocat, morem gentilium secutus, qui eis tamquam rectoribus suis et protectoribus immolabant. Horum autem deorum excellentiores, iuxta Platonem, summus Deus de creatione hominis facienda adloquitur, quasi omnia quae in terra deorsum fiunt a superioribus per occultas planetarum ac siderum naturas administrantur. Ita enim dicit:

Dii deorum quorum opifex idem paterque ego, opera uos siquidem mea dissolubilia natura, me tamen ita uolente indissolubilia...

etc.

Ad hoc et illud pertinet quod in VIII De ciuitate Dei de Platonicis dicitur:

Omnium, inquit, animalium in quibus est anima rationalis tripartita diuisio est: in deos, homines, daemones. Deorum sedes in caelo est, hominum in terra, in aere daemonum.

Et Boethius, Super Porphyrium:

Quandocumque, inquit, deum subponimus animali, secundum eam opinionem facimus quae solem stellasque atque hunc totum mundum animatum esse confirmat; quos etiam deorum nomine appellauerunt.

[1.63] Beatus uero Augustinus quod dicitur de sole et caeteris caelestibus luminaribus nequaquam refellere audet, sed sibi incertum esse profitetur, utrum uidelicet quidam rectores spiritus illis insint per quos etiam uiuificentur, et, quod mirabile dictu uidetur, dicit etiam se ignorare utrum haec quoque pertineant ad societatem eorum quos nos Christiani angelos uel caelestes spiritus dicimus. Unde in Enchiridion ita dicit:

Utrum archangeli appellentur uirtutes, et quid inter se distent sedes siue dominationes siue principatus siue potestates, dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt. Ego me ista ignorare profiteor. Sed nec illud certum habeo utrum ad eandem societatem pertineant sol et luna et sidera, quamuis nonnullis lucida esse corpora non cum sensu uel intelligentia uideantur.

[1.64] Ne quis forte sacris eruditus litteris abhorreat Hermetis philosophi uerba, quibus uidelicet ait de Deo Patre quod secundum fecerit dominum, hoc est genuerit Filium, cum profecto Deus Filius a Deo Patre nec factus nec creatus, sed tantum sit genitus -- sciat etiam a Catholicis et sanctis doctoribus multa de eadem generatione similiter abusive prolata, cum nonnunquam Patrem auctorem Filii uel eum procreasse uel Filium a Patre formatum uel ipsius Patris esse effectum abusive pronuntient.

[1.65] Unde Hilarius, De Trinitate, libro III:

Secundum Apostolum quia in Christo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, sed incomprehensibiliter, inenarrabiliter, ante omne tempus et saecula Unigenitum ex his quae ingenita in se erant procreauit, omne quod Deus est per caritatem atque uirtutem natiuitati eius impertiens; ac sic ingenito, perfecto aeternoque Patri unigenitus et perfectus et aeternus est Filius; ea autem quae ei sunt secundum corpus quod assumpsit, bonitati eius ad salutem nostram uoluntas est.

Idem in XI:

Verba quae loquor uobis, non a me loquor, nam dum non a se loquitur, auctori eum necesse est debere quod loquitur.

Item:

Ad id quod agit secundum natiuitatem, sibi Pater auctor est.

Rursus idem in XII, de non nato Deo Patre et nato ab eo Filio loquens ait:

Neque ipsum non natum atque nasci, quia illud ab altero, hoc uero a nemine est; et aliud est sine auctore esse semper aeternum, aliud quod Patri, id est auctori, est aeternum. Ubi enim Pater auctor est, ibi et natiuitas est. At uero ubi auctor aeternus est, ibi et natiuitatis aeternitas est, quia sicut natiuitas ab auctore est, ita et ab aeterno auctore aeterna natiuitas.

Item:

Quod ex aeterno natum est, id si non aeternum natum, iam non erit et Pater auctor aeternus. Si quid igitur ei, qui ab aeterno Patre natus est, ex aeternitate defuerit, id ipsum auctori, qui Pater est, non est ambiguum defuisse: quia quod gignenti est infinitum, infinitum est etiam nascenti.

Item:

Ex aeterno nihil aliud quam aeternum. Quod si non aeternum, iam nec Pater, qui generationis est auctor, aeternus.

Item:

Ex te natus ostenditur ut nihil aliud quam te sibi significet auctorem.

Idem in psalmo CXXXVII:

Tu formasti me et posuisti super me manum tuam. Utrumque significat: ut quod formauit antiquum sit, quod superposuit manum nouissimum sit. Quod enim secundum naturam diuinitatis formatus sit, Apostolus docet dicens:

Qui cum in forma Dei esset. Quod enim in forma est, formatur. In forma et ei Pater naturae et diuinitatis est, ut referri possit ad Patrem et formatus ab ipso sit.

[1.66] Augustinus, Quaestionum ueteris et nouae legis capitulo LVII:

Deus Pater de se Filium generauit, in quo ipse uideretur qui nihil ab eo distaret, ut magnitudini suae congruus responderet effectus.

Item:

Simillimum itaque suum Filium creans, edidit ex se quasi alterum se.

Idem de eodem:

Habuit itaque ante mundum creatae sobolis principatum, ut Pater rerum futurus ante esse debuerit Pater proprius, hoc est proprii sui foetus.

[1.67] Quid itaque mirum cum in uerbis quoque ecclesiasticorum ac sanctorum doctorum nonnulla tam abusive proferantur ad generationem Verbi demonstrandam, ut Deus Pater auctor esse Filii sui et eum creasse uel Filius ab eo creatus uel eius esse dicatur effectus, secundum id scilicet quod ab eo est genitus potius quam creatus uel factus,

et ille tantum genitor potius quam creator uel auctor -- quid, inquam, mirum si praedictus philosophus, Hermes uidelicet, nullis ecclesiasticis imbutus disciplinis, abusionem uerborum non cauerit, dicendo scilicet 'fecisse' pro 'genuisse'? Quid etiam cum secundum a Patre Filium dixerit? a uerbis quoque sanctorum alienus non exstitit.

Unde et Hilarius, De Trinitate, in XII:

Filius ex te Deo Patre Deus uerus et a te genitus, post te ita confitendus ut tecum, quia aeternae originis suae auctor aeternus es. Nam dum ex te est, secundus a te est.

'Secundus', inquam, ex modo subsistendi, non ex differentia dignitatis. Hic quippe a Deo Patre quasi primo loco subsistit, cum Spiritus tamquam tertio loco ab utrisque sit. Unde et Patrem Hieronymus principalem spiritum ad Filium nominat, opere illo suo de tribus uirtutibus ita loquens:

Dauid in psalmo tres spiritus postulat dicens:

Spiritu principali confirma me, Spiritum rectum innoua in uisceribus meis, Spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Qui sunt isti tres spiritus? Principalis spiritus Pater est, rectus spiritus Christus est, spiritus sanctus Spiritus Sanctus est.

Augustinus, [Quaestionum] ueteris et nouae legis capitulo LVIII:

Spiritum Sanctum qui tertius sit a Patre, secundus autem a Christo secundum numeri ordinationem.

[1.68] Reuoluatur et ille maximus philosophorum Plato eiusque sequaces, qui testimonio sanctorum patrum prae caeteris gentium philosophis fidei Christianae accedentes, totius Trinitatis summam post prophetas patenter ediderunt, ubi uidelicet mentem, quam *noyn*

uocant, ex Deo natam atque ipsi coaeternam esse perhibent, id est Filium, quem sapientiam Dei dicimus, ex Deo Patre aeternaliter genitum. Qui nec Spiritus Sancti personam praetermisisse uidentur, cum animam mundi esse adstruxerint, tertiam a Deo et *noy* personam.

[1.69] Ac primum ea diligenter consideremus quae a Platone de hac anima dicta sunt, a quo caeteri philosophi quid de anima ipsa dixerunt habuisse creduntur. Hanc itaque, mundi uidelicet animam, quasi tertiam a Deo et noy personam distinguens, prolixiori ac diligentiori descriptione prosequens, eam tam in se ipsa quam in effectis suis integerrima designatione declarat; iuxta quod et nos Spiritum Sanctum modo secundum effecta operum suorum dicere solemus, modo secundum naturalem bonitatis eius affectum quem in se ipso ab aeterno habuit, sicut diligentius postmodum distinguemus. Nunc autem illa Platonis uerba de anima mundi diligenter discutiamus, ut in eis Spiritum Sanctum integerrime designatum esse agnoscamus.

[1.70] Dicit itaque hanc ante mundi constitutionem factam siue genitam a Deo esse; in quo Spiritus Sancti perpetuam processionem qua ex Deo Patre est, nobis, ni fallor, insinuat. Solent quippe philosophi 'factum' ex Deo siue 'genitum' dicere omne quod a Deo habet esse. Unde et Hermes superius Filium Dei factum a Deo dixit, secundum hoc quod ab ipso habet esse tamquam aeternaliter genitus, non temporaliter ab ipso factus aut creatus. Plato quoque omne quod a Deo esse habet 'genitum'

ex ipso dicit, non tamen ideo omne quod a Deo est filium eius esse, uelut ipsum mundum et caetera eius opera.

[1.71] Ait autem sic, cum de mundo antea locutus ad animam mundi peruenisset:

Nec tamen, inquit, eo quo nos ad praesens loquimur ordine, ortum animae Deus annuit iunioremque ac posteriorem corporibus eam fecit. Neque enim decebat rem antiquiorem a postgenita regi.

Item:

Deus tam antiquitate quam uirtutibus praeire animam naturae corporis iussit dominamque eam et principali iure uoluit esse circa id quod tueretur.

In quo etiam notandum est quod, dum eam praeesse regimini mundi ut 'dominam' dicit, profecto eam omni praefert creaturae et Deum esse adstruit, quam postmodum his uerbis animam mundi uocauit:

Hoc dixit et demum reliquias prioris concretionis, ex qua mundi animam commiscuerat... etc.

[1.72] Bene autem Spiritum Sanctum animam mundi quasi uitam uniuersitatis posuit, cum in bonitate Dei omnia quodammodo uiuere habeant, et uniuersa tamquam uiua sint apud Deum et nulla mortua, hoc est nulla inutilia nec ipsa mala, quae etiam optime per bonitatem ipsius disponuntur, iuxta quod tam apud euangelistam quam apud Platonicos scriptum esse meminimus:

Quod factum est in ipso uita erat

ac si aperte dicatur: omnia temporaliter facta per ipsum, hoc est per ipsam Dei bonitatem condita, in ipsa Dei bonitate quodammodo perenniter uiuebant, cum apud diuinam prouidentiam omnia ab aeterno per eius bonitatem optime essent ordinata, ut tam bene singula procedere uellet quantum oporteret. Huic non incongrue illud Apostoli consonare uidetur, quod perhibet philosophorum quosdam dixisse quod in Deo

uiuimus, mouemur et sumus

ac si hanc animam mundi ipsum intelligerent Deum.

[1.73] Quod uero dicit Deum excogitasse 'tertium animae genus', quod animam mundi dicimus, tale est ac si tertiam a Deo et noy personam adstruat esse Spiritum Sanctum in illa spiritali diuina substantia. 'Excogitare' dicitur Deus hoc est ex integro percipere huius personae discretionem, quam nos digne cogitare atque ab ipso Patre et Filio plene distinguere non sufficimus. Tantundem etiam ualet aliquid a Deo excogitari aliquo modo quam illud se habere illo modo, hoc est ita ueraciter esse.

[1.74] Deinde statim huius tertiae personae, quam animam mundi collocat, diligentem adhibet descriptionem, cum animam ipsam ex indiuidua et incommutabili substantia consistere perhibet ac rursus ex diuidua, secundum quod scilicet se ipsam anima scindere per corpora putatur. Nam et Spiritus Sanctus et in se ipso simplex omnino substantia est, et ex natura diuinitatis omnino inuariabilis atque incommutabilis in se ipso perseuerat, atque idem Spiritus per effecta multiplex quodammodo uocatur et septem spiritus nonnumquam dicitur, secundum septiformis gratiae suae efficaciam. Unde et in laude diuinae sapientiae, Spiritus eius et unicus et multiplex et discurrens et stabilis esse describitur.

[1.75] Dicit itaque philosophus animam ipsam esse

ex indiuidua semperque in suo statu perseuerante substantia itemque alia qua inseparabilis comes corporum, per eadem se corpora scindere putatur

quia Spiritus Sanctus et huiusmodi est quod ex suo statu quem in se ipso, non in effectis suis habet, omnino simplex est atque incommutabilis, et quodammodo multiplex esse secundum effecta putatur; quod est se ipsum in 'corpora scindere', secundum quod ipsa uidelicet anima inseparabilis comes est corporum, cum hanc scilicet multipliciter scissuram nullo modo quantum ad se ipsam habere possit, sed solummodo quantum ad effecta.

[1.76] Egregie quoque 'putari' dictum est et non 'esse', quia si uere ac proprie loquamur, non est haec multipliciter Spiritus sed effectorum ipsius, cum eum uidelicet in hoc uno multiplicem dicamus quia multiplicia facit; quod est effecta eius magis esse diuersa quam ipsum.

[1.77] Cum itaque in ipsa anima mundi indiuidua et diuidua, siue, ut dictum est, eadem et diuersa concurrat substantia, addit, his duobus in ipsa anima sibi concurrentibus, quamdam mixturam effici, ex indiuiduo scilicet et diuiduo siue ex eodem et diuerso, hoc est incommutabili et commutabili. In qua quidem, ut ita dicam, mixtura Spiritus Sancti proprietas diligenter et integre uidetur expressa, tam in se ipso scilicet quam in effectis, ut dictum est, suis. Dicit itaque quia Deus hoc 'tertium substantiae genus' ita, ut dictum est, 'mixtum locauit medium inter utramque substantiam', indiuiduam scilicet atque diuiduam, quia, cum sit ipse quoque Spiritus ex Deo tamquam ab ipso procedens, utrumque horum ab ipso habet a quo esse habet. Et hoc est dicere quod Deus locauit hoc ipsum animae genus inter utraque supra dicta quasi medium eorum, hoc est mixtum ex eis; ac si diceret quod ab ipso Deo a quo ipsa est anima, tam hoc quam illud habet, ut uidelicet et indiuidua sit in una substantia et diuidua secundum effecta. Quod autem dictum est 'locauit', congrue dictum est iuxta metaphoram locutionis qua dictum est 'medium', quasi inter aliqua circumstantia collocatum.

[1.78] Postquam autem assignauit mixturam animae ex indiuiduo ac diuiduo, transit ad mixturam ex eodem et diuerso dicens eandem animam eodem modo ex eodem et diuerso consistere, sicut ex indiuiduo atque diuiduo:

Cuius, inquit, pars idem, pars diuersum uocetur

cum uidelicet Spiritus ipse et idem sit in substantia cum Deo et noy, id est cum Patre et Filio, et diuersus in proprietate personae.

Possumus etiam eundem, hoc est incommutabilem in se, eum dicere et diuersum quodammodo per effecta esse, cum non solum ipse ea quae diuersa sunt fecerit, secundum quod superius dictum est, ex diuidua constare substantia; uerum etiam ea per temporum successionem mutat ac uariat prout opportunum esse iudicat, iuxta illud Boethii:

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

Et iam quidem superius eum incommutabilem esse assignauerat cum ait:

Semperque in suo statu perseuerante substantia.

Sed quod uariabilis per effectuum suorum mutationem esset, nondum addiderat; quod nunc facit. Bene itaque dicit animam ipsam quoddam medium esse, id est mixtum ex indiuidua in se substantia et diuidua per coniugationem corpoream, id est coniunctionem ipsius ad corpora, quando scilicet ipsa ad res quaslibet creandas uel regendas atque disponendas se applicat, sicut quaelibet anima corpori suo, sua impertiens beneficia.

[1.79] Cui etiam philosophus totam uim et concordiam proportionalem numerorum tribuit, ut in diuinae gratiae bonitate uniuersarum rerum concordiam consistere doceat. Omnis quippe ordo naturae et concinna dispositio numerorum proportionibus uestigatur atque assignatur, et omnium perfectissimum exemplar numerus occurrit qui rebus congruit uniuersis. Quod quidem eas non latet qui philosophiae rimantur arcana.

[1.80] Hinc est etiam quod arithmetica, quae tota circa proportionem numerorum consistit, mater et magistra caeterarum artium dicitur, quod uidelicet ex discretionem numerorum caeterarum rerum uestigatio doctrinaque pendeat. Cuius etiam ut ineffabilem exprimerent benignitatis eius dulcedinem, totam ei musicarum consonantiarum adscribunt harmoniam; qua et ipsum iugiter resonare firmamentum et superiores mundi partes repleri perhibent. Nihil quippe est quod ita oblectet et nimia suauitate sui alliciat animos, sicut melodia. Nihil est ita pronum ad eos componendos et uel commouendos uel pacandos, ut iuxta illud primi capituli Boethianae Musicae scirent philosophi

quod nostrae tota animae corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit

adeo quidem ut iracundias in saniasque melodia sedari et grauissimarum infirmitatum dolores curari animaduertent atque efficerent.

[1.81] Quod qui ignorat nec adhuc experimento didicit, legat praedictum Musicae capitulum et inueniet quomodo

Pythagoras ebrium adolescentem sub Phrygii modi sono incitatum, spondaeo succinente reddidit mitiorem et sui compotem. Nam cum scortum, inquit, in riuallis domo esset clausum atque ille furens domum uellet amburere,

cumque Pythagoras stellarum cursus, ut ei mos [erat] nocturnus, inspiceret, ubi intellexit sono Phrygii modi incitatum multis amicorum admonitionibus a facinore noluisse desistere, mutari modum praecepit atque ita furentis animum adolescentis ad statum mentis pacatissimae temperavit.

Inueniet etiam quod

cum uinolenti adolescentes tibiaram etiam cantu, ut fit, instincti, mulieris pudicae fores frangerent, admonuisse tibicinam ut spondaeum caneret Pythagoras dicitur. Quod cum illa fecisset, tarditate modorum et grauitate canentis, illorum furentem petulantiam consedasse.

Videbit ibidem et quomodo

Terpander atque Arion Lesbios atque Iones grauissimis morbis cantus eripere praesidio

necnon et qualiter

Ismenias Thebanus Boetiorum pluribus, quos sciatici doloris tormenta vexabant, modis fertur cunctas abstersisse molestias.

Ubi etiam

Empedocles, cum eius hospitem quidam gladio furibundus inuaderet, inflexisse modum dicitur canendi, itaque adolescentis iracundiam temperasse.

In tantum uero, inquit Boethius, priscae philosophiae studus uis musicae artis innotuit, ut Pythagorici cum diurnas in somno resolverent curas, quibusdam cantilenis uterentur, ut eis lenis et quietus sopor irreperet; itaque experrecti alus quibusdam modis stuporem somni confusionemque purgabant, id nimirum scientes quod nostrae tota animae corporisque compago musica coaptatione coniuncta sit. Nam ut sese corporis affectus habet, ita etiam pulsus cordis motibus incitantur.

[1.82] <Item>:

Quod scilicet Democritus Hippocrati medico tradidisse fertur, cum eum quasi insanum, cunctis Democriti ciuibus id opinantibus, in custodia medendi causa uiseret. Sed quorsum isthaec? Quia non potest dubitari quin nostrae animae et corporis status eisdem quodammodo proportionibus uideatur esse compositus, quibus harmonicas modulationes posterior disputatio coniungi copularique monstrabit.

[1.83] Quod si parum fidelibus uideatur quae iuxta philosophos de uirtute diximus harmonica, nisi et sacrae id Scripturae testimonio confirmemus, occurrat memoriae qualiter spiritu malo in Saul irruente, actum est prudentium uirorum consilio, uim harmonicae suauitatis non ignorantium, ut uesaniae tantae stimulis Daudici moduli mederentur.

Unde et postmodum uir Deo plenus, cum ad diuini cultus religionem amplificandam templum aedificare disposeret, psalmos qui decantarentur composuit et omnium musicorum instrumentorum genera congregauit, ut tam uocum quam sonorum consonantiis rudem alliceret populum, per quae antea diabolicum in reprobo rege mitigauit tormentum. Ex quo praecipue traditur quam naturalis animae sit harmonica modulatio, quae ita naturam eius suauitate sui componere ac reparare ualet ut maligni quoque spiritus tormenta eam perturbare non queant.

[1.84] Bene itaque philosophi, immo Dominus per eos id forsitan ignorantes, tam ipsi animae mundi quam superioribus firmamenti partibus nimiam ac summam harmonicae modulationis suauitatem assignant, ut quanta pace, quanta fruantur concordia, quam diligentius possent exprimerent, et quam concorditer cuncta in mundo diuina disponat bonitas; quam illi animam mundi, Veritas Spiritum Sanctum, ut dictum est, nominat. Quis etiam, si diligenter attenderit, non animaduertat quod de caelesti dixerunt harmonia quae in superioribus firmamenti partibus incessanter resonat, cum caelestes uidelicet spiritus ex assidua diuinae maiestatis uisione et summa inuicem concordia ligentur et in eius quem conspiciunt laudes iugi et ineffabili exultatione illud decantent, quod iuxta Isaiam seraphim die ac nocte conclamare non cessant:

Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth... etc.

[1.85] Superiores itaque caeli uel firmamenti partes beatos hos spiritus uel eorum mansionem intelligimus; quos etiam septem planetarum nomine propter excellentiam claritatis ipsorum, quos spiritualiter diuina gratia quae septiformis dicitur illuminat, non incongrue designasse uidentur. Qui et bene apud Isaiam 'seraphim', id est 'incendium', ex hac speciali illuminatione gratiae nuncupantur.

Superior autem eorum mansio tam dignitate quam positione dicenda uidetur, a qua hi qui superbierunt in hunc caliginosum et densum aerem detrusi dicuntur, qui loci quoque positione inferior sicut et in habitatione deterior, 'inferni' nomine non inconuenienter accipi potest. Bene etiam beati spiritus illi siue superna eorum mansio firmamento comparatur. Qui, caeteris per superbiam corruentibus, hoc in suae fidelitatis et humilitatis remunerationem acceperunt, ut sic in contemplatione diuinae maiestatis firmarentur, ut omnino ulterius labi non queant.

[1.86] Unde Gregorius, In Iob, libro XXVI:

Prius, inquit caelum factum dicitur, et hoc idem postmodum firmamentum uocatur, quia natura angelica et prius subtilis est in superioribus condita, et post, ne umquam potuisset cadere, mirabilius confirmata.

Idem, Super Ezechielem homilia:

Creauit Deus caelum, quod postmodum uocauit firmamentum. Caelum ergo fuerunt hi qui prius bene sunt conditi; sed postmodum firmamentum appellati sunt, quia ne omnino iam caderent, uirtutem incommutabilitatis acceperunt.

[1.87] Illud quoque quod ait Plato animam locatam esse a Deo in medietate mundi eamque per omnem globum teretis orbis aequaliter porrigi, pulchre designat gratiam Dei, omnibus communiter oblatam, cuncta, prout salubre uel aequum est, benigne in hac magna domo sua seu templo disponere. His autem illud libri Sapientiae aperte concinit:

Spiritus Domini repleuit orbem terrarum... etc.

atque illud psalmistae:

Spiritu ortus eius omnis uirtus eorum.

[1.88] Quod uero totum mundum unum animal Plato dicit maximam concordiam uniuersorum operum Dei demonstrat, quasi diuersorum membrorum in uno corpore animalis, quibus omnibus una praeest anima, singulis tota praesens et in diuersis una et eadem operans diuersa.

Sic et Apostolus, cum totius ecclesiae concordiam unitatemque demonstrat, eam unum corpus Christi appellat, per quosdam nexus et compagine fidei et caritatis ex diuersis fidelibus coniunctum, ita sibi inuicem seruientibus uel administrantibus quasi diuersa membra in uno corpore, ex quibus alterum alterius eget obsequio.

[1.89] Huic et inuolucro, de positione scilicet animae in medio mundi locatae, hoc est de diuina gratia omnibus communiter oblata, ipsa etiam diuina facta manifeste concordant, cum uidelicet doctrinam suam et uerae religionis cultum propagaturus Dominus in mundo, Ierusalem, quae in medio terrae est, elegit; quam quasi caput regni sui constituit, in qua primum ad magnificandum cultum suum aedificari sibi templum quasi regale palatium uoluit, ubi etiam uberrimam Spiritus Sancti gratiam apostolis infudit, qua per eos totus spiritualiter uegetaretur mundus. Unde scriptum est:

Deus autem rex noster operatus est salutem in medio terrae

et rursus:

De Sion exhibit lex et uerbum Domini de Ierusalem.

[1.90] Medium autem mundi et quasi umbilicum terrae super illum Ezechielis prophetae locum quo scriptum est:

Haec dicit Dominus: Ista est Ierusalem, in medio gentium posui eam et in circuitu eius terras

Hieronymus asserit his uerbis:

Ierusalem in medio mundi sitam hic idem propheta testatur, umbilicum terrae eam esse demonstrans; et psalmista exprimens Domini passionem: Operatus est, ait, salutem in medio terrae.

[1.91] Hic plantata est uinea quae extendit palmites suos usque ad mare, cum hinc uitis uera Christus apostolis suis, quasi palmitibus per uniuersum orbem directis, uniuersum mundum ubertate doctrinae spiritualis inebriauit.

[1.92] De hac autem uegetatione ac uiuificatione Spiritus Sancti, sanctus Saluianus episcopus ad sanctum Salonium episcopum libro I De gubernatione Dei Pythagoricum testimonium inducit dicens:

Pythagoras philosophus, quem: quasi magistrum suum philosophia ipsa suscepit, de natura ac beneficium Dei disserens sic locutus est: 'Animus per omnes mundi partes commean atque diffusus, ex quo omnia quae nascuntur animalia uitam capiunt'. Quomodo igitur mundum negligere Deus dicitur quem hoc ipso satis diligit, quod ipsum semper totum mundi corpus intendit?

De Saluiano autem isto, Massiliensis ecclesiae episcopo, et de libro eius ad Salonium episcopum et alius operibus ipsius, Gennadius Massiliensis presbyter De illustribus uiris scribens, inter illustres uiros et eorum opera mentionem facit.

[1.93] Qui etiam post Pythagorae testimonium Tullium inducens, Deum ipsum quem Pythagoras 'animum' uocat, 'mentem' a Tullio appellari commemorat dicens:

Tullius quoque: 'Nec uero Deus ipse', inquit, 'qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest quam mens soluta quaedam et libera quaedam et segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens et mouens'. Alibi quoque: 'Nihil est, inquit, praestantius Deo'. Ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur naturae obediens aut subiectus Deus; omnem ergo regit ipse naturam.

[1.94] Mentem itaque, id est animum siue animam, Deum dixerunt secundum hoc quod totius mundi regimini quasi anima corpori praeest.

Unde et per sapientem quemdam adhortantem nos digne Deum excolere, mente scilicet a uitius purgata et uirtutibus adornata, pulchre in ipso suae adhortationis et disciplinae exordio dictum est:

Si Deus est animus nobis, ut carmina dicunt, Hic tibi praecipue sit pura mente colendus.

Ac si aperte filium instruens dicat: cum Deus sit nobis animus, hoc est uera et spiritualis uita, sicut et ipsa perhibent scripta poetarum

-- uelut illa Vergilii uerba quae super hoc ipsum Macrobius inducit, sicut postmodum ostendemus -- hunc praecipue, scilicet Deum, bene uiuendo glorifica.

[1.95] Bene etiam cum animal esse Plato mundum dixerit, ipsum quoque intelligentem, hoc est rationale animal, esse perhibuit, secundum hoc scilicet quod eius anima quanto caeteris praestantior existit, tanto rationabilius in ipso cuncta agit atque disponit. De cuius quidem summae rationis ordinatione, cum subditur quod haec ipsa, mundi uidelicet anima,

causas omnium quae proueniunt prouidet

diuinam ei omnium naturarum prouidentiam assignat et diuinæ plenitudinem scientiæ; ex quo ipsa etiam Deus esse innuitur. Metiri ac deliberare ea quæ futura sunt ex præsentibus dicitur, quia iuxta ea quæ iam sunt oportet futura præparari, ut: eis congrua ordinatione cohaerere possint atque aptari. Quod autem subditur ex reliquis concretionis mundanæ arumæ nostras, id est humanas, animas esse confectas, tale est ac si diceret eas animam mundi in potentius ac uirtutibus imitari sed longe in hoc ipso a dignitate eius abscedere.

[1.96] Congruè etiam dicit 'animam mundi', nec alicuius rei in mundo, sicut et animam hominis dicimus non alicuius membri humani. Anima quippe ab 'animando' dicta est, nec aliquid proprie animari dicitur, nisi id in quo tota uis uegetationis ita consummatur, ut nihil corpori illi uegetato adhaerere extrinsecus necesse sit ad uegetationem quam habet in ipso conseruandam. Cum itaque mundus, iuxta philosophos uniuersa concludat, ut nihil extra ipsum diuinitus disponendum relinquatur, recte anima mundi dicta est sicut et anima hominis, cum uniuersa uis animæ in eo consummetur; adeo quidem ut nec ipsum mundum oculos uel caetera sensuum instrumenta habere oportuerit, sicut et ipse perhibet Plato, cum nulla extra ipsum remaneant ad quæ ista opportunitatem aliquam habeant.

[1.97] His ex Platone breuiter collectis atque ad nostræ fidei testimonium satis, ut arbitror, diligenter expeditis, consequens existimo ad sequaces eius commere, ut ea quæ ab ipsis quoque de anima mundi dicta sunt, nulla ratione conuenienter accipi posse monstremus, nisi Spiritui Sancto per pulcherrimam inuolucris figuram assignentur.

[1.98] Hoc quippe loquendi genus philosophis quoque sicut et prophetis familiarissimum est, ut uidelicet, cum ad arcana prophetiæ peruenerint, nihil uulgaribus uerbis efferant sed comparationibus similitudinum lectorem magis alliciant. Quæ enim quasi fabulosa antea uidebantur et ab omni utilitate remota secundum litteræ superficiem, gratiora sunt, cum, magnis plena mysteriis postmodum reperta, magnam in se doctrinæ continent aedificationem. Ob hoc enim, teste Augustino, teguntur ne uilescent

[1.99] Qui II quidem libro De doctrina Christiana, cum causas difficultatis uel facilitatis sacrae Scripturæ aperiret, ait:

Obscure quaedam dicta densissimam caliginem obducunt; quod totum prouisum esse diuinitus non dubito, ad edomandam labore superbiam et intellectum a fastidio reuocandum, cui facile inuestigata plerumque uilescent.

Item:

Qui prorsus non inueniunt quod quaerunt, fame laborant; qui autem non quaerunt quia in promptu habent, fastidio saepe marcescunt.

Igitur salubriter Spiritus Sanctus ita scripturas modificauit ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret.

[1.100] Quasi ergo in latebris Dominum quiescere gaudet ut, quo magis se occultat, gratior sit illis quibus se manifestat, et quo magis ex difficultate Scripturæ laboratur, meritum lectoris augeatur.

[1.101] De quo psalmista:

Posuit, inquit, tenebras latibulum suos
et rursum:

Tenebrosa aqua in nubibus aeris

'quia' inquit Gregorius, 'obscura est scientia in prophetis'. De quo etiam scriptum est in lege:

Accessit Moyses ad caliginem in qua erat Deus.

Et Salomon in Paralipomenon ait:

Dominus pollicitus est ut habitaret in caligine
idem in Prouerbiis:

Gloria Dei est celare uerbum et gloria regum inuestigare sermonem.

Qui etiam ad scripturarum obscuritates quasi ad latebras, in quibus inueniatur Deus, perscrutandas inuitat nos in Prouerbus dicens:

Sapiens animaduertet parabolam et interpretationem, uerba sapientium et aenigmata eorum.

Quæ quidem tanto cariora sunt intellecta quanto in his intelligendis maior operæ facta est impensa.

[1.102] Hinc est illud Hieronymi Ad Magnum oratorem scribentis, super hoc ipsum quod in exordio Prouerbiorum Solomon modo dixerit:

In exordio, inquit, Prouerbiorum commonet ut intelligamus sermones prudentiæ, uersutiasque uerborum, parabolæ et obscurum sermonem, dicta sapientium et aenigmata quæ proprie dialecticorum et philosophorum sunt.

[1.103] Quantum etiam semper philosophia arcana sua nudis publicari uerbis dedignata sit, et maxime de anima et de diis per fabulosa quaedam inuolucra loqui consueuerit, ille non mediocris philosophus et magni philosophi, Ciceronis, expositor Macrobius diligentissime docet.

Remotis enim generibus figmentorum siue fabulorum quæ philosophos non decent, subposuit illud quod honestissime assumunt. Ait namque quod, quando

sacrarum rerum notio sub pio figmentorum uelamine honestis et tecta rebus et uestita nominibus enuntiatur, hoc est solum figmenti genus quod cautio de diuinis rebus philosophantis admittit.

[1.104] Idem post pauca:

Sciendum est, inquit, non in omnem disputationem philosophos admittere fabulosa, sed his uti solent cum uel de anima uel de aethereis potestatibus loquuntur. Caeterum cum ad summum deum et principem omnium, qui apud

Graecos tagathon, qui et protopanton nuncupatur, tractatus se audet attollere, uel ad mentem quam Graeci *noyn* appellant, originales rerum species quae ideae dictae sunt continentem, ex summo natam et profectam deo -- cum de his, inquam, loquuntur summo deo et mente nihil fabulosum penitus attingunt. Sed si quid de his assignare conantur quae non sermonem tantummodo sed cogitationem quoque superant humanam, ad similitudines et exempla confugiunt. Sic Plato, cum de tagathon loqui esset animatus, dicere quid sit non ausus est, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit. Solum uero ei simillimum solem de uisibilibus repperit et per eius similitudinem uiam sermoni suo attollendi se ad non comprehensibilia patefecit. Ideo et nullum eius simulacrum, cum dius aliis constituerentur, finxit antiquitas; quia summus deus et nata ex eo mens, sicut ultra animam, ita sunt supra naturam, quo nihil fas est de fabulosis peruenire. De dius autem, ut dixi, caeteris et de anima non frustra se nec ut oblectent, ad fabulosa conuertunt. Sed quia sciunt inimicam esse naturae apertam nudamque expositionem sui, quae sicut uulgaribus hominum sensibus intellectum sui uario rerum tegmine operimentoque subtrahit, ita a prudentibus arcana sua uoluit per fabulosa tractari. Sic ipsa mysteria figurarum cuniculis operiuntur, ne uel haec adeptis nudam rerum talium natura se praebeat; sed summatis tantum uiris sapientia interprete sui arcani consciis, contenti sint reliqui ad uenerationem, figuris fendentibus a uilitate secretum.

[1.105] Iuxta quod et Veritas ipsa de integumento parabolarum suarum apostolis loquitur dicens:

Vobis datum est nosse mysterium regni Dei; caeteris autem in parabolis, ut uidentes non uideant et audientes non intelligant.

[1.106] Ex hac itaque Macrobianae traditione clarum est ea quae a philosophis de anima mundi dicuntur, per inuolucrum accipienda esse.

Alioquin summum philosophorum Platonem, summum stultorum esse deprehenderemus. Quid enim magis ridiculosum quam mundum totum arbitrari unum esse animal rationale, nisi hoc per integumentum sit prolatum? Animal quippe esse non potest nisi sensibile sit, cum sit nota definitio animalis: 'substantia animata sensibilis'. Quis autem ex quinque sensibus mundo inesse poterit nisi forte tactus, qui omnibus est communis animalibus? Desunt quippe ei caeterorum sensuum instrumenta, ipso attestante Platone, ubi uidelicet ostendit quare ei aut oculi aut aures aut caeterae partes humani corporis necessariae non fuerint. Aut quae est pars corporis mundi qua ipse, si tangatur, sentire queat magis quam arbores uel plantae, quas terrae radicitus affixas eadem anima uiuificari dicunt? Numquid ex effossione terrae potius sentiet mundus quam arbores ex frondium auulsione uel totius corporis sui abscissione? Arbores tamen et quaslibet plantas insensibiles esse constat, ideoque ad exclusionem earum in definitione animalis post 'animatum' ponitur 'sensibile'.

[1.107] Praeterea cum dicant animam mundi, singulis infusam corporibus, ea animare quae ad animandum apta repperit, quid opus erat creatione nostrarum animarum quas postea factas esse Plato commemorat?

Aut quid opus est animam mundi his corporibus inesse quae non animat?

Quid enim euidentius est quam corpora nostra ex propriis animabus humanis magis quam ex anima mundi uitam animalem habere? His quippe animabus praesentibus statim animata sunt et eisdem absentibus inanimata, licet, ut aiunt, in eis anima mundi etiam post mortem perseueret, quae in omnibus tota est corporibus, etiam in his in quibus uacat. Quid etiam est quod absentibus humanis animabus anima mundi corpora nostra, licet eis insit, animare non sufficit, cum ipsa, teste Platone, 'cunctis inuisibilibus praestantior a praestantissimo auctore facta' sit? Numquid minoris efficaciae est in nobis quam caeterae animae, aut, iam corpora nostra defuncta, non sunt idonea ad animandum sicut antea erant, praesentibus humanis animabus? Potest ex uno corpore innumeros uermes uiuificare, cum iam ipsum corpus non ualet animare? Quae deest aptitudo defuncto corpori ne nunc quoque animetur, nisi tantum praesentia humanae animae, quae et praesens corpus uiuificat et recedens ipsum mortificat? Quod si ad inuolucrum etiam ista deflectamus quae de anima mundi a philosophis dicta sunt, facile est rationabiliter cuncta accipi nec a sacrae fidei tenore exorbitare.

[1.108] Conferant humanae animae corporibus nostris animalem uitam; conferat anima mundi, quam, ni fallor, Spiritum Sanctum intellexerunt philosophi, ipsis animabus nostris uitam spiritualem, distributione scilicet suorum donorum, ut sint singulae animae uita corporum, Spiritus autem Sanctus uita animarum, quas uegetando ad profectum bonorum operum promouet. Quodam itaque modo animae nostrae corpora quaedam Spiritus Sancti dicendae sunt, quas ipse per aliquod gratiae suae donum quasi templum inhabitat et uirtutibus uiuificat.

[1.109] Sed et illud quod aiunt animam totam, singulis corporibus infusam, omnia uiuificare atque animare quae ad animandum idonea repperit, nulla ipsorum duritia uel densitatis natura impediente, pulchrum est inuolucrum, quia caritas Dei, quam Spiritum Sanctum dicimus, cordibus humanis per fidei siue rationis donum primitus infusa, quaedam uiuificat, ad bonorum operum fructum nos promouendo ut uitam assequamur aeternam, et in quibusdam ipse Spiritus uacare dicitur, prauitatis eorum duritia repugnante.

[1.110] Hanc autem, animae uidelicet mundanae, doctrinam praecipue diligentissimus philosophorum in expositione Macrobianae posteris reliquit. Cuius quidem uerba, si subtiliter inspiciamus, totam fere fidem nostram de Spiritu Sancto in ipsis expressam inueniemus, cum hanc ipsam animam et creatorem nominet atque ex Deo Patre et noy hoc est Deo Filio, eam esse adstruat eamque etiam ad unitatem substantiae assignandam quam habet cum Filio, a quo ipsa est, nonnumquam nomen ausus sit appellare. Unde et uerba Vergilii exponens dicit, de mundana loquens anima:

Et ut puritati eius attestaretur, mentem uocauit

item:

Et ut illius mundanae animae assereret dignitatem, mentem esse testatus est ac si diceret eam esse eiusdem substantiae cum ipso Verbo a quo ipsa est. Puritas mentis dicitur subtilitas rationis, quae uniuersas discutiendo penetrat naturas.

[1.111] Haec autem sunt illa quae proposuimus Macrobianae uerba:

Anima ergo, inquit, creans sibi condensque corpora -- nam ideo ab anima natura incipit, quam sapientes de Deo et mente noy nominant

-- ex illo purissimo fonte quem nascendo de originis suae hauserat copia, corpora caeli et siderum, quae condidit prima, animauit.

Et post aliqua, cum ipse ipsius animae uires distingueret quas in corporibus exercet, secundum quas omnium animatorum ordinata est natura ut alia scilicet aliis praesint, adiecit dicens:

Hunc rerum ordinem et Vergilius expressit, nam et mundo animam dedit, et ut puritati eius attestaretur, mentem uocauit: 'Caelum'

enim ait, 'terras et maria et sidera spiritus intus alit', id est anima. Et ut illius mundanae animae assereret dignitatem mentem esse testatus est: 'Mens agitat molem'. Necnon ut ostenderet ex ipsa anima constare et animari uniuersa quae uiuunt, addidit: 'Hinc hominum pecudumque genus' et caetera, utque asseueraret eundem esse in anima semper uigorem, sed usum eius hebescere in animalibus corporis densitate adiecit: 'Quantum non noxia corpora tardant'.

[1.112] Haec quidem omnia tam Vergilii quam Macrobianae uerba facile est iuxta propositum nostrum ad nostrae fidei tenorem accommodare, nec aliter ea conuenienter exponi. Quod itaque ait:

usum animae hebescere in animalibus corporis densitate

tale est Spiritus Sancti gratiam suorum beneficiorum efficaciam minus habere in carnalibus et bestialibus hominibus, qui magis sensibus quam ratione reguntur, carnalibus scilicet dediti uoluptatibus, ut ipsam densitatem corporis carnalium illecebrarum magnitudinem intelligamus.

Qui etiam, ubi ait ipsam animam creare sibi corpora et condere, eam creatorem rerum et per hoc Deum esse adstruit, et creaturarum rerum ordinatorem, et praeparatorem ad bona opera donorum suorum distributione, ut sibi eas dignum habitaculum efficiat. Ab anima naturam dicit incipere, quia per gratiam Spiritus Sancti nascimur spiritualiter, ut simus filii Dei magis quam serui. Sicut enim subtracta hac gratia moreremur in uitiiis, ita et eadem collata nascimur in ueram uirtutum uitam quas per naturam habemus, et contra naturam uitia, cum sit uitium corruptio naturae. 'De Deo et mente'

anima nominatur, quia tam Patris quam Filii idem est Spiritus, cum ab utroque procedat. Unde etiam, ut ait Augustinus in XV De Trinitate, capitulo XIX:

Quia ipse Spiritus communis est arnobius, id uocatur ipse proprie quod ambo communiter, cum uidelicet tam Pater etiam ipse quam Filius spiritus sit et sanctus.

[1.113] Cum autem de Deo uel noy nasci siue creari siue fieri anima quandoque a philosophis dicitur, abusus est uerborum magis quam error sententiae: 'creari' namque uel 'fieri' recte non dicitur nisi in his quae inceperunt, hoc est aeterna non sunt; 'nasci' uero hoc est de substantia ipsa Patris existere, proprium est Filii, de quo suo loco postmodum plenius disseremus. 'Creari' tamen siue 'nasci' siue 'fieri'

pro 'esse ex aliquo' philosophi nonnumquam ponunt. Unde et Macrobius tam nomen ipsam a Deo quam animam a noy creatam dicit, hoc est ex ipso esse. In eadem quoque significatione 'nasci' hoc loco abutitur. Hermes uero superius cum dixerit quod 'deus secundum fecit dominum', Filium ipsum ex Deo Patre esse ostendit. Fontem sapientiae purissimam ipsam nomen appellat, hoc est sapientiam Patris, quam nihil quantumcumque obscurum latere potest. De copia huius fontis ipsa Dei bonitas animauit primum 'corpora caeli ac siderum', hoc est ipsos angelos uel caelestes spiritus qui ante hominem conditi sunt, secundum quod scriptum est:

De plenitudine eius omnes accepimus.

[1.114] 'Caeli ac siderum' dictum est secundum dignitatum differentiam, eum alios spiritus alius praelatos et superiores credamus. Unde angelos atque archangelos dicimus seu dominationes. 'Corpora' summi Spiritus dici possunt etiam angeli, ab ipso, ut dictum est, spiritualiter uiuificati; uel etiam 'corpora' dicit secundum hoc quod omnem creaturam Augustinus corpoream dicit, hoc est circumscriptam. Sic enim ait in libro De orthodoxa fide, capitulo XI:

Nihil incorporeum et inuisibile in natura credendum est, nisi solum Deum, qui ex eo incorporeus creditur quia ubique est et omnia implet, et ideo inuisibilis omnibus creaturis quia incorporeus est.

Creatura omnis corporea; angeli et omnes caelestes uirtutes corporeae, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas quod localiter circumscribuntur, sicut et anima humana quae carne clauditur, et daemones qui per substantiam angelicae naturae sunt corporei.

[1.115] Bene autem dictum est ex ipsa sapientia eos esse animatos, quia haec est uita aeterna ut cognoscamus sicut et cogniti sumus, facie ad faciem Deum uidentes. Haurit Spiritus de fonte illo, cum nos de diuinae sapientiae intelligentia imbuit secundum quod dictum est: De meo accipiet et annuntiabit uobis. Unde et Spiritus sapientiae siue intellectus seu sapientiae dictus est. Quod uero dictum est 'Mens agitat molem', hoc est totius mundanae fabricae quantitatem, quasi cuncta in mundo uiuificet aut moueat, secundum hoc accipit quod optime cuncta disponit 'stabilisque manens dat cuncta moueri'.

[1.116] Viuere etiam in Deo cuncta dicuntur secundum hoc quod in ipso nulla sunt mortua, hoc est inutilia, sed omnia utiliter aut conuenienter facta seu ordinata. Unde scriptum est: Quod factum est in ipso uita erat, hoc est in ipsa antequam fierent prouidentia diuinae sapientiae commodissime erant ordinata. Hinc rursus dicitur:

Deus cui omnia uiuunt
et Apostolus:

In quo, inquit, uiuimus, mouemur et sumus.

Tam homines quam pecudes uiuificat, cuius dona aliqua ad uitam tam sapientissimi quam simplices atque idiotae habent. Unde et in Ecclesiaste dicitur:

Quis nouit spiritus aliorum Adam si ascendat sursum, et si spiritus iumentorum descendat deorsum?
hoc est qui sint praedestinati ad uitam, qui deputati ad mortem de sapientissimis et idiotis?

[1.117] Haec de Macrobio collecta sufficiant. -- Si quis autem me quasi importunum ac uiolentum expositorem causetur, eo quod nimis improba expositione ad fidem nostram uerba philosophorum detorqueam et hoc eis imponam quod nequaquam ipsi senserint, attendat illam Caiphae prophetiam quam Spiritus Sanctus per eum protulit, longe ad alium sensum eam accommodans quam prolator ipse senserit. Nam et sancti prophetae, cum aliqua Spiritus Sanctus per eos loquitur, non omnes sententias ad quas se habent uerba sua intelligunt; sed saepe unam tantum in eis habent, cum Spiritus ipse qui per eos loquitur multas ibi prouideat, quarum postmodum alias aliis expositoribus et alias aliis inspirat. Unde Gregorius in Registro, ad Ianuarium episcopum Caralitanum scribens, loquitur:

In intellectu sacrae Scripturae respui non debet quidquid sanae fidei non resistit. Sicut enim ex uno auro alii murenulas, alii anulos, alii dextralia ad ornamentum faciunt, ita ex una Scripturae sacrae sententia expositores quique per innumeros intellectus quasi uaria ornamenta componunt, quae tamen omnia ad decorem caelestis sponsae proficiunt.

Ipse praeterea Macrobius ea quae de anima mundi a philosophis dicta sunt, mystice interpretanda esse supra meminit. Quae etiam cum exponi ueraciter aut conuenienter nullatenus queant, ut supra meminimus, ipsa nos littera ad expositionem mysticam compellit.

[1.118] Pluribus quoque sanctorum testimonius didicimus Platoniam sectam Catholicae fidei concordare. Unde non sine causa maximus Plato philosophorum prae caeteris commendatur ab omnibus, non solum a peritis saecularium artium, uerum etiam a sanctis. De quo pater Augustinus in libro VIII De ciuitate Dei:

Mirantur, inquit, quidam nobis in Christi gratia sociati cum audiunt uel legunt Platonem, eum de Deo ista sensisse quae multum congruere ueritati nostrae religionis agnoscunt. Unde nonnulli putauerunt eum, quando perrexit in Aegyptum, Ieremiam audisse uel scripturas propheticas in eadem peregrinatione legisse. Sed diligenter computata temporum ratio, quae chronica historia continetur, Platonem indicat a tempore quo prophetauit Ieremias, centum ferme annos postea natum fuisse. Qui cum octoginta et unum uixisset, ab anno mortis eius usquequo Ptolomaeus rex Aegypti scripturas propheticas per septuaginta Hebraeos, qui etiam Graecam linguam nouerant, interpretandas habendasque curauit, anni reperiuntur ferme sexaginta. Quapropter in illa peregrinatione sua Plato nec Ieremiam uidere potuit, tanto ante defunctum, nec easdem scripturas legit in Graeco quae nondum fuerant in Graecum translatae, nisi forte, quia fuit acerrimi studii, sicut Aegyptias ita et istas per interpretem didicit.

[1.119] Adeo autem ipsa Platonis dicta uerbis Domini atque eius praedicationi consonare uidentur, ut, sicut beatus Augustinus in II De doctrina Christiana profitetur, quidam lectores ac dilectores Platonis ausi sint in tantam prorumpere dementiam quod dicerent:

Omnes Domini nostri Iesu Christi sententias, quas mirari et praedicare coguntur, de Platonis libris eum didicisse.

[1.120] Hinc etiam Ptolomaeus rex in Platonis dogma eadem uideri, ni fallor, dictus est quod Deum et mentem, id est Patrem et Verbum, ex Platonis scriptis didicerat. Unde septuaginta interpretes, cum ei legem transferrent, arcanum diuinae generationis, prudenti ut Iudaei dicunt consilio, penitus tacuerunt, ne si id quoque apud Hebraeos praedicari audiret, duplicem diuinitatem esse deprehenderet, qui antea tamen unius Dei cultor exstiterat, nec propter Platoniam dogma ab unitate deitatis deuiauerat, licet ibi plures distingui personas audierit, unius tamen deitatis singularitatis seruata. Hinc Hieronymus in prologo Pentateuchi meminit dicens a praedictis Septuaginta multa huiusmodi reticere, ut est illud:

Ex Aegypto uocauit Filium meum
et similia.

[1.121] Ex quo liquidum est Platoniam sectam fidei sanctae Trinitatis plurimum semper assentire, et eam diligentius caeteris omnibus philosophis a Platone et sequacibus eius distingui ac describi. Unde et non immerito in eius laudem Valerius Maximus his prorupit uerbis:

Platone paruulo dormiente in cunis, apes mel inseruerunt eius labellis. Qua re audita, prodigiorum interpretes singularem eloquii suauitatem ore eius emanaturam dixerunt.

Excellentius autem et conuenientius id interpretandum esse non dubito, si ad diuinae dignitatis gloriam hoc miraculum referatur, ut hoc ei Deus insigne conferret qui diuinitatis suae per eum diligentius arcana reuelaturus esset.

[1.122] Oportebat quippe ut summae sophiae quae Christus est, Verbum uidelicet et sapientia Dei Patris, summus philosophus eiusque sequaces plurimum attestarentur. Unde et iuxta beatum Augustinum Apostolus:

Atheniensibus loquens (ut supra meminimus) cum rem magnam dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo scilicet uiuimus, mouemur et sumus, adiecit: Sicut et uestri quidam dixerunt.

Platonem quippe Atheniensem fuisse constat.

[1.123] Illud autem in quo non mediocriter errasse Plato et uidetur et dicitur, illud, inquam, quod animam mundi factam esse dicit, hoc est initium habuisse, et quod supra Macrobius, cum de anima mundi loqueretur, asseruit Deum et noun ultra animam esse et quasi superiores dignitate, cum constet apud omnes uere Catholicos tres personas in diuinitate per omnia sibi coaequales et coaeternas esse --

si diligentius attendatur, a ueritate non exorbitat, sicut postmodum ostendemus de processione Spiritus disserentes. Non enim sine causa hic philosophus prae caeteris commendatur ab omnibus tam fidelibus, ut supra meminimus, quam infidelibus.

[1.124] Cum itaque in omni doctrina philosophiae Platonica secta enituerit, iuuat etiam quorundam Platoniorum testimonia inferre, quae idem pater Augustinus in VII Confessionum commemorat in scriptis eorum se repperisse; in quibus quidem tota fere fidei nostrae summa circa diuinitatem Verbi apertissime continetur, sicut ipsa postmodum tradita est a summis scriptoribus Noui Testamenti, Iohanne scilicet et Paulo apostolis.

[1.125] Ait quippe Augustinus ibidem, ad Deum sermonem intendens:

Procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo tyfo turgidum quosdam Platoniorum libros ex Graeca lingua in Latinam uersos.

Et ibi legi, non quidem his uerbis, sed hoc idem omnino multis et multiplicibus suaderi rationibus, quod in principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil. Quod factum est in ipso uita erat, et uita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt. Et quia hominis anima, quamuis testimonium perhibeat de lumine, non est tamen ipsa lumen, sed Verbum Deus est lumen uerum quod illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum, et quia in hoc mundo erat et mundus per eum factus est et mundus eum non cognouit. Quia uero in sua propria uenit et sui eum non receperunt, quotquot autem receperunt eum dedit eis postestatem filios Dei fieri credentibus in nomine eius, non ibi legi. Item legi ibi quia Verbum Deus non ex carne, non ex sanguine, non ex uoluntate uiri, neque ex uoluntate carnis, sed ex Deo natum est. Sed quia Verbum caro factum est et habitauit in nobis, non ibi legi. Indagai in litteris illis multis modis dictum quod sit Filius in forma Patris non rapinam arbitratus esse aequalis Deo, quia naturaliter id ipsum est. Sed quia semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens in similitudinem hominum factus et habitu inuentus ut homo; humiliavit se ipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et Deus eum exaltauit a mortuis, et donauit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu gectatur caelestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus in gloria est Dei Patris -- non habent illi libri. Quod enim ante omnia tempora et super omnia tempora incommutabiliter manet unigenitus Filius tuus coaeternus tibi, et quia de plenitudine eius accipiunt animae ut beatae sint, et quia participatione manentis in se sapientiae renouantur ut sapientes sint, est ibi. Quod autem pro impiis mortuus est, non est ibi.

[1.126] At uero ne aliquis sexus inter homines sapientiae fama caeteris praestantes fidei nostrae testimoniis desit, illa etiam famosa Sibylla inducatur, quae nec diuinitatem Verbi nec humanitatem nec utrumque aduentum nec utrumque iudicium Verbi scribendo praetermisit: primum quidem iudicium quo Christus iniuste iudicatus est in passione, et secundum quo iuste iudicatus est mundum in maiestate. De qua Augustinus, Contra quinque haereses:

Audiamus quid etiam Sibylla uates eorum de eodem dicat: "Alium", inquit, "dedit Dominus hominibus fidelibus colendum." Item: "Ipse tuum cognosce Dominum Dei Filium esse." Alio loco Filium Dei symbolon appellat, id est consiliarium uel consilium. Et propheta dicit: "Vocabitur nomen eius admirabilis consiliarius."

[1.127] De qua rursus idem pater Augustinus in XVIII De ciuitate Dei:

Eo, inquit, tempore nonnulli Sibyllam Erytream uaticinatam ferunt.

Quam quidam magis credunt esse Cumanam.

Et sunt eius uiginti et septem uersus, qui sicut eos quidam Latinis uersibus est interpretatus, hoc continent:

Iudicii signum, tellus sudore madescet; E caelo rex adueniet per saecula futurus Scilicet in carne praesens ut iudicet orbem... etc.

Quorum quidem uersuum primae litterae in Graeco coniunctae id sonant: Iesus Christus Dei Filius saluator. Infert etiam Lactantius quaedam de Christo uaticinia Sybillae:

In manus, inquit, infidelium postea ueniet. Dabunt Deo alapas manibus incestis et impurato ore expuent uenenatos sputos dabit uero ad uerba simpliciter sanctum dorsum. Et colaphos accipiens tacebit ne quis agnoscat quod Verbum uel unde uenit, ut inferis loquatur, et spinea corona coronetur. Ad cibum autem fel et ad situm acetum dederunt; in hospitalitatem hanc monstrabunt mensam.

Ipsa enim insipiens gens tuum Deum non intellexisti, ludentem mortalium mentibus; sed spinis coronasti, fel miscuisti. Templi uelum scindetur, et in medio die nox erit tribus horis, et morietur tribus diebus somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucem ueniet primus resurrectionis principio ostensus.

[1.128] Hoc profecto Sibyllae uaticinum, ni fallor, maximus ille poetarum nostrorum Vergilius audierat atque attenderat, cum in quarta Ecloga futurum in proximo sub Augusto Caesare, tempore consulatus Pollionis, admirabilem cuiusdam pueri de caelo ad terras mittendi, qui etiam peccata mundi tolleret et quasi saeculum nouum in mundo mirabiliter ordinaret, praecineret ortum -- admonitus, ut ipsemet ait Cumaeni carminis uaticinio, hoc est Sibyllae quae

Cumaena dicitur. Ait quippe sic, quasi adhortans quoslibet ad congratulandum sibi et concinendum seu scribendum de hoc tanto puero nascituro, in comparatione cuius omnes alias materias quasi infimas et uiles reputat, dicens:

Sicilides musae, paulo maiora canamus.

Non omnes arbusta iuuant humilesque myricae.

Ultima Cumaei uenit iam carminis aetas, Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.

Iam redit et uirgo, redeunt Saturnia regna.

Iam noua progenies caelo dimittitur alto.

Et post pauca:

Teque adeo decus hoc aevi, te consule inibit Pollio.

Si qua manent sceleris uestigia nostri Irrita perpetua soluent formidine terras.

Item de puero:

Pacatumque reget patriis uirtutibus orbem, etc.

Quae apertissimam de incarnatione Filii Dei continent prophetiam, ipso fortassis poeta ignorante quid in Sibylla uel in eo Spiritus Sanctus loqueretur, sicut et de Caipha contigit dicente:

Quia expedit ut unus moriatur pro populo et non tota gens pereat.

Ubi et subditur:

Hoc autem a semetipso non dixit.

[1.129] Facillime autem ex subsequentibus conuinci potest hanc Eclogam de nullo ueraciter aut conuenienter accipi posse, nisi de incarnato Unigenito Dei typice, more prophetico, dicantur, cum apertissime falsa et omnino impossibilia deprehendantur esse, si ad litteram exponantur, nec saltem commode in adulationem, ut quibusdam uidetur, afferri, quae statim iudicio omnium tamquam incredibilia respuuntur, ut magis commoueant contra nos auditorem ad indignationem quam ad beneuolentiam trahant. Sed haec diligentius alibi nobis ostendenda siue exponenda occurrent, cum de incarnatione scilicet Verbi, magis quam de diuinitate eius testimonia conferemus.

[1.130] Nunc itaque ad proposita de diuinitate Verbi testimonia reuertamur, et, cum Daud et Salomon regibus Israel, tertium adhibeamus gentium regem, ad summi uaticinium regis. Quid enim apertius illo testimonio Nabuchodonosor de Filio Dei?

Ecce, inquit, uideo uiros solutos quatuor, ambulantes in medio ignis, et species quarti similis filio Dei.

[1.131] Iuuat autem et Dindimi regis Brachmanorum inferre testimonium, ut in quatuor regum auctoritate nostrae assertio fidei praeemineat: duorum quidem Iudaeorum et duorum gentilium, Daud scilicet et Salomonis, Nabuchodonosor et Dindimi, sintque hi quatuor reges quasi quatuor rotae nobilis quadrigae summi regis, per quas uidelicet fides quatuor euangeliorum de sancta Trinitate per uniuersum de feratur mundum, et tanto regum auctoritas sit firmior quanto postestas sublimior; et qui edicta populis legesque proferunt, sacrae quoque fidei documenta tradant.

[1.132] Ait itaque Dindimus in I Ad Alexandrum epistola, ait, inquam, sic inter caetera religionis uel fidei suae gentis insignia:

Non suscipit Deus sacra sanguinea, cultum diligit incruentum, spernit funesta Libamina, uerbo propitiatur orantibus; quod solum ei [commercium] cum homine est suaque nimis similitudine delectatur. Nam Verbum Deus est, hoc mundum creauit, hoc regit atque alit omnia, hoc nos ueneramur, hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus. Siquidem Deus ipse spiritus atque mens est.

Atque ideo non terrenis diuitius nec largitate munifica, sed religionis operibus et gratiarum actione placatur.

[1.133] Quantae autem religionis seu abstinentiae populus Brachmanorum fuerit, ut illis Deus supra uniuersas nationes fidei nostrae intelligentiam inspirare deberet, Epistolae Dindimi ad Alexandrum continent. Quibus quidem epistolis, si fides adhibenda sit, nulla hominum uita quantumcumque religiosorum, innocentiae atque abstinentiae Brachmanorum aequiparanda uidetur. Hos autem in exemplum abstinentiae beatus quoque Hieronymus nobis proponit, in quibus inter caetera in II Contra Iouinianum meminit dicens:

Bardesanes, uir Babylonius, in duo dogmata apud Indos gymnosophistas diuidit, quorum unum appellat Brachmanas, alterum Samonaeos, qui tantae continentiae sint, ut uel pomis arborum iuxta Gangim fluium uel publico orizae et farinae alantur cibo.

Et cum rex ad eos uenerit, adorare illos solitus sit pacemque prouinciae suae in illorum precibus arbitrari sitam.

Ad quos etiam diuina gratia praedicationem Euangelu directam esse ipsa eiusdem Epistola ad Magnum oratorem perhibet his uerbis:

Pantaenus Stoicae sectae philosophus, ob praecipuae eruditionis gloriam a Demetrio Alexandriae episcopo missus est Indiam, ut Christum apud Brachmanas et illius gentis philosophos praedicaret.

[1.134] Restat denique ad maximum illum Latinorum philosophum, Boethium scilicet, descendere, qui omnes fere liberalium artium disciplinas scribendo uel transferendo seu etiam exponendo Latinis tradidit, ac diligenter sanctae Trinitatis fidem Symmacho socero et compatricio scribendo edisserens, de unitate quoque personae Christi ac diuersitate naturarum quae in ipso sunt, diuinae scilicet et humanae, ad Iohannem diaconum qui postea papa effectus est, scribendo Contra Eutychem et Nestorium, optime disputauit, fidemque nostram et suam, ne in aliquo uacillaret, tam de diuinitate quam de diuinitatis incarnatione tractando, inexpugnabiliter adstruxit. Constat hunc egregium senatorem Romanum, consulem quoque atque patricium, tempore praedicti Iohannis papae floruisse, a Syluestro papa uigesimali, et

eum in illa persecutione Christianorum, qua in Tohannem papam caeterosque Christianos Theodoricus saeuit, una cum praedicto Symmacho occubuisse.

De quo in Gestis pontificum necnon et in Libro miraculorum beati Benedicti scriptum est, qualiter uidelicet ambos Theodoricus rex Gothorum interfecit.

[1.135] In Gestis quidem ita scriptum reperies:

Rex haereticus Theodoricus duos senatores et consules et patricos gladio interfecit, Boethium et Symmachum, quorum etiam abscondi corpora praecepit.

In Libro autem miraculorum praedicti sancti ita continetur:

Theodoricus post Odoacrem Gothorum principatum cum regio nomine suscipiens, homo pestilens Arrianae sectae, denique inter caetera facinora Iohannem papam corporali inedia maceratum necauit, duosque senatorii ordinis uiros et ex-consules, Symmachum uidelicet atque Boethium, in carcere gladio transuerberauit.

[1.136] Cum itaque Dominus et per prophetas Iudaeis et per praestantes philosophos seu uates gentibus Catholicae fidei tenorem annuntiauerit, inexcusabiles redduntur tam Iudaei quam gentes si, cum hos in caeteris doctores habeant, in salutem animae, cuius fundamentum est fides, ipsos non audiant. Et quidem multi ex gentibus, nonnulli ex Iudaeis in hoc quoque a doctoribus populi sui instructi fidem sanctae Trinitatis recognouerunt, in uno corpore ecclesiae quasi duo parietes coniuncti.

Ex gentibus quidem primo Graeci, ex quibus praedicti philosophi fuerunt. Post Graecos Latini, qui, sicut in disciplinis saecularium artium imitati sunt Graecos, ita et in uera fidei doctrina ab ipsis exempla sumpserunt, cum eos Christianam fidem suscepisse audissent, quos ingeniorum subtilitate praeditos omnibus philosophiae rationibus armatos esse cognouerant.

THEOLOGIA CHRISTIANA

LIBER SECUNDUS

[2.1] Operis parte superiori testimonia quaedam tam prophetarum quam philosophorum collegimus, quibus sanctae Trinitatis fidem adstrueremus. Ubi quidem dum philosophorum infidelium assertiones sicut et sanctorum patrum quasi in auctoritatem induximus, multorum detractionibus corroendos patere praesensimus, atque a nonnullis nobis id improperandum quod beato Hieronymo a multis olim legimus obiectum, cum non solum ille ethnicorum, uerum et haereticorum testimonia suis insereret scriptis.

[2.2] Unde et aduersus calumnias Magni oratoris urbis Romae Epistolam scribens, ita exorsus est:

Quod quaeris cur in opusculis nostris saecularium litterarum interdum ponamus exempla et candorem ecclesiae ethnicorum sordibus polluamus, numquam hoc quaereres si scripturas sacras legeres si interpretes earum euolueres. Quis enim nesciat et in Moyse ac prophetarum uoluminibus quaedam assumpta de gentiliu libris, et Salomonem philosophis Tyri et proposuisse nonnulla et aliqua respondisse? Unde in exordio Prouerbiorum commonet ut intelligamus sermones prudentiae, uersutiasque uerborum, parabolas et obscurum sermonem, dicta sapientium et aenigmata quae proprie dialecticorum et philosophorum sunt. Sic et Paulus apostolus Epimenidis poetae abusus uersiculo est, scribens ad Titum: Cretenses semper mendaces, malae bestiae, gentes pigri.

In alia quoque epistola Menandri ponit senarium: Corruptum mores bonos confabulationes malae. Et apud Athenienses in Martis curia disputans Aratum testem uocat: Ipsius enim et genus sumus. Parum hoc est. Ductor Christiani exercitus et orator inuictus, pro Christo causam agens, etiam inscriptionem fortuitam arae torquet in argumentum fidei. Didicerat enim a uero Dauid extorquere de manibus hostium gladium et Goliae superbissimi caput proprio mucrone truncare. Legerat in Deuteronomio mulieris captiuae radendum caput, supercilia, omnes pilos et unguis corporis amputandos, et sic eam habendam coniugio. Quid ergo mirum si et ego sapientiam saecularem propter eloquii uenustatem et membrorum pulchritudinem de ancilla atque captiua Israelitam facere cupio?

Si quid in ea mortuum est idololatriae, uoluptatis, erroris, libidinum, uel praecido uel rado, et mixtus purissimo corpori uernaculos ex ea genero Domino.

[2.3] Item:

Cyprianus, uir eloquentia pollens et martyrio, Formiano narrante mordetur cur Aduersus Demetrianum scribens testimoniis usus sit prophetarum et apostolorum quae ille ficta et commentitia esse ducebat, et non potius philosophorum ac poetarum quorum auctoritati ut ethnicus contraire non poterat.

Item:

Iosephus duos libros scribit Contra Appionem Alexandrinum, et tanta saecularium profert testimonia, ut mihi miraculum subeat quomodo uir Hebraeus, ab infantia sacris litteris eruditus, cunctam Graecorum bibliothecam euoluerit.

Item:

Exstant et Iuliani Africani libri et Theodori, uiri apostolicorum signorum atque uirtutum et Dionysii Alexandrini episcopi, Anatolii quoque, Phamphili Pirii, Luciani, Malchionis, Eusebii Caesariensis episcopi et caeterorum, qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos relenserunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem an scientiam scripturarum.

[2.4] Idem, Ad Vigilantium presbyterium:

Eadem absenti significo quae praesenti quoque locutus sum me ita Origenem legisse uel legere ut Apollinarem, ut caeteros tractatores quorum in quibusdam libros ecclesia non recipit. Quia operis mei est et studii multos legere, ut ex plurimis diuersos flores carpam, non tam probaturus omnia quam quae bona sunt electurus, assumo multos in manu, ut a multis multa cognoscam secundum quod scriptum est: Omnia legentes, quod bonum est retinentes. Unde satis miror te uoluisse Origenis mihi obucere dogmata. Origenes haereticus? Quid ad me qui illum in plerisque haereticum non nego! Errauit de resurrectione corporis, de animarum statu, de diaboli paenitentia, et quod his maius est, Filium et Spiritum Sanctum in Commentariis Isaiae seraphim esse testatus est.

Item:

Neque enim ita debemus bona eius recipere, ut mala quoque suscipere cogamur. Si igitur quae bona sunt transtuli, et mala uel amputaui uel tacui uel correxi, arguendus sum cur non per me Latini bona eius habeant et ignorent mala? Si hoc crimen est, arguatur confessor Hilarius qui Psalmorum interpretationem et Homilias in Iob ex libris eius transtulit, sit in culpa Vercellensis Eusebius qui omnium Psalmorum commentarios haeretici hominis uertit in nostrum eloquium, licet haeretica praetermittens.

[2.5] Haec quidem Hieronymus aduersus eorum calumnias reddit qui ob id Catholicos tractatores reprehendendos autumant, quod suis scriptis infidelium testimonia uel dicta inserere praesumunt, quasi eis auctoritatem tribuant qui nulla digni sunt auctoritate et quasi maculare sacras sententias possit ueritas per infideles prolata.

Nouerat quippe uir discretissimus grana in paleis et margaritam caeterisque quandoque pretiosiore in sterquilinio deprehendere --

quam in ornamento regio tamquam sapiens aurifaber ualeat componere.

Tenebat certissime et dona Dei per quemcumque malum contaminari non posse nec diuina sacramenta contactu prauorum inquinari, cum aut in nomine Trinitatis infideles baptizant aut pessimi quique uerba diuina praedicant, aut prophetias loquuntur et nonnumquam miracula faciunt.

Quaecumque enim bona sint, a Deo esse necesse est nec ea quorumlibet malitia contaminari potest.

[2.6] Unde nec prophetiam Balaam gentilis atque arioli sacra reprobauit auctoritas, qua postmodum Magi primitiae gentium incitati creduntur ut, noua apparente stella, nouum statim regem quaerent.

Nec Sibyllae uel Vergilii uaticinia spiritualis doctor Augustinus sanctorum prophetiis inserere timuit, attendens illud Apostoli:

Et nemo potest dicere 'Dominus Iesus' nisi in Spiritu Sancto.

Nec prophetiam Caiphae commendare euangelista ueritus est dicens:

Hoc autem a semetipso non dixit, sed cum esset pontifex anni illius prophetauit.

Nec ipsorum daemonum testimonia Euangelium reticuit, cum ad eorum expulsionem, Domino ueniente, eum Iesum Christum seu Filium Dei inclamarent ac confiterentur. Quippe cuius uirtutem, siue nascentis seu morientis, siue resurgentis uel ascendentis aut miracula facientis, ipsa etiam insensibilia quodammodo sensisse, ut ei testimonium suo modo praeberent, beatus perhibet Gregorius, angelis quidem et stella statim in ortu ipsius apparentibus, in morte uero sole obscurato, petris et uelo templi scissis, et monumentis apertis sanctorum resurgentium multisque apparentium; in resurrectione terrae motu facto cum uisione angelorum, et in ascensione nube eum suscipiente, et caetera. Cuius quoque potentiam atque sapientiam uniuersus mundi ornatus annuntiare non cessat ac praedicare et suo modo laudare et commendare, ex ipsa sui mirabili compositione ac dispositione. Unde Apostolus:

Inuisibilia, inquit, ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque eius uirtus et diuinitas etc.

[2.7] Hinc et psalmista insensibilium quoque creaturarum laudibus applaudens, omnes pariter ad laudes Dei creaturas inuitat, quasi ex omnibus optime conditis laudes Dei a nobis exigat qui pro nobis in mundo condidit uniuersa. Unde et a summit at e caeli et sublimitate angelorum exorsus, usque ad dracones et serpentes atque omnes abyssos diuinas extendit laudes, cum dixerit:

Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi
et iterum:

Serpentes et uolucres pennatae.

Qui nec aliqua reptilia praetermisit alibi dicens:

Laudent illum caeli et terra, mare et omnia reptilia in eis.

[2.8] Legimus etiam in Vita Pauli eremitae a beato scripta Hieronymo, satyrum beato Antonio apparuisse, qui aduentum Saluatoris protestans ait sancto uiro:

Legatione fungor gregis mei. Precamur ut pro nobis communem Deum depreceris quem in salutem mundi olim uenisse cognoscimus et in uniuersam terram exiit sonus eius.

Cuius quidem, satyri uidelicet, confessionem ac testimonium de Christo longaeuus uiator admirans, et gauisus quod etiam monstra Christum praedicarent ac uehementer indignatus super duritia et caecitate Alexandriae, baculo statim humum percutiens aiebat:

Vae tibi, Alexandria, quae pro Deo portenta ueneraris! Quid nunc dicturi estis? Bestiae loquuntur Christum!
ac si aperte clamet dicens:

conterat impudentiam uestram saltem confessio monstrorum.

[2.9] Quae quidem confessio tanto fortasse mirabilius gloriam atque potentiam Dei praedicat quanto maiori miraculo est habenda, et tanto uerior eius assertio uidetur quanto a doctrina hominum remotior et tota suggestioni Sancti Spiritus imputanda. Unde et uerba asinae Balaam et uoces in aere factae, sicut de baptizato uel transfigurato Domino legimus, cum aliquid adstantibus annuntiauerunt, tanto facilius ad fidem auditores commouebant quanto mirabiliores omnibus apparebant.

Quod de philosophis quoque uel quibuscumque gentilibus, quantumuis infidelibus seu nostrae fidei inimicis, manifesta docetur ratione. Quo enim fidei nostrae magis essent aduersi, minus in laude eius inuenirentur suspecti; et probabilius in laude cuiuslibet testimonium est inimici quam amici, sicut e conuerso in crimine. Unde et cum Iosephi Iudaei testimonium de Christo uel de sanctis eius legimus plurimum ad fidem in eo commouemur; et cum audimus Philonem Iudaeum uitam monasteriorum Aegypti probasse atque commendasse, plus nobis fortasse satisfacit quam si aliquis noster eam commendaret. Unde et utriusque inter illustres uiros a beato Hieronymo connumerari ac scribi meruerunt.

[2.10] Quid etiam magis necessarium ad defensionem fidei nostrae quam ut aduersus omnium infidelium importunitatem ex ipsis habeamus, per quod ipsos refellamus? -- ut si nos impetunt philosophi, per ipsos conuincantur doctores suos atque philosophos, et si nos impetunt haeretici, aliquibus sacrae Paginae testimoniis refellantur, atque ita, iuxta Apostolum:

Omne os obstruatur et subditus fiat omnis mundus Deo.

Quis etiam haeticos longe deteriores esse philosophis et quibuslibet gentibus ignoret? Iuxta namque Petri apostoli assertionem:

Melius esset eis non nosse uiam ueritatis quam post agnitam retro abire.

[2.11] Si ergo propter infidelitatem gentilium hi qui aliquibus eorum testimoniis uel dictis nituntur arguendi sunt, multo amplius illi qui Origenis, tot et tantis haeresibus irretiti, expositiones atque sententias tam studiose ad nostram transtulerunt atque induxerunt aedificationem, cum ex infidelitate damnabiliores omnibus, ut dictum est, constet esse haeticos. Cuius quidem innumeras ac supra modum abominandas haereses silentio deperire non sustinuerunt, quasi et in his retractandis aliquam praeuiderent utilitatem, ac si ab eis assignatis atque damnatis caeteri facilius sibi prouiderent, aut quibus eas rationibus dissoluerent, si quis in eis illaquearetur, addicerent. Unde et beatus Hieronymus Epistolam ad Auitum presbyterum direxit, ut haeretica illa quae in libris Periarches Origenes innumera posuerat ex parte manifestat.

[2.12] Quis etiam me pro testimoniis philosophorum inductis recte arguat, nisi et in culpam mecum sanctos doctores in hoc ipso trahat?

Quae enim superius ex philosophis collegi testimonia, non ex eorum scriptis -- quae numquam uidi -- immo ex libris beati Augustini collegi. Numquid et Apostolum arguere praesument, qui, ut ait ipse Augustinus in VIII De ciuitate Dei:

Atheniensibus loquens, cum rem magnam de Deo dixisset et quae a paucis posset intelligi, quod in illo uiuimus, mouentur et sumus, adiecit: sicut et uestri quidam dixerunt,

ipsorum uidelicet philosophorum, quorum studiis gloriosa illa ciuitas exstiterat, testimonium ad persuasionem inducens. De quibus, ut in eodem ipse Augustinus praemisit, ad Romanos scribens ait:

Quia quod notum est Dei manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque eius uirtus ac diuinitas etc.

[2.13] Ex quibus aperte Apostolus docet eis quoque mysterium Trinitatis fuisse reuelatum. Quod enim dictum est inuisibilia Dei eis fuisse reuelata, ad personam Spiritus non incongrue applicatur, qui hoc ipso quod 'Spiritus' dicitur, ex ipso nomine 'inuisibilis'

insinuatur. Et quia ipse donum Dei uocatur, et secundum septiformem gratiam multiplex et septem spiritus quasi septem dona nonnumquam dicitur, non incongrue dictum est pluraliter inuisibilia Dei, hoc est Spiritum eius septiformis gratiae donorum distributorum. Verbum autem Patris Christum Dominum, Dei uirtutem et Dei sapientiam Apostolus clamat. Unde et hoc loco cum dicitur:

Sempiterna quoque Dei uirtus

persona Filii exprimitur. Ubi et cum subditur et dignitas, quia, ut supra meminimus, maxime nomine 'dei' uel 'domini' potestatis maiestas exprimitur, persona quoque Patris expressa est.

[2.14] Quod si adhuc nec ipsius Apostoli nec sanctorum patrum auctoritas mihi satis suffragari uidetur, nec ea quoque quam supra praetendimus ratio, quod in praesenti uidelicet opere maxime aduersus philosophorum discipulos agimus qui nos philosophicis impetunt rationibus, quorum et penitus auctoritate ipsi nituntur -- superest ut hostilis militiae iacula pluribus retundamus rationibus et per singula eorum respondentes obiectis, eorum compescamus latratus, ne quod ad fidei nostrae defensionem sincera conscripsimus intentione, inde eorum inuida siue erronea criminatione uilescent fidelibus unde magis infestum patet infidelibus. Et quoniam infidelitatis philosophos utpote gentiles arguunt, omnemque eis quasi damnatis per hoc fidei auctoritatem adimunt, in hoc nostra plurimum intendat defensio in quo tota eorum nititur impugatio.

[2.15] Gentiles fortasse natione, non fide, omnes fuerunt philosophi, sicut de Iob et amicis eius dicitur. Quomodo enim infidelitati ac damnationi eos omnes deputauerimus, quibus, Apostolo quoque attestante, Deus ipse fidei suae arcana ac profunda Trinitatis mysteria reuelauit, et mirae eorum uirtutes et opera a sanctis quoque doctoribus

praedicantur, quamuis eorum nonnullos per elationem excaecatos atque ad idololatriam et ignominiosam uitam deuolutos esse idem perhibeat Apostolus, sicut de Salomone ipso legimus et de multis contigit fidelibus? Quis etiam asserat nullis eorum fidem incarnationis reuelatam esse, sicut et Sibyllae, licet haec in eorum scriptis non uideatur expressa, quae neque a Iob et nonnullis prophetarum aperte praedicatur, cum et septuaginta interpretes, legem ethnicis transferentes, omnia fere fidei arcana tacuerunt quae forte rudi populo reuelata magis scandali offensionem parent quam aedificationem?

[2.16] Quod si ad allegoriam dicta quoque philosophorum accipi fas esset, quis non conuenienter ad mysterium redemptionis mundi animaduertat deflectendum esse, quod Plato asserit Deum in ipsa mundi compositione duas longitudines in speciem chi Graecae litterae sibi inuicem applicuisse curuasseque in orbem, ut ipsum mundi perficeret globum? -- quasi mystice perhibeat uniuersorum hominum salutem, quam ipsius mundi ueram intelligimus constitutionem, in ipsa dominicae crucis passione consummatam fuisse.

[2.17] Quid si sacramenta non susceperunt qui ante aduentum Saluatoris exstiterunt, cum neque de Iob gentili id credere cogamur, nec ita lex omnibus data uideatur sicut Euangelium fuit, sed soli Israeli qui solus ex omnibus populis primo uocatus est, lege accepta, ut non ita generalis intelligatur legis institutio sicut est Euangelium, aut prima uocatio sicut est secunda?

[2.18] Unde Moyses capitulo Deuteronomii XV ad Israel dicit:

Interroga de diebus antiquis ex die quo creauit Deus hominem, si facta est aliquando huiusmodi res, ut audiret populus uocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti et uidisti, si fecit Deus, ut ingrederetur et tolleretur sibi gentem de medio nationum per signa atque portenta, uidentibus oculis tuis, ut scires quoniam ipse est Deus et non est alius. De caelo te fecit audire uocem suam, ut doceret te quia dilexit patres tuos et elegit semen eorum post eos.

Item idem capitulo XXIII:

Populus sanctus es Domino Deo tuo. Te elegit Dominus Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis quasi sunt super terram, etc.

Hinc et illud psalmistae:

Non fecit taliter omni nationi et iudicia sua non manifestauit eis.

[2.19] Nulla itaque ratione cogendi uidemur, ut de salute talium diffidamus gentilium qui ante aduentum redemptoris nullo legis scripto instructi,

Naturaliter, iuxta Apostolum, ea quae legis sunt facientes ipsi sibi lex erant qui ostendebant opus legis scriptum in codibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum.

[2.20] Sic namque scriptum est in epistola ad Romanos:

Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Cum enim gentes quae legem non habent, naturaliter quae legis sunt faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum.

Et post aliqua:

Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. An Iudaeorum Deus tantum? Nonne et gentium? Immo et gentium, quoniam quidem uox Deus qui iustificat circumcisionem ex fide et praeputium per fidens.

Item:

Quid enim Scriptura dicit? Credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam.

Et rursus:

Dicimus quoniam reputata est Abrahae fides ad iustitiam. Quomodo reputata est? in circumcisione an in praeputio? Non in circumcisione sed in praeputio: Et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiae fidei quae est in praeputio, ut sit pater omnium credentium per praeputium.

Et iterum:

Si enim qui ex lege haeredes sunt, exiosaniti est: fides, abulita est promissio. Lex enim iram operatur. Ubi enim non est lex, nec praeuaricatio.

Et in sequentibus:

Peccatum, inquit, non cognoui nisi per legem, nam concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: non concupisces. Occasione uero accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat, ego autem uidebam sine lege aliquando. Sed cum uenisset mandatum peccatum reuixit, ego autem mortuus sum, et inuentum est mihi mandatum quod erat ad uitam hoc esse ad mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

[2.21] Ex quibus quidem uerbis Apostoli aperte monstratur iustitiam a naturali lege incepisse, et omnino sine lege scripta per fidem homines iustificatos esse. Ubi etiam adnectitur quam facile ad grauissima peccata post legis scriptae prohibitiones inclinarentur homines, iuxta illud poeticum:

Nitimur in uetitum semper cupimusque negata.

[2.22] An forte inquires non posse cassari illud circumcisionis decretum postquam datum fuit Abrahae primum:

Masculus cuius praeputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo quia pactum meum irritum fecit.

Sed si diligenter consideremus praecedentia, inueniemus hoc nonnisi Abrahae et semini eius fuisse iniunctum, hoc est his qui de Isaac, non de Ismael egressuri erant. Unde et Abrahae dictum est:

In Isaac uocabitur tibi semen.

Legimus etiam in utero sanctificatos esse Ieremiam et Iohannem antequam corporalia perciperent sacramenta. Absit itaque ut ita generale esse profiteamur sacramentum circumcisionis sicut et baptismi, sed, iuxta Ambrosium, potiora semper dicamus et perfectiora sacramenta ecclesiae quam synagogae, cum haec omnibus, illa quibusdam, ut dictum est, data sint, et sine his iam nulla remissio uel sanctificatio speranda sit.

[2.23] Haec idcirco induximus, ne quis post legem etiam datam usque ad aduentum Christi de salute fidelium gentilium desperet, si sine perceptione sacramentorum sobrie ac iuste uixerunt. Inter quos quidem philosophi tam uita quam doctrina claruisse noscuntur.

[2.24] Quanta uero abstinentia, quanta continentia, quantis uirtutibus non solum philosophos, uerum et saeculares atque illiteratos homines lex naturalis amorque ipse honestatis olim sublimauerit, multorum didicimus testimoniis. Quos nonnumquam ad increpationem negligentiae nostrae sancti quoque doctores sicut et beatum Iob inducere curauerunt, et utrumque eorum sexum quasi in exemplum imitandae religionis impudentiae nostrae praeponere, qui utriusque Testamenti paginis et innumeris sanctorum scriptis instructi, per omnia deteriores existimus, cum nec sic obtemperare uolumus qui, et iuxta Gregorium, una cum beato Iob illud nobis improperant propheticum:

Erubescite, Sidon, ait mare.

[2.25] Unde et bene Dominus, ante scriptae legis traditionem uel miraculorum suorum exhibitionem, quosdam in utroque, exu nobis uirtutibus imitandos praemisit, tum ut per eos nostra inexcusabilis appareat negligentia, tum etiam ut obedientium maior conseruetur humilitas, si post tot documenta tam miraculorum quam scriptorum, post tot exempla sanctorum aliqua bona habeamus opera -- cum illi sine scripto legis, sine admonitione praedicationis, tantis uirtutibus, tanta etiam morum disciplina claruerint tamque constanti animo in reprehensione uitiorum praestiterint, ut pro ueritatis defensione mortem nonnulli subierint. -- Quam iam per singula subiectis testimoniis et exemplis confirmemus.

[2.26] Fidem itaque, ut diximus, philosophi praedicant et immortalitatem animae tradunt futuramque pro meritis retributionem animarum, siue ad poenam siue ad gloriam. Unde et ad bona nos maxime cohortantur opera, spe uidelicet caelestis beatitudinis et comminatione infernalis supplicii. De quibus plura Macrobius loquitur.

Hinc et Hieronymus, Ad Heliodorum episcopum in epitaphio Nepotiani:

Taceo, inquit, de Graecis, Hebraeis et Latinis, quas nationes crucis suae titulo Dominus dedicauit, immortalem animam et post dissolutionem corporis subsistentem -- quod Pythagoras somniauit, Democritus credidit, in consolationem damnationis suae Socrates disputauit in carcere.

Qui etiam quantis claruerint uirtutibus, ipsa eorum tam uita quam doctrina perhibet.

[2.27] Qui nequaquam, ut arbitror, tam diligenter uirtutes describerent, dum moralia tradunt instituta, nisi eas in se ipsis certis cognoscerent experimentis. Quas quidem descriptiones uirtutum sancti etiam doctores ab ipsis assumere non sunt dedignati, cum aut iustitiam aut fortitudinem aut caeteras uirtutes eis nobis expriment uerbis, quasi et ipsos Spiritu eodem locutos fuisse non ambigant.

Quorum quidem unus, cum honestatis formam traderet, egregie ait:

Oderunt peccare boni uirtutis amore

ac si aperte doceat a turpitudine uitiorum magis abstinentium ipsius 'uirtutis amore', quae dicitur honestas, quam supplicii timore, quo ingrati coercentur serui.

[2.28] Quod si id minus uidetur esse ad meritum saluationis quod dicitur 'amore uirtutis', et non potius 'amore Dei', ac si uirtutem uel aliquod bonum opus habere possimus quod non secundum ipsum Deum ac propter ipsum sit -- facile est et hoc apud philosophos reperiri, qui summum bonum, quod Deus est, omnium tam principium, id est originem et causam efficientem, quam finem, id est finalem causam constituunt, ut omnia scilicet bona amore ipsius fiant cuius ex dono proueniunt.

Unde ipsum alpha et omega, hoc est principium et finem, recte nominamus, a quo sunt omnia et propter quem omnia.

[2.29] Hunc Plato optimum et ineffabilem omnium naturarum conditorem asserit, qui cum omnia possit et ab eo longe relegata sit omnis inuidia, omnia tam bona condidit quantum singulorum natura permittebat, uel ipse ordo et concinnitas rerum postulabat. Dixit et Moyses omnia a Deo ualde bona, esse facta. Sed plus aliquantulum laudis diuinae bonitati Plato assignare uidetur, cum tam bona facta dicit singula quantum eorum natura permittebat uel opportunum erat.

Ubi etiam adiecit ipsam Dei uoluntatem recte omnium creaturarum rerum causam arbitrari, ac si omnia ideo facta atque optime facta intelligat, quia optimus artifex ita facienda decreuit, cuius ad omnia sufficit uoluntas quae nullatenus cassa esse potest. Hic autem cum de Deo loquens sic praemisisset:

Itaque consequenter cuncta sui similia, prout cuiusque natura poterat esse capax beatitudinis, effici uoluit adiecit statim atque ait:

Quam quidem uoluntatem Dei originem rerum certissimam si quis ponat, recte eum putare consentiam.

[2.30] Quem et beatus secutus Augustinus in Enchiridion capitulo XI:

Satis est, inquit, Christiano rerum creaturarum causam nonnisi credere bonitatem creatoris, qui est Deus unus, nullamque esse naturam quae non aut ipse sit aut ab ipso.

[2.31] Hanc etiam causam et magister ipsius, Socrates, assignatam reliquerat, ut uidelicet omnium factarum naturarum causae penes ipsius creatoris incommutabilem uoluntatem incommutabiliter permaneant ac stabiliter uiuant, secundum quod dictum est:

Quod factum est in ipso uita erat.

Ubi etiam et de inquirendis causis ac primordiis rerum apud physicam disciplinam Socratica sanxit auctoritas nullam adipisci nos posse certitudinem, nisi illuc contemplatione mentis conscendamus, ubi causae omnium, ut dictum est, incommutabiliter fixae manent, in ipsa scilicet uoluntate creatoris. Quo nec posse conscendi perhibet nisi mente a uitiiis purgata, iuxta illud Veritatis:

Beati mundo corde quoniam ipsi Deum uidebunt.

Unde et propter ipsam quoque physicae uel cuiuslibet philosophiae perceptionem, quae nonnisi in discussione occultarum causarum consistunt, primum purgandae bonis moribus uitae censebat instandum, ac si ethicam in omni philosophia primum praefigeret gradum, ut quos amore Dei ad uitae honestatem allicere non posset, saltem cupiditate philosophiae aliquatenus ad hoc eos initiaret.

[2.32] Quem quidem Augustinus in VIII De ciuitate Dei talibus digne effert praeconiis:

Socrates, magister Platonis, uniuersam philosophiam ad corrigendos componendosque morcs flexisse permemoratur. Hic animum intendit ad hoc quod esset beatae uitae necessarium, propter quam unam omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse uidetur industria. Nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se [extendere] in diuina conari. Quandoquidem ab eis causas rerum uidebat inquire, quas primas atque summas nonnisi in unius ueri ac summi Dei uoluntate esse credebat. Unde non eas putabat nisi mandata mente posse comprehendere; et ideo purgandae bonis moribus uitae censebat instandum ut, deprimentibus libidinibus exoneratus, animus naturali uigore in aeterna se attolleret naturamque incorporei atque immutabilis luminis, ubi causae omnium factarum naturarum stabiliter uiuunt, intelligentiae puritate conspiceret.

[2.33] Et post pauca:

Socrates, inquit, reliquit plurimos suae philosophiae sectatores, quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione uersari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest.

[2.34] Ubi quidem et de Platonica disciplina quam diligenter Deum inuestigauerit et ipsum summum bonum esse definierit, in quo tota beatitudinis summa consistit, et quam recte philosophari determinauerit amare Deum, ut omnium quoque bonorum finem amorem Dei constituat, placet nunc subinferre ex eodem, scilicet VIII De ciuitate Dei:

Fortassis, inquit, qui Platonem caeteris philosophis gentium longe recteque praelatum acutius atque subtilius intellexisse ac secuti laudantur, aliquid tale de eo sentiunt, ut in illo ins ueniatur et causa subsistendi et ratio intelligendi et ordo uiuendi; quorum trium unum ad naturalem, alterum ad rationalem, tertium ad moralem intellexit pertinere. Si enim homo ita est creatus, ut per id quod in eo praecellit, attingat ad illud quod cuncta praecellit, id est unum, uerum, optimum Deum, sine quo nulla natura subsistit, nulla doctrina instruit, nullus usus expedit -- ipse quaeratur ubi nobis secreta sunt omnia, ipse cernatur ubi nobis certa sunt omnia, ipse diligatur ubi nobis recta sunt omnia. Si ergo Plato Dei huius imitatore, cognitore, amatorem dixit esse sapientem cuius participatione fit beatus, quid opus est excutere caeteros?

Item:

Viderunt ergo isti philosophi, quos caeteris non immerito fama atque gratia praelatos uidemus, nullum corpus esse Deum. Et ideo cuncta corpora transcenderunt quaerentes Deum. Viderunt quidquid mutabile est non esse summum Deum, et ideo, animam omnem mutabilesque omnes spiritus transcenderunt quaerentes summum Deum.

[2.35] Item, de philosophis:

Hi uero, quos merito caeteris anteposimus, discreuerunt ea quae mente conspiciuntur ab his quae sensibus attinguntur, nec sensibus adimentes quod possunt, nec eis dantes ultra quam possunt. Lumen autem mentium esse dixerunt, ad discernenda omnia, Deum a quo facta sunt omnia. Reliqua est pars moralis quam Graeco uocabulo dicunt ethicam, ubi quaeritur de summo bono quo referentes omnia quae agimus, quod non propter aliud sed propter se ipsum appetentes idque adipiscentes, nihil quo beati simus ulterius requiramus. Ideo quippe et finis est dictus quia propter hunc caetera uolumus, ipsum autem nonnisi propter ipsum.

Item:

Nunc satis commemorare Platonem determinasse finem boni esse propter uirtutem uiuere, et ei soli euenire posse qui notitiam Dei habeat et imitationem, nec esse aliam ob causam beatum.

Ideoque non dubitat hoc esse philosophari, amare Deum. Unde colligitur tunc fore beatum studiosum sapientiae, id est philosophum, cum Deo frui ceperit. Quisquis ergo fruitur eo quod amat uerumque et summum bonum amat, quia eum beatum nisi miserimus negat?

[2.36] Ipsius quoque Platonis documento didicimus ex ipsis etiam philosophiae studium et inuestigatione rationum ueri, philosophos ut Deo placeant intendere. A quo quidem praemissa prece in quibuslibet rationibus, ut ueritatem percipere ac disserere possent atque hinc etiam ipsi placere supplici obsecratione postulabant, in tantum ut eos omnes pro furiosis et inexplandis haberent qui in omnibus recte agendis diuinam non inuocent opem. Ex quo plurimum et eorum intentio manifestatur et humilitas commendatur, cum et propter Deum omnia recte agi uelint, ut hinc ei scilicet placeatur et ei omnia tribuant bona a quo postulant uniuersa.

[2.37] Hinc est illud Platonis, ubi introducta Socratis et Timaei persona scriptum est:

Socrates: Ergo age, Timaeae, deliba coeptum, uocata ut mos est in auxilium diuinitate. Timaeus: Vere, mi Socrate, nam cum omnibus mos sit et quasi quaedam religio, qui de maximis uel de minimis rebus acturi aliquid sunt, praecari ad auxilium diuinitatem, quanto nos aequius est, qui uniuersitatis naturae substantiaeque rationem praestituri sumus, inuocare diuinam opem, nisi plane saeuo quodam furore atque implacabili raptemur amentia? Sit ergo meis precibus comprehensum, maxime quidem ut ea dicantur a nobis quae placeant Deo, tum ut nobis quoque ipsis consequenter propositoque operi decenter profemur.

[2.38] Quis etiam illam Pythagorae non satis admiretur humilitatem quod se more antiquorum non sustinuerit appellari 'sophum', hoc est sapientem, sed magis 'philosophum', hoc est amatorem sapientiae, quasi non in homine, sed in solo Deo uere sapientiam dici praedicaret, cuius se participationem desiderare potiusquam habere profiteretur? Hinc est illud Augustini in VIII De ciuitate Dei:

Duo philosophorum genera traduntur: unum Italicum, ex parte Italiae quae quondam magna Graecia nuncupata est, alterum Ionicum, in eis terris ubi et nunc Graecia nominatur. Italicum genus auctorem habuit Pythagoram Samium, a quo et fertur ipsum philosophiae nomen exortum. Nam cum antea 'sapientes'

appellarentur qui modo quodam laudabilis uitae aliis praestare uidebantur, iste interrogatus quid profiteretur, 'philosophum' se esse respondit, id est studiosum uel amatorem sapientiae quoniam 'sapientem' profiteri arrogantissimum uidebatur.

Huic profecto minime necessaria uidebatur illa Veritatis admonitio:

Ne uocemini magistri. Unus est enim magister uester qui in caelis est.

Minus quippe ei esset sapientis nomen quam magistri sibi arrogare.

[2.39] Notanda uero sunt ipsa Augustini uerba quibus 'sophum' siue 'philosophum' solere appellari dicit, ex laude uitae potius quam scientiae. Sic enim nunc ait:

Qui modo quodam laudabilis uitae aliis praestare uidebantur.

Unde et Boethius in editione secunda Super Porphyrium philosophiam describens dicit:

Philosophia est rerum humanarum diuinarumque cognitio, cum studio bene uiuendi coniuncta.

Et Isidorus, Etymologiarum libro VIII, capitulo sexto:

Est, inquit, philosophus qui diuinarum et humanarum rerum scientiam habet, et omnem bene uiuendi tramitem tenet.

Non itaque aut 'sophus', id est sapiens, aut 'philosophus' dicebatur ex quantacumque scientia, si deesset uitae munditia. Aliud quippe est astutia siue calliditas in sola cognitione scientiae aliud sapientia in rectitudine etiam uitae.

[2.40] Quam quidem sapientiam Tullius in Rhetorica eloquentiae coniungendam dicit, ut prodesse ciuitatibus eloquentia uelit, secundum quod 'orator' a Victorino describitur:

Vir bonus, dicendi peritus etc.,

bonus quidem rectitudine sapientiae ut bene uelit, peritus scientiae rhetoricae ut bene possit.

[2.41] Quem et beatus Hieronymus tamquam praeceptorem suum in rhetorica secutus, in illa quam Ad Oceanum scribit epistola:

Definiunt, inquit, rhetores oratorem qui sit 'uir bonus, dicendi peritus'. Ante uita, sic lingua irreprehensibilis quaeritur, ut doctus merito rescipiatur. Perdit enim auctoritatem dicendi cuius sermo opere destruitur.

[2.42] De hac quoque sapientia benignitatis seu bonitatis, qua uidelicet dulce nobis sapit per desiderium quod recte capimus per intellectum, Augustinus in Enchiridion capitulo primo loquitur dicens:

In libro sancti Iob legitur quod ipsa sapientia dixerit homini: Ecce pietas est sapientia.

[2.43] Quod si post fidem ac moralem doctrinam philosophorum finemque seu intentionem recte uiuendi ab eis assignatum, uitam quoque ipsorum inspicimus, et quam diligenter rei publicae statum instituerint atque ipsorum ciuium simulque conuiuentium uitam ordinauerint, reperiemus ipsorum tam uitam quam doctrinam maxime euangelicam seu apostolicam perfectionem exprimere, et a religione Christiana eos nihil aut parum recedere. Qui nobis tam rationibus morum quam nomine ipso iunctissimi reperiuntur: nomine quidem cum nos a uera sophia, hoc est sapientia Dei Patris quae Christus est, Christiani dicamur, uere in hoc dicendi philosophi, si uere Christum diligimus; fide quoque et spe morumque et honestatis rationibus secundum caritatis libertatem qui in gratia uocati sumus, non secundum seruitutem Iudaicam ex timore poenarum et ambitione terrenorum, non ex desiderio aeternorum, nobis plurimum philosophos certum est assentire. Quibus, ut diximus, et fides Trinitatis reuelata est et ab ipsis praedicata, et spes immortalitatis animae et aeternae retributionis exspectata, pro qua mundum penitus contemnere et terrenis omnibus abrenuntiare et se ipsos dura macerare inedia non dubitauerunt, ponentes nobiscum amorem Dei finem et causam omnium, ut supra satis meminimus.

[2.44] Hinc quidem facilius euangelica praedicatio a philosophis quam a Iudaeis suscepta est, cum sibi eam maxime inuenirent affinem, nec fortasse in aliquo dissonam, nisi forte in his quae ad incarnationis uel sacramentorum uel resurrectionis mysteria pertinent. Si enim diligenter moralia Euangelii praecepta consideremus, nihil ea aliud quam reformationem legis naturalis inueniemus, quam secutos esse philosophos constat -- cum lex magis figurabilibus quam moralibus nitatur mandatis, et exteriori potius iustitia quam interiori abundet.

Euangelium uero uirtutes ac uitia diligenter examinat, et secundum animi intentionem omnia sicut et philosophi pensat. Unde cum tanta, ut dictum est, euangelicae ac philosophicae doctrinae concordia pateat, nonnulli

Platoniorum, ut supra olim meminimus, in tantam proruperunt blasphemiam ut Dominum Iesum omnes suas sententias a Platone accepisse dicerent, quasi philosophus ipsam docuisset sophiam.

[2.45] Nunc autem, praeter diligentem uirtutum descriptionem a philosophis datam, iuuat et eorum de actiuae uitae rectitudine doctrinam inspicere, cum rectis rationibus uiuendi ciuitatum et eorum rectorum instituerent uitam; deinde quantum ipsi quoque suis de rectitudine uiuendi obtemperauerint dictis, uel amplius fecerint quam aliis imponerent iuxta quod et de uera scriptum est sophia:

Quae cepit Iesus facere et docere

ac si diceret: prius facere, postea docere. Instituerunt autem, iuxta euangelicam praedicationem, tam coniugatorum quam rectorum quam continentium uitam, cum et ciuitatibus quasi coniugatorum conuentibus modum uitae assignauerunt, et quales ipsi rei publicae rectores esse oporteret definierunt, et in se ipsis continentium atque abstinentium uitam expresserunt, quam nunc clerici siue monachi profitentur.

Ciuitatum autem conuentus tanta proximi caritate iunxerunt, ut, omnibus in commune redactis, nihil ciuitas nisi fraternitas uideretur, et nihil aliud rectores ciuitatis quam rei publicae dispensatores dicerentur, ut iam tunc illam primitiuae ecclesiae apostolicam praesignarent uitam, de qua in Actibus apostolorum dicitur:

Quia erant eis omnia communia, et nihil suum dicebat aliquis, sed unicuique distribuebatur prout opus erat.

Cuius nunc uitae se professores monachi dicunt, cum haec omnibus recte conuiuentibus philosophi uiuere assignauerint, iuxta illam de aequitate caritatis regulam:

Diliges proximum tuum tamquam teipsum.

[2.46] Quid etiam amplius omnem interdixit proprietatem et omnia in commune redegit quam illud Socratis decretum in Timaeo Platonis inductum, in quo uxores quoque communes fore instituit, ut nullus proprios recognoscat liberos? Numquid hoc, fratres, ad aliquam turpitudinem inclinandum est, ut tantam ac tam manifestam atque abominabilem obscenitatem tantus institueret philosophus, a quo totum moralis disciplinae studium et inuestigatio summi boni sumpsit exordium, cum non solum a philosophis, uerum et a poetis et ab omnibus naturalis legis hominibus adulteria damnentur immo et a nonnullis ardor libidinis in uxorem propriam adulterio deputetur?

[2.47] Unde Hieronymus, Contra Iouinianum libro I:

Sextus in Sententiis: 'Adulter est, inquit, in suam uxorem amator ardentior. In aliena quippe uxore omnis amor turpis est, in sua nimius'. Sapiens uir iudicio debet amare coniugem, non affectu.

Reget impetus uoluptatis, ne praeceps feratur in coitu. Nihil est fedius quam uxorem amare quasi adulteram. Certe qui dicunt se causa rei publicae et generis humani uxoribus iungi et liberos tollere, imitentur saltem pecudes, et, postquam uxoris uenter intumuerit, non perdant filios nec amatores uxoribus se exhibeant, sed maritos.

[2.48] Cum itaque Socrates uxores quoque publicandas esse instituerit, de communitate quarum nihil omnino tenendum esse uidebatur, profecto nihil penitus reliquit proprium, quod uidelicet ad communitatem non reduceret. Uxores itaque uult communes esse secundum fructum, non secundum usum, hoc est ad utilitatem ex eis percipiendam, non ad uoluptatem in eis explendam, ut uidelicet tanta sit in omnibus caritas propagata, ut unusquisque omnia quae habet, tam filios quam quaecumque alia, nonnisi ad communem omnium utilitatem possidere appetat. Quod diligenter ille attendebat de quo Valerius Maximus inter caetera commemorat dicens:

Aulus Fuluius filium suum prauo consilio amicitiam Catilinae secutum inque castra eius temerario impetu ruentem, medio itinere abstractum, supplicio mortis affecit, praefatus non se illum Catilinae aduersus patriam, sed patriae aduersus Catilinam genuisse.

Et hos fortasse omnes tales ueros rei publicae rectores intellexit, qui ea scilicet quae possidere uidentur, non sibi, sed communi deputant utilitati.

[2.49] Et haec quidem uere dicenda est 'res publica' cuius administratio ad communem geritur utilitatem. Et hi uere dicendi sunt 'conciues' qui sic in unum tam corpore quam deuotione inhabitant, ut in eis completum uidetur quod de perfectione primitiuae ecclesiae, quam nunc monasteriorum conuentus imitantur, per psalmistam dicitur:

Ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum.

Et hic eorum unanimis conuictus recte 'ciuitas' est appellandus, ubi par aequitatis censura unicuique quod suum est seruat, et in omnibus aequa dispensatio tenetur, et prout cuique opus est et facultas permittit, omnia dispensantur et ad unum exitum, hoc est ad communem ciuitatis incolumitatem, omnia quae fiunt intenduntur, ut in omnibus sine murmuratione sincera caritas conseruetur.

[2.50] Unde Clemens, Ad Iacobum scribens, ubi in communi uiuendum esse adhortaretur:

Denique, inquit, Graecorum quidam sapientissimus

haec ita sciens esse ait:

Sicut non potest aer diuidi neque splendor solis, ita nec reliqua, quae communiter in mundo hoc omnibus data sunt ad habendum, diuidi debere, sed habenda esse communia.

Alioquin non est in proximum caritas perfecta quae non quaerit quae sua sunt, sed amici sui commoda.

[2.51] Ad hanc profecto aequitatis censuram illa ciuitatum definitio spectat, de qua uerba Tullii Macrobius exponens ait:

Illam autem definitionem quid pressius potest esse, quid cautius de nomine ciuitatum quam 'Concilia, inquit, coetusque hominum iure sociati, quae ciuitates appellantur?'

Secundum quam quidem definitionem, conuentus quilibet Christianae religionis proprie 'ciuitates' dicendi sunt, et conciuēs proprie 'fratres', in Christo per gratiam renati. Unde et Veritas de societate ecclesiae dicit:

Non potest abscondi ciuitas supra montem posita.

Cui et illud in Ezechiele concinit de aedificio ciuitatis super montem ostenso, atque illud psalmistae:

Ierusalem quae aedificatur ut ciuitas.

[2.52] Ad hanc, credo, rei publicae communitatem cum nos adhortarentur philosophi, egregie per naturalem iustitiam commendauerunt posituam, hoc est hanc quam ipsi ponere et statuere in conuentibus ciuitatum ceperunt, et congrue, ad concordiam et communitatem hominum in terris, concordiam superiorum et caelestium rerum quae communiter nostris usibus deputatae sunt introduxerunt, ut cum omnes beneficium solis et caeterorum communiter percipiamus, admoneamur ex his et nos ipsi nobis inuicem communiter subuenire; et cum 'maior mundus' diuina dispositione singulis suis partibus nobis subueniat, qui nec sibi ipsi sed nobis factus est, ex hoc praecipue 'minor mundus', id est singuli homines admoneantur mutuis sibi beneficiis subuenire et ad communem omnia quae habemus utilitatem disponere, praecipue cum id ipsum Deus, omnium remunerator, se apertissime uelle insinuet, caelestia quoque omnia et uniuersa quae in mundo sunt, etiam insensibilia, omnium nostrum usibus, ad quos et facta sunt, subiiciendo, sicut per psalmistam de homine ad Deum dicitur his uerbis:

Omnia subiecisti sub pedibus eius etc.

[2.53] Quantum etiam illud magnificandum est ac praedicandum, quod, cum rectitudinem ciuiliū honestatis Plato institueret, a uerbis quoque inhonestis et fabulosis sicut et a turpibus factis [abstinendum]

prouidet, ut in nullo ciuitatis ordinationem labefactari permetteret.

[2.54] Unde cum ciuitatis recte ordinandae traderet institutionem, poetas a ciuitatibus eiciendos esse decreuit, sicut in II De ciuitate Dei beatus Augustinus his uerbis commemorat:

An forte, inquit, Platoni potius palma danda est, qui cum ratione formaret qualis esse ciuitas debeat, tamquam aduersarios ueritatis poetas censuit urbe pellendos.

Item post aliqua:

Qui (scilicet Plato) poetas ipsos uel pro arbitrio mentientes, uel hominibus miseris quasi deorum facta pessima imitanda proponentes, omnino in ciuitate bene instituta uiuere noluit

ac si aperte factis etiam ipsis illud iam praedicaret:

Os quod mentitur occidit animam

atque illud Apostoli:

Fornicatio et omnis immunditia nec nominetur in uobis, sicut decet sanctos, aut turpitudine aut stultiloquium aut scurrilitas quae ad rem non pertinent, etc.

[2.55] Quid etiam ipsa philosophia de poeticis aestimet musis et quantum indignetur aliquem alumnum suum ad meretriculas illas umquam diuertere, in ipso aditu libri Boethii De consolatione philosophiae, diligenter exprimitur, ubi de ipsa ad consolandum philosophum accedente, et inspiciente musas philosopho illi assistentes, ipse ait philosophus:

Quae ubi poeticas musas uidit nostro assistentes toro fletibusque meis uerba dictantes, commota paulisper ac toruis inflammata luminibus: Quis, inquit, has scenicas meretriculas ad hunc aegrum permisit accedere, quae dolores eius non modo ullis remediis fouerent, uerum dulcibus insuper alerent uenenis? Hae sunt enim quae infructuosis affectuum spinis uberem fructibus rationis segetem necant, hominumque mentes assuefaciunt morbo, non liberant. At si quem profanum, ut uulgo solitum uobis, blanditiae nostrae detraherent, minus moleste ferendum putarem. Nihil quippe in eo nostrae operae laederent. Hunc uero Eleaticis atque Academicis studiis innutritum. Sed ite potius, Sirenae, usque ad exitium dulces meisque cum musis curandum sanandumque relinquit. His ille chorus increpitus deiecit humi maestior uultum confessusque rubore uerecundiam tristis excessit.

[2.56] Quanto etiam affectu subditam plebem rectores ciuitatum amplectantur, ut eis magis per amorem adesse quam per dominium praeesse recognoscant et se potius ministros quam dominos, certum praefixerunt philosophi decretum, cum tales eos descripserunt qui iuxta illud Tullii, pro libertate patriae non solum pugnare, uerum et uitam ponere non formident certi de illa caelestis beatitudinis sede quae Scipioni reuelata promittitur. De quo et nonnulla apud gentiles ipsos in praesto nobis sunt exempla, qui propriae saluti suorum sospitatem praeponerent et plus suos quam se ipsos se diligere exhiberent. Quod in duobus Decus, quod in Platone, quod in multis aliis mirari uehementer cogimur. Nam et illi pro salute suorum morti se deuouisse et uiriliter eam sustinuisse referuntur, et hic siti periclitans oblatam aquam suscipere recusauit et communi periculo maluit cum suis occumbere quam se solum superstitem, haustu refocillatum conseruare. Quod et dilectus Domino Dauid antea suae indolis reliquerat exemplum.

[2.57] Erubescant ad haec huius temporis abbates quibus summae religionis monasticae cura commissa est, erubescant, inquam, et respiscant, saltem gentiliū exemplo commoniti, qui in oculis fratrum, uilia pulmentorum pabula ruminantium, exquisita fercula ac multiplicia impudenter deuorant.

[2.58] Attendant et Christiani principes quanto fortitudinis zelo iustitiam gentis amplexae sint, et illud inter caetera Valerii Maximi quasi prae oculis affixum semper in exemplo gerant, illud, inquam, de quo scriptum est:

Zaleucus, cum filius eius adulterii crimine damnatus secundum ius ab ipso statutum utroque oculo carere deberet, ac tota ciuitas in honorem patris poenam adolescentulo remitteret, aliquandiu repugnauit. Tandem populi

precibus uictus, suo prius, deinde filii oculo eruto, utrique usum uidendi reliquit. Ita debitum supplicii modum legi reddidit.

Magnus in hoc filii amor, sed maior iustitiae exhibetur. Naturae indulsit quantum potuit, sed tamen uirtus naturam superauit. Plus se principem quam patrem profiteri uoluit.

[2.59] Quanta etiam pro ueritate ac fidelitate conseruanda sustinuerint et quanto fortitudinis zelo libertatem animi sibi uindicauerint, ille in exemplo praestat, qui, ne coniurationem in supplicium tyrannum a se et consciis suis factam detegere cogi et socios prodere posset, linguam sibi morsu uehementi praecisam, ipse in os praedicti tyranni saeuientis exspuit. Sic et secundus Boethii De consolatione philosophiae liber continet.

[2.60] Quod si, ad ipsorum philosophorum perfectionem uitae, rationis nostrae examen subleuemus, summam in eis anachoretarum seu monachorum mirabimur abstinentiam et contemplatiuae uitae celsitudinem. De quorum quidem conuersione a saeculo ad solitariae uitae quietem, tum propter illecebras saeculi fugientes, tum etiam pro desiderio diuinae contemplationis uel philosophiae studio adipiscendae, multi posteris scribere curauerunt.

[2.61] Unde et beatus Hieronymus in II Contra Iouinianum, ad impudentiam illius Epicuræi haeretici conterendam, philosophorum quoque ab illecebris saeculi conuersionem inducit dicens:

Nos quorum conuersatio in caelis est, non ei debemur cui nascimur, sed cui renascimur. Esus carniū et potus uini uentrisque satietas, seminarium libidinis est. Unde et Comicus: 'Sine Cerere', inquit, 'et Libero friget Venus'. Per quinque sensus quasi per quasdam fenestras uitiorum ad animam introitus est. Non potest metropolis et arx mentis capi, nisi per portas irruerit hostilis exercitus. Si circensibus quispiam delectatur, si athletarum certamine, si mobilitate histrionum, si formis mulierum, si splendore gemmarum, uestium, et caeteris huiusmodi, per oculorum fenestras animae capta libertas est, et impletur illud propheticum: Mors intrauit per fenestras nostras.

[2.62]

Igitur cum per has portas quasi quidam perturbationum cunei ad arcem nostrae mentis intrauerint, ubi erit libertas? ubi fortitudo eius? ubi de Deo cogitatio? maxime cum tactus depingat sibi etiam praeteritas uoluptates et recordatione uitiorum cogat animam compati et quodammodo exercere quod non agit. His igitur rationibus inuitati, multi philosophorum reliquerunt frequentias urbium et hortulos suburbanos, ubi ager irriguus et arborum comae et susurrus auium fontis speculum, riuus murmurans et multae oculorum auriumque illecebrae, ne, per luxum et abundantiam copiarum, animae fortitudo mollesceret et eius pudicitia stupraretur. Inutile quippe est crebro uidere per quae aliquando captus sis, et eorum te experimento committere quibus difficulter careas. Nam et Pythagoræi huiuscemodi frequentiam declinantes, in solitudine et desertis locis habitare consueuerunt. Platonici quoque et Stoici in templorum lucis et porticibus uersabantur, ut admoniti angustioris habitaculi sanctitate, nihil aliud quam de uirtutibus cogitarent. Sed et ipse Plato, cum diues esset et torum eius Diogenes lutatis pedibus conculcaret, ut posset uacare philosophiae elegit Academiam uillam ab urbe procul, non solum desertam sed pestilentem, ut cura et assiduitate morborum, libidinis impetus frangerentur discipulique sui nullam aliam sentirent uoluptatem, nisi earum quas discerent.

[2.63] De quibus et Hieronymus, Ad Exstochigm scribens, cum austeram Aegyptiorum monachorum per cellulas diuisorum descripsisset uitam:

Tales, inquit, philosophiam Platonici sermonis imitantur, tales Iosephus in secunda Iudaicae captiuitatis historia esse nos debere refert.

'Philosophiam' dicit 'Platonici sermonis' quam in sermone suo Plato ipse siue Platonici praedicabant. Hi quidem, iuxta Macrobiū, ad tantam uitae celsitudinem pertingisse uidentur, ut ipsi a quibusdam soli uirtutes habere crederentur ac per eas soli fieri beati.

[2.64] Plotinus uero, inter philosophiae professores cum Platone princeps, ut ait Macrobius, cum quatuor uirtutes quadriariam diuisisset, in politicas scilicet uirtutes et purgatorias, et quae sunt purgati animi ac defecati, atque exemplares, purgatorias philosophantibus quasi proprias assignat. Et haec

Sunt, inquit, hominis qui diuini capax est solumque animum eius expediunt, qui decreuit se a corporis contagione purgare et quaedam humanorum fuga solis se inserere diuinis.

Quorum, inquit, prudentiam esse mundum istum et omnia quae in mundo insunt diuinorum contemplatione despiciere omnemque animi cogitationem in sola diuina dirigere; temperantiae autem omnia relinquere, in quantum natura patitur quae corporis usus requirit, ac si et ipsi pariter cum ipsa Veritate tam factis quam uerbis animent omnibus:

Intrate per angustiam portam

et:

Beati qui se castrauerunt propter regnum caelorum.

Nam et hunc finem eis esse propositum constat, de perceptione scilicet aeternae uitae, quem et ipse Dominus nobis assignauit et quem Israel minus attendebat, spe et ambitione terrenae felicitatis Deo magis subiectus quam desiderio aeternorum. Unde et eis, litterae ueneratoribus, nulla retributio in lege de obseruatione legis iuxta litteram promissa aut exspectanda est, nisi prosperitas terrena ad quam toto inhiant desiderio. Quae quidem promissio in Deuteronomio aperte continetur capitulo XXIV et XXVIII.

[2.65] At uero qui hic transitoria despiciunt, necesse est ut potiora his aliqua sperent quae sunt aeterna, sicut philosophi et Christiani.

Hinc et supra Hieronymus consolationem Socratis induxit super condemnationem eius ad mortem immeritam, de promerenda immortalis animae beatitudine, ut tam in fide sanctae Trinitatis quam in fide futurae beatitudinis coniunctos nobis fuisse philosophos intelligamus, et eundem utrisque finem esse propositum ac brauium, ipsum uidelicet summum, quod Deus est, bonum. Unde et cum superius de ipso Socrate beatus ageret Augustinus, dictum est de eo inter caetera:

Hic animum intendit ad hoc quod esset beatae uitae necessarium, propter quam unam omnium philosophorum inuigilasse ac laborasse uidetur industria.

Qui etiam de discipulis Socratis adiecit dicens:

Quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione uersari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest.

[2.66] Ad hoc et illa pertinet exhortatio quam rectoribus rei publicae Tullius scribit, inducens scilicet auum Scipionis cum eo per somnium ita loquentem:

Sed quo sis, Africane alacrior ad tutandam rem publicam sic habeto: omnibus qui patriam conseruauerint certum esse in caelo definitum locum ubi beati aeuo sempiterno fruuntur. Nihil est enim illi principi, Deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius quam concilia coetusque hominum, iure sociati quae ciuitates appellantur.

Bene autem subdidit 'ex his quae in terris fiant', hoc est in communi hominum habitatione, quod ad actiuam referendum est uitam quae in necessitatibus proximi, cum quo inhabitat, amore quoque ipsius laborat in terrenis, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti et ei fructum sui communicet laboris. Maioris quippe meriti solitaria uita est contemplationis qua nos nimius diuini amoris feruor ad contemplationem diuinae uisionis suspendit omni iam mundanarum necessitatum sollicitudine postposita, et quasi in caelestibus nostram tenet conuersationem. Quod nec ipsa Macrobbii expositio notare praetermisit, actiuam rectorum uitam per hoc a contemplatione philosophorum distinguens.

[2.67] Duos itaque continentium ordines in philosophis concluderunt, cum alios adhuc purgari per abstinentiae ac studii assiduitatem dicunt

-- qui fortasse philosophantes rectius quam philosophi dicendi sunt --

et communi habitatione studiorum, formam coenobitarum tenent monachorum, qualem et Iosephus in XVIII Antiquitatis libro uitam Essenorum describit, cum Hebraeos quoque tria genera philosophorum et eorum sectas distingueret, quorum alios Pharisaeos, alios Sadducaeos, alios Essenos appellat, quos quidem nouissimos miris effert laudibus

-- alios iam purgati ac defecati animi esse in quorum carne iam per diutinam abstinentiam mortificata nullus iam irrepere uel dominari concupiscentiae motus ualet qui iam solitaria habitatione uiuentes, suo ipsi sufficiant praesidio. Qualium perfectam anachoretarum uitam dicimus. Quos quidem iuxta Hieronymum Ad Rusticum monachum scribentem de conuentu monasteriorum egredi oportet, quasi de schola philosophantium, ut illic sub regula disciplinae instruantur atque tam exemplo aliorum quam uerbo ad perfectionem erudiantur, et a recenti consuetudine uoluptatum abducti purgentur. Hic purgati iam et in omnibus instructi cunctisque tentationum motibus repulsis, quasi sui ipsorum uictores, sui regimen securi suscipiant et ad uidentum Deum purgatis iam mentibus toti anhelent, ut iam nulla hominum frequentia uel aspectu ab illa contemplationis celsitudine reuocentur.

[2.68] Quantus autem mundi contemptus apud philosophos fuerit et quam sibi arctam uitam a saeculo recedentes instituerint, quantumque alios ad hoc ipsum tam factis ipsis quam dictis adhortati sint, pluribus sanctorum quoque patrum testimoniis didicimus. Socratem quippe multosque alios omnia reliquisse, sicut et apostolos, Hieronymus perhibet, tum quia in eis nullam iudicarent gloriam quae tam a pessimis quam ab optimis uiris possideri possit, si iniquissimum esse attenderent illam humani animi excellentiam et diuinae decus imaginis rebus infimis et caducis subdi; tum quia has impedimento esse praesentirent ad studium siue ad uerae beatitudinis perceptionem, quasi iam tunc in ipsis philosophis illa Veritatis praedicatio inspirata diceret:

Nisi quis renuntiauerit omnibus quae possidet, non potest meus esse discipulus et iterum:

Non potestis seruire Deo et mammonae.

[2.69] Quorum quidem unus diligenter attendens quid distet inter habere pecuniam et seruire pecuniae, iuxta quod et psalmista ait:

Diuitiae si aguant, nolite cor apponere

inter caetera meminit dicens:

Et mihi res, non me rebus supponere conor

ut uidelicet ego ipsis dominor, non ipsae mihi aliqua sui ambitione capto et usque ad illicita pertracto. Hinc est illa Hieronymi Ad Iulianum exhortatio:

Contemnis aurum? Contempserunt et mundi philosophi, e quibus unus, ut caeteros sileam, multarum possessionum pretium proiecit in pelagus: 'Abite', dicens, 'in profundum, malae cupiditates, ego uos mergam, ne ipse mergar a uobis'.

Quem quidem in II Contra Iouinianum ex nomine uidetur exprimere, ubi de amore studii philosophorum loquitur dicens:

Quosdam legimus sibi effodisse oculos, ne per eorum uisum a contemplatione philosophiae auocarentur. Unde et Crates ille Thebanus, proiecto in mare non paruo auri pondere: 'Abite, inquit, pessum malae cupiditates, ego uos mergam, ne ipse mergar a uobis'.

[2.70] Idem in eodem:

Pythagorae, Socratis, Antisthenis et reliquorum frugalitatem referrem in confusionem nostram nisi et longum esset et proprii operis indigeret. Hic certe est Antisthenes qui, cum gloriose docuisset rhetoricam audissetque Socratem, dixisse fertur ad discipulos suos: 'Abite et magistrum quaerite; ego enim repperi'.

Statimque uenditis quae habebat et publice distributis, nihil sibi plus quam palliolum reseruauit. Paupertatisque eius et laboris et Xenophon testis est in Symposio, et innumerabiles libri eius, quorum alios philosophico, alios rhetorico genere conscripsit. Huius Diogenes ille famosissimus sectator fuit, potentior rege Alexandro et naturae humanae uictor. Nam cum discipulorum Antisthenes nullum reciperet et perseuerantem Diogenem remouere non posset, nouissime claua minatus est, nisi abiret. Cui ille subiecisse dicitur caput atque dixisse: 'Nullus tam durus baculus erit qui me a tuo possit obsequio separare'.

Refert Satyrus, qui illustrium uirorum scribit historias quod Diogenes pallio duplici usus sit propter frigus, peram pro cellario habuerit, secumque portarit clauam ob corpusculi fragilitatem qua iam senex membra sustentare solitus erat et hemerobios uulgo appellatus sit, in praesenti poscens a quolibet et accipiens cibum. Habitauit autem in portarum uestibulis et in porticibus ciuitatum. Cumque se contorqueret in dolio uolubilem habere domum iocabatur et se cum temporibus immutantem. Frigore enim os dolii uertebat in meridiem, aestate ad septentrionem, et utcumque se sol inclinauerat, Diogenes simul praetorium uertebatur. Quodam uero tempore, habens ad potandum caueum ligneum, uidit puerum manu concaua bibere, et elisise illud fertur ad terram dicens:

'Nesciebam quod et natura habet poculum'.

[2.71] Quid ad hoc dicturi sunt nostri temporis monachi, et qui se mundum cum Christo contemnere profitentur? Quid, inquam, dicturi sunt qui, ut uinum in dulcedine bibant, pigmenta studiose conficiunt, scyphos pretiosos et nitidos quaerunt, nec communi hominum uictu uel apparatu contenti sunt?

[2.72] Adde et illud in laudem philosophi quod Valerius Maximus refert de inuicta eius constantia, his uerbis scribens:

Alexander continentiam Diogenis uincere nequiuit. Ad quem cum in sole sedentem assessisset hortaturque ut, si qua praestari sibi uellet, indicaret, ille inquit: 'Caetera omitte. Verum uolo ne obstes mihi a sole'. Quapropter dicitur Alexander prius mouisse gradu suo Darium armis quam Diogenem diuitiis.

[2.73] Plurimi etiam philosophorum multis possessionibus suis omnino abrenuntiantium, adeo arctam et laboriosam arripuerunt uitam, ut labore manuum omnia sibi necessaria praepararent, quasi iam tunc nobis formam perfectionis anachoretarum ex abstinentia et labore manuum praetenderent, ac si illud Apostoli diuinitus inspiratum iam audissent:

Qui non laborat, non manducet

atque illud psalmistae:

Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es et bene tibi erit.

Unde Hieronymus Ad Heliodorum scribens:

Apud Graecos, inquit, philosophus ille laudabatur qui omne quo uteretur, usque ad pallium et anulum, manu sua factum gloriatus est.

[2.74] Quanta autem animis eorum fortitudo inerat et quantus castimoniae amor, neque hoc sancti doctores tacuerunt. Unde Socratem usque ad mortem in correctione stultorum ac uitiosorum perstitisse et pro ueritatis assertionem quasi martyrem et certum de remuneratione occubuisse, tam diuini quam saeculares commemorant codices. Hinc est illud Valerii Maximi:

Socratem damnauerunt quod nouam religionem introducere uidebatur.

[2.75] Quae uero haec noua religio esset, de commendatione scilicet uirtutum et reprehensione uitiorum, cum in ethicis suis mores hominum ad honestatem informaret, beatus Augustinus in VIII De ciuitate Dei exponit dicens:

Constat eum imperitorum stultitiam, scire se aliquid opinantium, etiam in ipsis moralibus quaestionibus lepore mirabili et acutissima urbanitate agitasse. Unde et concitatis inimicitis, calumniosa criminatione damnatus, morte mulctatus est. Sed eum postea illa ipsa, quae publice damnauerat, Atheniensium ciuitas publice luxit, in duos accusatores eius usque adeo populi indignatione conuersa, ut unus eorum ipsius uel multitudinis interiret, exilio alter uoluntario atque perpetuo poenam similem euaderet. Tam praeclara igitur uitae mortisque fama Socrates reliquit plurimos suae philosophiae sectatores, quorum certatim studium fuit in quaestionum moralium disceptatione uersari, ubi agitur de summo bono, sine quo fieri beatus nullus potest.

[2.76] In eodem quoque refert praedictus sanctus quod 'se legisse dixerit A. Gellius hoc Stoicis placuisse', de subditis animi perturbationibus ex timore prouenientibus,

quod cum ex terribilibus rebus ueniunt, necesse ut etiam sapientis animum moueant, ita ut parumper uel pauescat uel contristetur. Hoc tamen interesse censent inter animum sapientis et stulti, quod stulti animus eisdem passionibus cedit atque accommodat assensum, sapientis autem, quantumuis eos necessitate patiat, retinet tamen de his quae appetere uel fugere rationabiliter debet, ueram et stabilem inconcussa mente sententiam.

[2.77] Quis illam Diogenis constantiam atque animi robor inuictissimum maxima admiratione non excipiat, qui morte potius febres excludere quam eas sibi dominari elegerit, et se magis uictorem infirmitatis quam ab ea uictum custodire. Unde et Hieronymus in II Contra Iouinianum de eius quoque magnanimitate adiecit, dicens siue ex sua siue ex Satyrii persona qui illustrium uirorum scripsit historias:

Virtutem, inquit, eius et continentiam mors quoque indicat. Nam cum ad agonem Olympiacum, qui magna frequentia Graeciae celebrabatur, iam senex pergeret, febris in itinere dicitur apprehensus occubuisse in crepidine uiae; uolentibusque eum amicis aut in iumentum aut in uehiculum tollere, non acquieuit, sed transiens ad arboris umbram locutus est: 'Abite, quaeso, et spectatum pergite. Haec me nox aut uictorem probabit aut uictum.

Si febrem uicero, ad agonem ueniam; si me uicerit febris, ad inferna descendam.

Ibique per noctem, eliso gutture, non tam mori se ait quam febrem morte excludere.

Quid iste facturus esset in persecutione fidelium, cum ei pro fide dimicandum immineret et pro aeterna temporalem uitam impendendam, et sic perpetuam mortem euitandam crederet, qui ne febribus opprimeretur, morte medicinam adhibuit, aperte protestatus quam parui pendere uitam hanc, aerumnis implicitam?

[2.78] Huic et illam, quam supra meminimus, adhibe philosophorum mirabilem tolerantiam qua nonnulli eorum effosionem passi sunt oculorum, ne a contemplatione philosophiae per eos deuocarentur, quasi illud Veritatis ad litteram interpretantes:

Si oculus tuus scandalizat te, erue eum et proice abs te.

In quo aperte docuerunt quantum corporeo lumini mentis oculos praeponerent, et quantum carnem ipsam spiritui semper subucerent, cum fenestrae corporis -- de quibus propheta conquerente dicitur:

Oculus meus depraedatus est animam meam

-- tanta passionum molestia obstruere sustinerent.

[2.79] Dicit fortasse aliquis hoc omnino fortitudinem aut uirtutem apparere, non esse, immo pro furore habendum quod sibi ipsi Diogenes manum intulerit, de quo nec Samsonem neque aliquem excusare praesumimus, nisi hoc committant familiari aliquo mandato sibi diuinitus inspirato, sicut de Samsone creditur factum, ad ulciscendum scilicet de Allophilis quos pariter secum strauit, et de nonnullis uirginibus Christianis quae se flammis uel aquis iniecerunt, ne a gentilibus corrumpentur. Unde Augustinus, De ciuitate Dei, libro I:

Quaedam, inquit, sanctae feminae tempore persecutionis, ut insectatores suae pudicitiae deuitarent, in rapturum atque necaturum se fluium proiecerunt, eoque modo defunctae sunt; earumque marturia in Catholica ecclesia ueneratione celeberrima frequentantur. De his nil temere audeo iudicare. Utrum enim ecclesiae aliquibus fide dignis testificationibus ut earum memoriam sic honoret, diuina persuaserit auctoritas nescio, et fieri potest ut ita sit. Quid enim si hoc fecerunt, non humanitus deceptae, sed diuinitus iussae, nec errantes, sed obediens?

[2.80] Ad hoc maxime illud Hieronimi spectare uidetur quod ait Super Ionam prophetam, eo quidem loco quo scriptum est, Iona dicente: Tollite me et mittite in mare, et cessabit mare a uobis, illud, inquam, Hieronymi quo dicitur:

Non est enim nostrum mortem arripere, sed illatam libenter accipere absque ubi castitas periclitatur.

Item Augustinus, supra in eodem De ciuitate Dei libro:

Nec Samson, inquit, aliter excusatur quod se ipsum cum hostibus ruina domus oppressit, nisi quod latenter Spiritus hoc iusserat qui per illum miracula faciebat.

Item in eodem:

De Samson aliud nobis fas non est credere. Cum autem Deus iubet seque iubere sine ullis ambagibus intimat, quis obedientiam crimen uocet, quis obsequium pietatis accuset? Nam et miles, cum obediens potestati sub qua legitime constitutus est hominem occidit, nulla ciuitatis suae lege reus est homicidii, immo nisi fecerit, reus est imperu deserti atque contempti. Quod si ita est, iubente imperatore, quanto magis iubente creatore?

[2.81] In his itaque ista animi magnitudo atque constantia uirtus fortitudinis esse potuit, quod in Diogene minime comperimus. Ubi enim non est considerata laborum perpessio, hoc est prouida et rationabilis, non subest tolerantiae causa, certum est fortitudinem non esse, cum hoc ad descriptionem fortitudinis attineat. Nec nos quidem in hoc uirtutem Diogenis satis commendare ualemus, quod rationabiliter factum esse non agnoscamus. Sed illi magis beati Augustini sententiae assentimus qua in eodem capitulo I libri De ciuitate Dei de interfecto suo subiunctum est:

Quicumque hoc in se ipsis perpetraverunt, animi magnitudine mirandi, non sapientiae sanitate laudandi sunt, quamquam si rationem diligentius consulas, nec ipsa quidem animi magnitudo recte nominabitur, ubi quisque, non ualendo tolerare uel quaeque aspera uel aliena peccata, se ipse interemerit. Magis enim mens infirma deprehenditur quae ferre non potest uel duram sui corporis seueritatem uel stultam uulgi opinionem

sicut de Catone et Lucretia legimus, cum ille quidem, qui tanti nominis ac rigoris aestimabatur, se ipsum Uticae occiderit ne sub Caesare libertatem amitteret; et illa, laudis nimium auida, uerita sit ne putaretur quod uiolenter est passa cum uiueret, libenter passa si uiueret.

[2.82] Item in eodem:

Si magno animo fieri putandum est cum sibi homo ingerit mortem, ille potius Theobrotus in hac animi magnitudine reperitur, quem ferunt, lecto Platonis libro ubi de immortalitate animae disputatum est, se praecipitem dedisse de muro atque ita de hac uita migrasse, ad eam quam credidit esse meliorem. Quod tamen magne potius esse factum quam bene, testis esse potuit Plato ipse quem legerat, qui profecto id praecipue potissimumque fecisset uel

etiam praecepisset, nisi ea mente qua immortalitatem animae uidit, nequaquam faciendum, quin etiam prohibendum esse iudicasset.

[2.83] Item post aliqua:

Restat una causa de qua dicere ceperam, qua utile putatur ut se quisque interficiat, scilicet ne in peccatum irruat, uel blandiente uoluptate uel dolore saeuiente. Quam causam si uoluerimus admittere, eo usque progressa perueniet, ut hortandi sint homines tunc se potius interimere, cum, lauacro sanctae regenerationis abluti, uniuersorum remissionem acceperunt peccatorum. Tunc enim tempus est cauendi omnia futura peccata, cum sunt omnia deleta praeterita.

Item:

O mentes amentes! Quis est hic tantus non error, sed furor!

[2.84] Constat etiam ipsorum quoque iudicio philosophorum hoc detestandum esse, ut sibi aliqua ratione manus aliquis iniuciat, quod sine ulla penitus exceptione damnauerunt, sicut iam supra ex ipsa Platonis sententia cognouimus. Et Macrobius diligenter tam ipsum quam Ciceronem secutus exponit, eo scilicet loco commentatus ubi Cicero scribens Somnium Scipionis, ipsum inducit Scipionem cum Paulo patre ei apparente loquentem, et desiderantem quoque ad aeternae uitae beatitudinem quoquo modo posse properare, quam sibi per auum suum intellexerat reuelatam atque bonis rei publicae rectoribus a Deo esse in caelis praeparatam.

Quaeso, inquit, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est uita ut Africanum audio dicere, quid moror in terris quin hoc ad uos uenire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim dum Deus istis te corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus animus est in custodia corporis, nec iniussu eius a quo ille est uobis datus, ex hominum uita migrandum est, ne munus assignatum a Deo ipsi fugisse uideamini.

[2.85] Macrobius super hunc locum:

Haec secta et praeceptio Platonis est, qui in Phaedone definit homini non esse sua sponte moriendum. Sed in eodem tamen dialogo idem dicit mortem philosophantibus appetendam et ipsam philosophiam meditationem esse moriendi. Sed Plato duas mortes hominum nouit, nec hoc nunc repeto quod superius dictum est, duas esse mortes, unam animae, animalis alteram. Sed ipsius quoque animalis, hoc est hominis, duas asserit mortes, quarum unam natura, uirtutes alteram praestant. Homo enim moritur cum anima corpus relinquit, solutum lege naturae. Mori etiam dicitur cum anima adhuc in corpore constituta corporeas illecebras philosophia docente contemnit, et cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exiit passionibus. Hanc ergo mortem dicit Plato sapientibus appetendam. Illam uero quam omnibus natura constituit, cogi uel inferri uel accersiri uetat, docens exspectandam esse naturam. Hoc quoque addidit nos esse in dominio Dei cuius tutela et prouidentia gubernamur. Nihil autem esse, inuito Domino, de his quae possidet, ex eo loco in quo suum constituerat, auferendum. Et sicut qui uitam mancipio extorquet alieno, crimine non carebit, ita eum qui finem sibi, Domino necdum iubente, quaesierit, non absolutionem consequi sed reatum.

Haec Platonicae semina altius Plotinus exsequitur: 'Cum constet, inquit, remunerationem animis illic esse tribuendam, pro modo perfectionis ad quam in hac uita unaquaeque peruenit, non est praecipitandum uitae finis, cum adhuc proficiendi esse possit accessio'. Ergo, inquit, qui iam perfecte purgatus est, manum sibi debet inferre, cum sit ei causa remanendi, quia profectum ulterius non requirit qui ad superna peruenit. Sed hoc ipso quo sibi celerem finem spe fruendae beatitudinis accersit, irretitur laqueis passionis, quia spes sicut timor passio est. Et hoc est quod Paulus filium, spe uitae uerioris ad se uenire properantem, prohibet ac repellit. 'Nisi enim cum Deus, inquit, istis te corporis custodiis liberauerit, huc tibi aditus patere non potest'. Nec dicit quod nisi mors naturalis aduenerit, mori non poteris, sed huc uenire non poteris. 'Pari autem constantia [mors]: nec ueniens per naturam timenda est, nec contra ordinem cogenda naturae'.

[2.86] Cum itaque aut Diogenem aut Theobrotum de sibi illata morte defendere nemo praesumat, arbitror tamen hoc ad exemplum tolerantiae et ad contemptum huius uitae et desiderium aeternae nobis salubriter a sanctis patribus esse propositum, ut hoc saltem laudabile in illo monstretur quod hanc uitam ita contempserit, non quod sibi manus iniecerit, in isto autem quod immortalem animae beatitudinem tanto desiderio amplexus sit.

[2.87] Quod si post abstinentiam et magnanimitatem philosophorum eorum quoque continentiam consideremus, multa in confusionem nostram de eis et ab eis scripta reperiemus et in eis Christianae castimoniae, quam Iudaei non intellexerunt, incepisse pulchritudinem. De qua per Sapientiam dicitur:

O quam pulchra est casta generatio cum claritate!

id est continentia uitae cum illuminatione sapientiae -- cum sint et fatuae uirgines. Cuius et laudem statim prosequitur dicens:

Immortalis enim est memoria illius, quoniam et apud Deum nota est et apud homines. Cum praesens est, imitantur illam, et desiderant eam cum se eduxerit, et in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum praemium uincens.

[2.88] Quam et Veritas apostolis iniungit dicens:

Sint lumbi uestri praecincti

et Apostolus maxime commendat dicens:

Bonum est homini mulierem non tangere

et iterum:

Volo autem omnes homines esse sicut me ipsum. Sed unusquisque proprium habet donum ex Deo, alius quidem sic et alius sic. Dico autem non nuptis et uiduis, bonum est illis si sic permaneant sicut et ego. Quod si se non continent, nubant.

Et rursum:

De uirginibus autem praeceptum Domini non habeo, consilium autem do. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.

Et post aliqua:

Volo, inquit, uos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quae Domini sunt, quomodo placeat Deo, qui autem cum uxore est, sollicitus est quae sunt mundi, quomodo placeat uxori, et diuisus est. Et mulier innupta et uirgo cogitat quae Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Quae autem nupta est, cogitat quae sunt mundi, quomodo placeat uiro. Porro hoc ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis inficiam, sed ad id quod honestum est et quod facultatem praebet sine impedimento Domino obsecrandi.

Item:

Igitur et qui in matrimonio iungit uirginem suam bene facit, et qui non iungit melius facit. Mulier alligata est quanto tempore uir eius uiuit. Quod si dormierit uir eius, libera est: cui uult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit si sic permanserit secundum meum consilium.

[2.89] Quantis autem impedimentis, quantis molestiis ac periculis matrimonia abundant, multorum antea testimonius et lapsuum experimentis didicimus, cum in paradiso mulier statim uirum captiuauerit, et Nazaraeum Domini Samsonem, cuius per angelum natiuitas annuntiata fuerat, concupiscentia mulieris usque ad interitum attraxit; et maximum illum prophetarum et regum, Dauid, cui et Dominus tantum dederat testimonium dicens:

Inueni uirum iuxta cor meum

unus Bersabee aspectus in tantum illaqueauerit ut strenuissimo ac fidelissimo Uria interfecto, tam adulterii quam homicidii seu summae proditoris reus simul constituatur. Et Salomonem illum sapientum maximum usque ad idololatriam uoluptas ista prostrauerit, quasi in idolo illo, ut quod turpissimum est turpiter efferam, cunnum gentilis feminae per concupiscentiam magis quam idolum ipsum per ignorantiam ueneretur, tanto effectus deterior quanto ex conscientia sua inexcusabilior.

[2.90] Qui etiam quam facilis sit ac periculosa huius concupiscentiae tentatio, ipsemet qui tam grauiter hoc expertus est, per semetipsum nobis in Prouerbiis exponit dicens:

Mulier uiri pretiosam animam capit. Numquid abscondere potest homo ignem in sinu suo, ut uestimenta illius non ardeant? aut ambulare super prunas et non comburantur plantae eius? Item: Dic sapientiae: soror mea es, et prudentiam uoca amicam tuam, ut custodiat te a muliere extranea quae uerba sua dulcia facit. De fenestra enim domus meae prospexi iuuenem, et ecce mulier occurrit ei ornata meretricio, praeparata ad capiendas animas.

Statim eam sequitur quasi bos ductus ad uictimam, ignorans quod ad uincula stultus trahitur donec transfigat sagitta cor eius, uelut si auis festinet ad laqueum et nescit quia de periculo animae illius agitur. Nunc ergo, fili mi, audi me, ne abstrahatur in uis illius mens tua neque decipiaris semitis eius. Multos enim uulneratos deiecit et fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Viae inferi domus eius, penetrantes ad inferiora mortis.

Idem in Ecclesiaste:

Lustraui uniuersa animo meo ut quaererem sapientiam et rationem, et inueni amariorem morte mulierem, quae laqueus uenatorum est et sagena cor eius. Vincula enim sunt manus illius. Qui placet Deo effugiet eam, qui autem peccator est capietur ab illa.

Item:

Virum de mille unum repperi, mulierem ex omnibus non inueni.

[2.91] His et illa consonant de Ecclesiastico, de molestiis et periculoso feminarum consortio, tam propriarum quam extranearum:

Non zeles mulierem sinus tui, ne ostendat super te malitiam doctrinae nequam. Ne des mulieri potestatem animae tuae, ne ingrediatur in uirtute tua et confundaris. Ne respicias mulierem multiuolam, ne forte incidas in laqueos illius.

Item:

Operarius ebriosus non locupletabitur, et qui spernit modica paulatim decidet. Vinum et mulieres apostatare faciunt sapientes et arguunt sensatos.

Item:

Omnis plaga tristitia cordis est, et omnis malitia nequitia mulieris. Non est caput nequius super captum colubri, et non est ira super iram mulieris. Commorari leoni et draconi placebit quam habitare cum muliere nequam. Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, sors peccatorum cadit super illam. Mulier, si primatum habeat, contraria est uiro suo et plaga mortis mulier nequam. A

muliere interitum factum est peccati et per illam omnes morimur.

Non des aquae tuae exitum, nec mulieri nequam ueniam prodeundi. A

carnibus tuis abscinde illam, ne semper abutatur. Et rursum: In medio mulierum noli commorari. De uestimentis enim procedit tinea et a muliere iniquitas. Melior est iniquitas uiri quam beneficiens mulier, et mulier confundens in opprobrium.

[2.92] Hinc est ipsa Sapientia in laudem uirginum seu continentium prorumpit dicens:

Felix sterilis, et incoquinata quae nesciuit torum in delicto habebit fructum in respectione animarum sanctarum, et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitauit aduersus Deum nequissima. Dabitur enim illi fidei donum electum et sors in templo Dei acceptissima.

Et iterum, illud quod iam supra posuimus:

O quam pulchra est casta generatio cum claritate! Immortalis est enim memoria illius, quoniam apud Deum nota est et apud homines, etc.

[2.93] Bene autem dicit hanc uirtutem non solum apud Deum notam, quasi specialiter approbatam, qui ei in Euangelio centesimum assignat fructum et eam in semetipso, de Virgine natus, tam uerbo quam exemplo praedicare uoluit, quem uerum agnum et sine macula hi qui sine macula sunt, id est uirgines, sequi dicuntur quocumque ierit -- a quo etiam uirginitas octo Sibyllarum, beato attestante Hieronymo, spiritum prophetiae promeruerit; -- uerum et apud homines, cum solae uirgines Deo consecrandae manu summi sacerdotis uelentur, et diaconissarum obtineant principatum.

[2.94] In quantum etiam honore apud gentiles quoque et infideles uirginitas semper habita sit, beatus Hieronymus in I Contra Iouinianum exposuit dicens:

Certe Romanus populus quanto honore uirgines semper habuerit, hinc apparet quod consules et imperatores et in curribus triumphantes, qui de superatis gentibus trophaea referebant, et omnis dignitas gradus eis uiam cedere solitus sit.

Nam quod etiam 'inter duodecim signa caeli, quibus mundi uolui putant, uirginem collocarint', nulli dubium est.

Unde magna iniuria nuptiarum ut ne inter scorpios quidem et centauros et cancos et pisces et aegocerotas, uxorem maritumque construxerint.

[2.95] His et consimilibus rationibus incitati, philosophi continentiae sibi proposuerunt uitam, tum ut philosophiae penitus uacare possent, tum plurimum ne eorum fortitudo muliebrium illecebrarum mollitus eneruata succumberet, uel filiorum affectu ad illicita uel turpia quaedam cogentur, uel labem aliquam infamiae quam ex propria non haberent uitam, uitis uxorum contraherent.

[2.96] Quarum impudentiae petulantiam et Socrates expertus satis est, caeteris in exemplo, quantum oporteat philosophum uitae munditiam obseruare, nec philosophiae, cui se copulat, alterius quasi adulterae copulam superinducere. Ut enim in I Contra Iouinianum beatus meminit Hieronymus:

Socrates Xantippen et Miro, neptem Aristidis, duas habebat uxores. Quae cum crebro inter se iurgarent et ille eas irridere esset solitus, quod propter se, foedissimum hominem, simis naribus, recalua fronte, pilosis humeris et repandis cruribus disceptassent, nouissime uerterunt in eum impetum et male mulcatum fugientemque diu persecutae. Quodam autem tempore, cum infinita conuicia ex superiori loco ingerenti Xantippae restitisset, aqua profusus immunda, nihil respondit amplius quam capite detero: 'Sciebam', inquit, 'futurum ut ista tonitrua imber sequeretur'.

[2.97] Has profecto molestias atque turpitudines assiduasque inquietudines coniugiis inesse Theophrastus nouerat, qui pene omnibus diligenter expositis, uxorem sapienti non esse ducendam plurimis adstruit rationibus, quasi eam ueram intelligat sapientiam de qua Iacobus apostolus dicit:

Quae desursum est sapientia primum pudica quidem est, deinde pacifica

ac si aperte dicat: contemplationi studioque diuinorum idoneus non est qui continentiae uitam non arripit, ut liber a grauissimo uxoris iugo et quietus a tot et tantis coniugiorum molestiis uiuat. Seruum nempe se efficit qui se uinculis nuptiarum adstringit, propriique etiam corporis iuxta Apostolum potestatem amittit, ut si quandoque etiam a saeculo conuerti ad religionem uoluerit, uxore prohibente non possit.

[2.98] Unde et ut ait Hieronymus in I Contra Iouinianum: Illud est Apostoli:

'Seruus uocatus es? Non sit tibi curae, sed si potes liber fieri, magis utere' -- hoc est, etiam si habes, inquit, uxorem et illi alligatus es et soluis debitum et non habes tui corporis postestatem, atque ut manifestius loquar, seruus uxoris es, noli propter hoc habere tristitiam nec de amissa uirginitate suspires.

Sed etiam si potes causas aliquas inuenire discidii, ut libertate pudicitiae perfruaris, noli salutem tuam cum alterius interitu quaerere etc.

[2.99] Quod autem Theophrastus quoque eam quae desursum est sapientiam intellexerit, qua iam gustu contemplationis de Deo sapere aliquid incipimus, in eodem aperit capitulo, ubi sapientem numquam solum esse perhibet, quem semper aut cum sapientibus conferre aut cum Deo loqui asserit. De quo ista Hieronymus in eodem I Contra Iouinianum libro:

Fertur, inquit, aureolus Theophrasti Liber de nuptiis, in quo quaerit an uir sapiens ducat uxorem? Et cum definisset si pulchra esset, si bene morata, si honestis parentibus, si ipse sanus et diues, sic sapientem inire aliquando matrimonium statim intulit:

[2.100]

Haec autem raro in nuptiis uniuersa concordant. Non est igitur uxor ducenda sapienti. Primum enim impediri studia philosophorum, nec posse libris et uxori pariter inseruire. Multa esse quae matronarum usibus necessaria sunt: pretiosae uestes, aurum, gemmae, sumptus, ancillae, supellex uaria, lecticae et asseda deaurata. Deinde per totas noctes garrulae conuersiones. Illa ornatior procedit in publicum, haec honoratur ab omnibus, ego misella despicior. Cur

aspiciebas uicinam? quid cum ancilla loquebaris? de foro ueniens quid attulisti? Non amicum habere possumus, non sodalem. Alterius amorem suum odium suspicatur. Si doctissimus praeceptor in qualibet urbium fuerit, nec uxorem relinquere nec cum sarcina ire possumus. Pauperem alere difficile est, diuitem ferre tormentum. Adde quod nulla est uxoris electio, sed qualiscumque obuenerit habenda. Si iracunda, si fatua, si deformis, si superba, si foetida, quodcumque uitii est, post nuptias discimus. Equus, asinus, bos, canis et uilissima mancipia probantur prius et sic emuntur; sola uxor non ostenditur, ne ante displiceat quam ducatur. Attendenda semper eius est facies et pulchritudo laudanda, ne si alteram aspexeris se aestimet displicere, uocanda domina, celebrandus natalis eius, iurandum per salutem illius, ut sit superstes optandum; honoranda nutrix eius et gerula, seruus paternus et alumnus et formosus assecla et procurator calamistratus, et in longam securamque libidinem exsectus spado -- sub quibus nominibus delitescunt. Quoscumque illa dilexerit, gratis sunt amandi. Si totam ei domum regendam commiseris, seruendum est. Si aliquid tuo arbitrio reseruaueris, fidem sibi haberi non putabit et in odium uertetur ac iurgia, et nisi cito consulueris, parabit uenena. Anus et aurifices et hariolos et institores gemmarum sericarumque uestium, si intromiseris, periculum pudicitiae est; si prohibueris, suspicionis iniuria. Verum, quid prodest etiam diligens custodia, cum uxor seruari impudica non possit, pudica non debeat? Infida enim custos est castitatis necessitas, et illa uere pudica dicenda est cui licuit peccare, si uoluit. Pulchra cito adamatur, foeda concupiscit. Difficile custoditur quod plures amant.

Molestum est possidere-quod nemo habere dignetur. Minore tamen miseria deformis habetur quam formosa seruatur. Nihil tutum est in quo totius populi uota suspirant: alios forma, alios ingenio, alios facietis, alios liberalitate pollicitat. Aliquo modo expugnatur quod undique lacessitur. Quod si propter dispensationem domus et languoris solatio et fugam solitudinis ducuntur uxores, multo melius seruus fidelis dispensat, obediens auctoritati domini et dispositioni eius obtemperans, quam uxor quae in eo se aestimat dominam si aduersum uiri faciat uoluntatem, id est quod placet, non quod iubetur. Assidere autem aegrotanti magis possunt amici et uernaculae, beneficiis obligati, quam illa quae nobis imputet lacrymas suas et haereditatis spe uendat illuuiem, et sollicitudinem iactans, languentis animum desperatione perturbet. Quod si languerit, coaegrotandum est et numquam ab eius lectulo recedendum. Aut si bona fuerit et suauis uxor, quae tamen rara aut uix est, cum parturiente gemimus, cum periclitante torquemur. Sapiens autem numquam esse solus potest. Habet secum omnes qui sunt quique umquam fuerunt boni, et animum liberum quocumque uult transfert.

Quod corpore non potest, cogitatione complectitur. Et si hominum inopia fuerit, loquitur cum Deo. Sumquam minus solus erit quam cum solus fuerit. Porro liberorum causa uxorem ducere, ut uel nomen nostrum non intereat uel habeamus senectutis praesidia et certis utamur haeredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes a mundo, si nomine nostro alius non uocetur, cum et filius non statim patris uocabulum referat et innumerabiles sint qui eodem appellentur nomine? Aut quae senectutis auxilia sunt nutrire domi qui aut te prior moriatur, aut peruersis moribus sit, aut certe, cum ad maturam aetatem uenerit, tarde ei uidearis mori? Haeredes autem meliores et certiores sunt amici et propinqui quos iudicio eligas, quam quos, uelis nolis, habere cogaris, N̄ licet certa haereditas sit dum adiuuis bene uti substantia tua, quam tuo labore quaesita in incertos usus relinquere.

Hactenus quidem Theophrastus.

[2.101] Deinde Hieronymus:

Haec, inquit, et huiusmodi Theophrastus disserens, quem non suffundat Christianorum quorum conuersatio in caelis est, qui quotidie dicunt: Opto dissolui et esse cum Christo? Haeredem nimirum desiderabit, liberorum nepotumque serie delectabitur quos forsitan sit occupaturus antichristus, cum legamus Moysen et Samuelem filiis suis alios praetulisse, nec putasse liberos quos uidebant Domino displicere?

Idem in eodem:

Cicero, rogatus ab Hirtio ut, post repudium Terentiae, sororem eius duceret, omnino facere supersedit dicens non posse se et uxori et philosophiae operam pariter dare.

Item idem:

Scribit Herodotus quod mulier cum ueste deponat et uerecundiam.

Et noster Comicus fortunatus putat qui uxorem numquam duxerit.

Epicurus, uoluptatis assertor, raro dicit sapienti ineunda coniugia quia multa incommoda admixta sunt nuptiis.

[2.102] Quanta etiam cura honestas gentilium non solum actionum uerum etiam suspicionum turpitudines euitaret, docet Valerius Maximus de quodam adolescente ita scribens:

Spurinna, adolescens excellentis pulchritudinis, cum mira specie feminarum illustrium sollicitaret oculos, ideoque uiris ac parentibus earum se suspectum esse sentiret, oris decorem uulneribus confodit factis etiam ipsis ad illud nos sapiens maxime adhortatus, de quo scriptum est:

Melius est nomen bonum quam diuitiae multae

et 'crudelis est qui famam suam negligit'.

[2.103] Hi etiam quanto studio pudicitiam amplecterentur et in omnibus quae possent obscena turpitudines praeuenirent, in eodem continetur libro:

Verginius, inquit, filiam suam in forum deductam occidit, eo quod Claudius stuprum eius potestatis uiribus fretus expeteret, pudicaeque interemptor quam corruptae esse pater maluit.

Item:

Metellus uxorem quam uinum bibisset fuste percussam interemit, quia quaecumque femina uini usum immoderate appetit, uirtutibus ianuam claudit et delictis aperit.

Idem:

Sulpicius uxorem dimisit quod eam capite aperto foris uersantem cognouerat. Antistius uxorem repudiauit quod illam in publico cum quadam libertina uulgari secreto loqui uiderat. Sempronius uxorem dimisit quod se ignorante ludos spectaret.

Proh pudor! et multos Christianorum nouimus lenocinium in uxoribus exercentes!

[2.104] Sed nec ista continentiae uirtus aut pudicitiae amor feminis ipsis, philosophiae uel litterarum abundantia insignitis, defuisse cognoscitur, ut hoc insigne uirtutum maxime congruere philosophicae cognoscamus excellentiae, et quantum semper ab obscenis uoluptatibus concupiscentiae decor se subtraxerit philosophiae. Unde Hieronimus in eodem Contra Iouinianum:

Quid referam, inquit, Sibyllam Erythream atque Cumanam et octo reliquas -- nam Varro decem fuisse autumat -- quarum insigne uirginitas est et uirginitatis praemium diuinatio.

Idem in eodem:

Diodorus Socraticus quinque filias dialecticas insignes pudicitiae habuisse narratur, de quibus et Philo Carneadis magister plenissimam scribit historiam.

[2.105] Quod si etiam post philosophas aut litteratas feminas, ad saeculares uel laicas uenire delectat, nec de talibus exempla deerunt quae nos ad pudicitiam inuident, tam de innuptis quam de nuptis. Unde Hieronimus in I quoque Contra Iouinianum talium quoque laudem prosecutus ait:

Demotionis Areopagitarum principis uirgo filia, audito sponsi Leosthenis interitu, se interfecit, asserens quamquam intacta esset corpore, tamen si altem accipere cogeretur, quasi secundum acciperet, cum priori mente nupsisset.

Item:

Quis ualeat, inquit, silentio praeterire septem Milesias uirgines, quae, Gallorum impetu cuncta uastante, ne quid indecens ab hostibus sustinerent, mortem sumpserunt, exemplum sui cunctis uirginibus relinquentes, honestis mentibus maius pudicitiam esse quam uitam. Nicanor, uictis Thebis atque subuersis, unius captivae uirginis amore superatus est. Cuius coniugium expetens, quod captiua optare debuerat, sensit pudicis mentibus plus uirginitatem esse quam regnum. Interfectam propria manu flens et lugens amator tenuit. Sarrant scriptores Graeci et aliam Thebanam uirginem, quam hostis Macedo corruerat, dissimulasse paulisper dolorem, et uiolatorem uirginitatis suae iugulasse postea dormientem, seque interfecisse cum gaudio, ut nec uiuere uoluerit post perditam castitatem nec ante mori quam sui ultrix existeret.

[2.106] Quantum autem uirtutem pudicitiae Deus approbet manifestis miraculis in talibus quoque uirginibus declarare non est dedignatus.

Unde inter caetera idem Hieronymi liber ita continet:

Claudia uirgo Vestalis cum in suspicionem uenisset stupri, fertur cingulo duxisse ratem quam hominum milia trahere nequiuerant.

Ad hoc et illud Sidonii pertinet in Propenticon ad libellum suum ita loquentis:

Qualis	nec	Tanaquil	fuit	nec	illa
Quam	tu,		Trecipitine,		procreasti,
Qualis	nec	Phrygiae	dicata		Vestae
Quam	contra	satis	Auulam		tumentem

Duxit uirgineo ratem capillo.

[2.107] Sin autem post uirginalem castimoniam ad coniugalem transmigrare iuuat, quantaque reuerentia, quam integro amore fidem coniugii illaesam seruare et gentes studuerint, nec in his exemplorum copia defuerit. Praestat in exemplo illa Lucretia quam omnes fere Romani, tam poetae quam historiographi, dignis laudibus pro castitatis amore conati sunt afferre. Unde est illud Valerii Maximi:

Lucretia, a Tarquinio per uim stuprum pati coacta, cum iniuriam suam coram amicis deplorasset, ferro se quod ueste tectum attulerat interemit.

Item:

Plautius (Horestillae) uxoris suae morte audita, scritto ferro incubuit eiusque amore se interfecit.

Item idem:

Porcia Catonis filia, cum apud Philippos interemptum uirum suum Brutum audisset, quia ferrum deerat, ardentes ore carbones haurire non dubitauit, nouo genere mortis assumpto.

Et iterum:

Hysicrates Metridatem coniugem suum uere amauit; propter quem formae suae decorem in habitum uirilem conuertit. Tonsis enim capillis, equo se et armis assueuit, quo facilius laboribus eius interesset.

[2.108] Quis itaque non attendat quantum in omni gente semper Deo accepta fuerit carnis integritas, et continentia uitae, cum, beato etiam attestante Hieronymo, supra dictae septem Sibyllae ex uirginitatis suae decore spiritum meruerint prophetiae. Qui et Claudiam Vestalem uirginem a suspicionis labe protegens admirabilis signi miraculo non tacuit. Et quid mirum, cum hoc illis continentia uitae contulerit, si magna apud Deum promeruerit tanta

philosophorum abstinentia et continentia, cum haec tanto laudabiliora in eis uideantur et maiori reputanda merito, quanto minus ad haec aliorum praedicatione uel exemplis incitati sunt, sed propria ratione et naturalis legis instructione commoti. Sicut enim constat nos tam naturali quam scripta lege utriusque Testamenti et tot uel ipsius Domini uel sanctorum patrum exemplis instructos tanto deterius delinquere quanto inexcusabilius, ita e contrario tanto eorum uenialiora erant mala et laudabiliora uidebantur bona. Unde et Dominus Iob gentilem non immerito caeteris qui tunc temporis erant fidelibus praetulit dicens:

Quod non sit ei similis in terra, homo simplex et rectus et timens Deum ac recedens a malo quamuis multi etiam de filiis Abrahae tunc superessent, cum hic post legem etiam datam in tempore Israeliticorum Iudicium, ut beatus asserit Gregorius, fuisse signetur.

[2.109] Hinc est et illa Hieronymi commendatio in laudem Titi imperatoris et confusionem nostram Super epistolam ad Galatas:

Titus, inquit, filius Vespasiani, qui in ultionem Dominici sanguinis subuersis Ierosolymis Romam uictor ingressus est, tantae dicitur fuisse bonitatis ut, cum quadam nocte sero recordaretur in cena quod nihil boni die illa fecisset dixerit: 'Amici, hodie diem perdidit'. Nos putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, aetates, cum otiosum uerbum loquimur pro quo rationem reddituri sumus in die iudicii. Quod si hoc ille sine lege, sine Euangelio, sine Saluatoris et apostolorum doctrina, naturaliter et dixit et fecit, quod nos oportet facere in quorum condemnationem habet et Iuno uniuiras et Vesta uniuirgines et alia idola continentem?

[2.110] Legerat, ni fallor, praedictus sanctus illud Suetonii uel consimile de excellentia supra nominati principis: 'Titus, amor ac deliciae generis humani', id 'obstinatissime tenuit ne quem' ad se accedentem postulandi gratia sine spe dimitteret. Quin etiam admonentibus domesticis quod plura polliceretur quam praestare posset, non oportere, ait, quemquam a sermone principis tristem discedere.

Idem recordatus super cenam quod nihil tota die cuiquam praestitisset, dixit: 'Amici, diem perdidit'. Idem 'febrim nactus', qua et mortuus,

cum lectica ueheretur, suspexisse dicitur caelum multumque conquestus est eripi sibi uitam immerenti. Neque enim exstare ullum suum factum quod sibi esset paenitendum, excepto dumtaxat uno. Id quale fuerit, neque ipse tunc prodidit neque cuiquam

notum fuit.

[2.111] De cuius etiam patre Vespasiano quam mirabile sit illud quod in eodem Suetonius praemittit et quam accepta Deo fuisse opera eius, ipsa miraculorum dona testantur, quis non intelligat? Sic nempe scriptum est: Vespasianum necdum imperatorem

quidam e plebe luminibus orbatus, item alius debilis crure sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem ualeitudini, demonstratam a Serapide per quietem, restitutum oculos si inspisset, confirmatum crus si dignaretur calce contingere.

Hortantibus amicis, licet inuitus, utrumque tentauit nec defuit euentus.

[2.112] Quod si etiam consideremus quantum talibus hominibus, etiam in infidelitate sua mortuis uel sine sacramentorum gratia defunctis, ante actae uitae pia opera profuerint, nec de hoc nobis testimonia deerunt. Legat quislibet capitulum XLIII libri II Vitae beati Gregorii, et inueniet quantum iustitia Traiani gentilis imperatoris tam Deo ipsi quam praedicto sancto acceptabilis exstiterit, cum praedictus sanctus eius animam, qui post Euangelii quoque traditionem sine fide et gratia baptismatis defunctus fuerat, a poenalibus locis et inferni cruciatibus, precum instantia suarum et abundantia lacrymarum eruisse scribatur. Compunctus quidem uehementissime super recordatione illius iustitiae praedicti imperatoris, quam in tanto arto positus uiduae occurrenti fecerat, de qua ibidem uidelicet scriptum est quod dum

quodam tempore Traianus ad immirrentis belli procinctum uehementissime festinaret

et uiduae cuidam proclamanti pro uindicta filii sui interfecti

si sanus reuerteretur a praelio, uindictam per omnia se facturum responderet, uidua dixit: 'Si tu in praelio mortuus fueris, quis milōi praestabit'? Traianus respondit: 'Ille qui post me imperabit'. Vidua dixit: 'Et quid tibi proderit, si alter mihi iustitiam fecerit'? Traianus respondit: 'Utique nihil'. Et uidua: 'Nonne, inquit, tibi melius est, ut tu mihi iustitiam facias, et tu pro hoc mercedem tuam recipias quam alteri hanc transmittas'? Tunc Traianus, ratione pietateque pariter commotus, equo descendit

et peregit iudicium. Huius itaque iustitiae tam clementis et iusti imperatoris clementissimus papa recordatus, et hoc plurimum attendens quod pro aeterna remuneratione id factum referatur ab imperatore, ad sancti Petri apostoli basilicam peruenire ausus dicitur,

ibique tamdiu super errore tam clementissimi principis defleuisse, quousque responsum sequenti nocte accepisset se pro Traiano fuisse exauditum

eruta quidem anima eius de locis poenalibus, quamuis, ut ibidem dicitur, non ideo credere cogamur introductam eam fuisse in regnum caelorum, ne forte uerbis Veritatis praeiudicemus quibus dicitur:

Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

[2.113] Sed fortasse illud maiori admiratione suscipitur quod In consolationem super morte Valentiniani imperatoris ad sorores ipsius beatus scripserit Ambrosius. Ubi quidem praedictus sanctus omnino adstruere intelligitur

eum a se iam catechizatum sed nondum baptizatum, ex ante actae uitae bonis operibus ueniam impetrasse post mortem et sortem electorum sine baptismi gratia percepisse, cum hoc non solum Euangelio, uerum et sanctis doctoribus aduersari penitus uideatur. Unde Gennadius, De orthodoxa fide:

Baptizatis tantum interesse salutis; nullum catechumenum, quamuis in bonis operibus defunctum, uitam aeternam habere credamus, excepto martyrio ubi tota baptismi sacramenta complentur.

[2.114] Haec autem sunt illa Ambrosii uerba in praefata Epistola de morte Valentiniani ad sorores ipsius:

Audio uos dolere quod non accepit sacramenta baptismatis. Dicite mihi qui etiam dudum hoc uoti habuit ut, cum in Italiam uenisset, initiaretur et proxime baptizari se a me significauit et ideo prae caeteris causis me accercendum putauit, non habet ergo gratiam quam desiderauit? non habet quam poposcit? Et quia poposcit accepit. Et ubi illud est: Iustus quacumque morte praeuentus fuerit, anima eius in requie erit? Solue igitur, Pater sancte, munus seruo tuo.

Item:

Non metuebat hominibus displicere ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam? Aut si, quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc mouet, ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronantur.

Quodsi suo abluuntur sanguine, et hunc tua pietas abluit et uoluntas.

Item:

Et huic adhuc intercessionem addisco cui remunerationem praesumo, pio requiem eius poscamus affectu.

Item:

Doleo in te, fili Gratiane, doleo etiam in te, fili Valentiniane.

Tu per me putabas eripi te periculis. Tu me non solum ut parentem diligebas, sed ut redemptorem tui et liberatorem sperabas. Tu dicebas: 'Putasne uidebo patrem meum?' Speciosa de me uoluntas tua, sed non efficax praesumptio. Hei mihi! uana spes in homine!

hei mihi! quid uoluntatem tuam non ante cognoui! Domine, quia nemo habet quod alii plus deferat quam quod sibi optat, non me ab illis post mortem separet quos in hac uita carissimos sensi.

Domine, peto ut ubi ego fuero et illi sint mecum. Te quaeso, summe Deus, ut carissimos iuuenes matura resurrectione suscites et resuscites, ut immaturum hunc uitae istius cursum matura resuscitatione compenses.

[2.115] Quod si hi, post Euangelii traditionem, sine fide Iesu Christi uel gratia baptismi, tanta apud Deum ex ante actae uitae meritis obtinuerunt, quid de philosophis ante aduentum Christi, tam fide quam uita clarissimis, diffidere cogamur ne indulgentiam sint assecuti, aut eorum uita et unius Dei cultus -- quem ipsi tunc temporis praecipue habuerunt et scribendo praedicauerunt -- magna eis a Deo dona tam in hac quam in futura uita non acquisierit et quae necessaria saluti essent ostenderit, cum scriptum sit:

Intellectus bonus omnibus facientibus eum

et tanta sit diuinae gratia misericordiae, ut inuitis quoque suae praestet beneficia?

[2.116] Quod si post uitam philosophorum, nobis ad nostrae confusionem impudentiae a sanctis patribus propositam, de eorum doctrina discutere libet, intelligemus, tam testimoniis sanctorum quam manifesta ratione, quam sit ea quoque sacris litteris necessaria, non solum in his quae ad documenta morum attinent uel ad sacrae fidei testimonia, uerum ad omnia quaestionum genera rationibus terminanda, siue ad allegoriarum quoque mysteria discutienda, quas frequenter in naturis numerorum inuestigamus.

[2.117] Unde nobis praecipue tam dialecticam quam arithmeticae beatus commemorat Augustinus, qui adeo in secundo libro De ordine dialecticam commendare ausus est, ut eam solam esse scientiam profiteri uideatur, cum eam solam posse facere scientes dicat:

Disciplinam, inquit, disciplinarum, quam dialecticam uocant. Haec docet docere, haec docet discere. In hac se ipsa ratio demonstrat atque aperit quid sit, quid uelit; scit scire sola scientes facere non solum uult sed etiam potest.

Idem in II De doctrina Christiana:

Restant, inquit, ea quae non ad corporis sensus sed ad rationem pertinent, ubi disciplina regnat disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quaestionum quae in sanctis litteris sunt penetranda, plurimum ualet. Tantum ibi cauenda est libido rixandi et puerilis quaedam ostentatio decipiendi aduersarium. Sunt enim multa quae appellantur sophismata, falsae conclusiones rationum et plerumque ita ueras imitantes ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus attentos decipiant. Quod genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est: Qui sophisticè loquitur odibilis est.

[2.118] Qui rursus in eodem, cum in ipsis philosophorum dictis nostram consideraret messem, adiecit atque ait:

Philosophi qui uocantur, si qua forte uera et fidei nostrae accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed etiam ab eis tamquam iniustis possessoribus in usum nostrum uendicanda. Sicut enim Aegyptus non tantum idola habebat quae populus Israel detestaretur, sed etiam uasa atque ornamenta de auro et argento et uestem, quae ille populus exiens de Aegypto sibi potius tamquam ad usum meliorem clanculo uendicauit, praecepto Dei, ipsis Aegyptius nescienter commodantibus ea quibus non bene utebantur, sic doctrinae omnes gentilium et liberales disciplinae, usui ueritatis aptiores, etiam morum quaedam praecepta continent deque ipso e Deo colendo nonnulla uera inueniuntur apud eos.

Item in eodem, de philosophis:

Dederunt aurum et argentum et uestem suam exeunti de Aegypto populo Dei, nescientes quemadmodum illa quae dabant in Christi obsequium redderentur.

[2.119] Nouerat itaque iste ecclesiasticorum maximus doctorum et a philosophia olim gentili ad ueram, quae Christus est, sophiam conuersus, quae in philosophicis de Deo legerat scriptis, et quam indignum esset philosophicas quoque disciplinas, quae inter maxima dona Dei semper in terris effloruerunt, auctorem suum atque omnium non agnoscere et ei quoque cui obtemperant omnia non deseruire. Attendebat et illud quod in Ecclesiastico scriptum est:

Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens et in prophetis uacabit, narrationem uirorum nominatorum conseruabit et in uersutias paraboliarum simul introibit, occulta prouerbiorum exquiret et in absconditis paraboliarum conuersabitur.

[2.120] Unde et a sanctis postmodum patribus non incongrue liberalium artium studia, tamquam sacrae Paginae admodum necessaria, plurimum commendantur, cum omnino poetica figmenta Christianis interdicantur, non solum quia falsitate referta sunt et os quod mentitur occidit animam, uerum etiam quia inanium fabularum cogitationibus ad desideria turpitudinum quae finguntur alliciunt animum, atque a sacrae lectionis meditatione nos abducunt. -- De utrisque autem in promptu sunt nobis sanctorum testimonia.

[2.121] Synodus Eugenii papae, tempore Ludouici:

De quibusdam, inquit, locis ad nos refertur non magistros neque curam inueniri pro studio litterarum. Idcirco uniuersis episcopis subiectisque plebibus, et aliis locis in quibus necessitas occurrerit, omnino cura et diligentia habeatur, ut magistri et doctores constituantur qui studia litterarum liberaliumque artium habentes, dogmata doceant, quia in his maxime diuina manifestantur atque declarantur mandata.

Quasi et pro istis dicat Apostolus:

Quaecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.

[2.122] De poeticis autem figmentis quos nonnulli libros grammaticae uocare consueuerunt, eo quod paruuli ad eruditionem grammaticae locutionis eos legere soliti sunt, talia sanctorum sanxit auctoritas.

Hieronymus, Ad Damasum papam de filio prodigo:

Daemonum cibus est carmina poetarum, saecularis sapientiae, rhetoricorum pompa uerborum.

Et post aliqua:

Absit, inquit, ut de ore Christiani sonet 'Iupiter omnipotens' et 'me Hercle' et 'me Castor' et caetera magis portenta quam numina!

Ac nunc etiam sacerdotes Dei, omissis euangelis et prophetis, uidemus comedias legere, amatoria Bucolicorum uersuum uerba cantare, tenere Vergilium, et id quod in pueris necessitatis est, crimen in se facere uoluntatis.

Idem, Super epistolam ad Ephesios: Educate, ait Apostolus filios in disciplina et correptione Domini:

Legant episcopi atque presbyteri qui filios suos saecularibus litteris erudiunt, et faciunt comedias legere et amorum scripta turpia cantare, de ecclesiasticis forsitan sumptibus eruditos, et quod in corbonam pro peccato quilibet pauper totam substantiam effundens obtulerat, hoc in Saturnalium sportulam et Mineruae, aut in sumptus domesticos aut in sordida scorta conuertit.

Item idem in Epistola ad Eustochium uirginem:

Quae communicatio lucis ad tenebras? Quis consensus Christo ad Belial? Quid facit cum psalterio Horatius, cum Euangelio Maro, cum Apostolo Cicero?

[2.123] Qui etiam statim in eadem Epistola se propter lectionem Platonis seu aliorum philosophorum quibus intendebat, cum ei sermo propheticus incultus horreret, raptum in spiritu fuisse ante tribunal districti iudicis asserit, ubi interrogatus conditionem suam, Christianum se esse respondit. Cui ille cui praesidebat:

Mentiris, ait, Ciceronianus es, non Christianus. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, illic erit et cor tuum.

Cui denique post multa uerba prece assistentium sanctorum et quasi sub obtestatione sacramenti quod numquam amplius saeculares libros legeret, uix impetrare potuit indulgentiam per quam euaderet. Unde et Rabanus, De pressuris ecclesiasticis, parte II:

Legimus, inquit, de beato Hieronymo quoniam, cum librum legeret Ciceronis, ab angelo est correptus eo quod Christianus uir paganorum intenderet figmentis.

[2.124] Isidorus, Sententiarum libro III, capitulo XIII:

Ideo prohibetur Christianus legere figmenta poetarum quia per oblectamenta inanium fabularum mentem excitat ad incentiua libidinum. Non enim solum thura offerendo daemonibus immolatur, sed etiam eorum dicta libentius capiendo.

Item:

Cauendi sunt libri gentilium et propter amorem sanctarum scripturarum uitandi.

Simplicioribus litteris non est praeponeendus succus grammaticae artis.

Meliores enim sunt communes litterae et simpliciores et ad solam utilitatem pertinentes. Illae uero nequiores sunt quae ingerunt mentis elationem. Meliores sunt grammatici quam haeretici. Grammaticorum doctrina potest etiam proficere ad uitam, dum fuerit in meliores usus assumpta.

Ex concilio IV Carthaginensi, capitulo IX:

Episcopos gentilium libros non legat, haeticorum autem pro necessitate et tempore.

Gregorius Desiderio episcopo:

Peruenit ad nos fraternitatem tuam grammaticam quibusdam exponere. Quam rem ita moleste suscepimus ac sumus uehementius aspernati, ut ea quae prius dicta fuerant, in gemitum et tristitiam uerteremus, quia uno se ore cum Iouis laudibus Christi laudes non capiunt. Et quam graue nefandumque sit episcopum canere quae nec laico religioso conueniat, ipse considera.

[2.125] Unde et Plato ipse, ut supra meminimus, cum ciuitatis recte ordinandae traderet institutionem, poetas a ciuitatibus eiciendos esse decreuit. Quod quidem in quantam nostri condemnationem et confusionem factum sit, quis discretus non animaduertat? Quibus non solum illud dicitur quod os quod mentitur occidit animam, uerum de omni otioso uerbo districta exigitur ratio.

[2.126] Si iuuat Christianum legere ad eruditionem locutionum uel sententiarum, numquid hoc plene efficere non potest nisi poeticis studendo figmentis et inanibus fabulis? Quae sunt genera locutionum, qui ornatus uerborum quae sacra Pagina non habeat, maxime parabolarum et allegoriarum aenigmatibus referta et ubique fere mysticis redundans inuolucris? Quae sunt urbanitates locutionum quae mater linguarum Hebraica non docuerit, praesertim cum Palaestinae terrae etiam plebem parabolis esse assuetam non lateat, ut his quoque Dominum Tesum loqui eis oporteret cum Euangelium praedicaret? Quae deesse fercula possunt spirituali Domini mensae, id est sacrae Scripturae, in qua, iuxta Gregorium et elephans natat et agnus ambulat? Cuius quidem intelligentia ita omnium alimentorum et deliciarum copiis exuberat ut sola ipsa triplici expositione perfectionem teneat doctrinae, in qua quislibet et dictaminis suauitatem multo amplius et facilius quam apud poetas addiscet, et simul morum honestatem et aedificationem animae plene percipiet.

[2.127] Quis enim, non dico poetarum, uerum etiam philosophorum maturitate dictaminis beatum Hieronimum, quis in suauitate beatum Gregorium, quis in subtilitate beatum aequiparet Augustinum? In illo quidem Ciceronis eloquentiam, in istis Boethii suauitatem et Aristotelis inuenies subtilitatem, et, ni fallor, multo amplius, si singulorum conferas scripta. Quid de eloquentia Cypriani siue Origenis et aliorum innumerabilium ecclesiasticorum doctorum, tam Graecorum quam Latinorum, in omnibus liberalium artium studiis eruditissimorum? Cyprianum in dictamine omnes transcendisse gentiles, ipsorum quoque gentilium iudicio, beatus asserit Augustinus ubi quaedam dicta cuiusdam Epistolae Cypriani inducta sunt a Christianis, in ipsum certaminis conflictum inter Christianos et gentiles habitum, qui de eorum doctoribus in dictando praeualuisset.

Sunt autem haec illa Cypriani uerba, dicentis quodam loco:

Petamus hanc sedem. Dant secessum uicina secreta. Ubi dum erratici palmitum lapsus pendulis nexibus per harundines baiulas repunt, uiteam porticum frondea tecta fecerunt.

De quo quidem uerborum istorum ornatu beatus Augustinus in IV De doctuina Christiana meminit dicens:

Exigua et fragilia bona spumee uerborum ambitu ornantur. Est tale aliquid in Epistola beati Cypriani. Ait ergo quodam loco: 'Petamus hanc sedem' etc.

[2.128] Quod si in breui assequi iuuat Christianos lectores tam genera constructionum quam ornatus uerborum, plene id percipiet ex ipsis artibus quae ista ex integro et aperte tradunt, grammatica scilicet, dialectica, rhetorica; nec opus est diu detineri in fabulosis poetarum, ut haec colligant quae ibi aut raro aut obscure atque imperfecte notantur. Unde nec Tullius in Rhetorica, cum de elocutione plene instrueret, poeticis uti uoluit exemplis, sed propriis, in quibus plenius, ut ipsemet ait, ars emineret.

[2.129] Quid ergo episcopi et religionis Christianae doctores poetas a ciuitate Dei non arcent, quos a ciuitate saeculi Plato inhibuit? immo quid in solemnibus magnarum festiuitatum diebus quae penitus in laudibus Dei expendi debent, ioculatores, saltatores, incantatores, cantatores turpium acciunt ad mensam, totam diem et noctem cum illis feriant atque sabbatizant, magnis postmodum eos remunerant praemiis quae de ecclesiasticis rapiunt beneficiis, de oblationibus pauperum, ut immolent certe daemones? Quid enim sunt tales histriones nisi praecones, et, ut ita dicam, apostoli daemonum per quorum ora uel gestus praedari miseras non cessant animas? Grauat profecto et taedet auditores quae in ecclesia Dei dicuntur. Molestum est illis quod offerunt Christi altaribus nec in ipsis missarum solemnus ad unius horae spatium a uaniloquo cohibere possunt. Totus flagrat et anhelat animus foras ad curiam daemonum et conuentus histrionum, ubi sunt in oblationibus prodigi et cum summo solentio et toto desiderio attentis illi, ut dictum est, diabolicae praedicationi. Parum fortassis et hoc diabolus reputat quod extra sacra loca basilicarum gerunt, nisi etiam scenicas turpitudines in ecclesiam Dei introducat. Proh dolor! audet hoc, et proh pudor! perficit, atque ante ipsa Christi altaria, omnibus iam ubique introductis turpitudinibus, per solemnitatum conuentus templa dedicantur daemonibus, et sub religionis et orationis obtentu, ad explendam libere lasciuiam, omnibus undique tam uiris quam feminis conuenientibus, Veneris celebrantur uigiliae.

LIBER TERTIUS

[3.1] Cum omnis controuersiae discussio aut in scripto aut in ratione uersetur et in eisdem terminetur, si huiusmodi est quae finem accipiat, primo nobis necessarium duximus ex scriptis praecellentium sapientum ad nostrae fidei firmamentum auctoritates conferre. Deinde ipsas etiam auctoritates ad nostrae perfectionem disputationis superest rationibus fulcire in his quidem in quibus non irrationabiliter uidentur oppugnari, ne forte illud comici poetae nobis improperetur:

Huic opus est patrono quem mihi paro defensorem.

Beatus quoque Augustinus capitulo primo libri De moribus ecclesiae contra Manichaeos auctoritatem rationi praemittendam censet, dicens:

Naturae quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid dicimus, rationem praecedat auctoritas. Nam et infirma ratio uideri potest quae, cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit.

[3.2] Restat itaque nunc nobis post auctoritatum fundamentum fulcimenta superinducere rationum, maxime ideo ne uerbositas inimicorum Christi nostrae insultet simplicitati. Qui cum aliquos idiotas aut minus eruditos Christianos inductionum suarum laqueis praepedierint, summae id sibi gloriae adscribunt.

[3.3] Multi namque iam clamant magni antichristi praecones per quos hostis humani generis fidem, 'omnium bonorum fundamentum', labefactare conatur. Talium ora quondam miraculis obstrusa sunt, cum illi uerbis, sancti uero patres dimicarent factis. Praeterierunt miracula, creuit malitia; fallacia membra sua aduersus ueritatem iam effrenis armat atque unum iam superest, ut qui non possumus factis, pugnemus uerbis, in ipsa confisi Veritate quae nos confortat dicens:

Ponite in cordibus uestris non praemeditari quemadmodum respondeatis: ego enim dabo uobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere et contradicere omnes adgersarii uestri.

[3.4] Supra uniuersos autem inimicos Christi, tam haereticos quam Iudaeos siue gentiles, subtilius fidem sanctae Trinitatis perquirunt et acutius arguendo contendunt professores dialecticae seu importunitas sophistarum, quos uerborum agmine atque sermonum inundatione beatos

esse Plato irridendo iudicat. Hi argumentorum exercitio confisi, quid murmurent scimus, ubi facultas aperte garriendi non datur hi, inquam, non utentes arte sed abutentes. Neque enim scientiam dialecticae aut cuiuslibet liberalis artis sed fallaciam sophisticam condemnamus, praesertim cum sanctorum quoque patrum iudicio haec ars maxime, ut supra meminimus, commendetur et caeteris praeferatur.

[3.5] Tenet itaque haec philosophia, acutissimi gladii instar quo tyrannus ad perniciem princeps utitur, ad defensionem ac pro intentione utentium, sicut plurimum prodesse ita et plurimum nocere potest. Scimus quidem a Peripateticis, quos nunc dialecticos appellamus, nonnullas et maximas haereses tam Stoicorum quam Epicureorum rectis rationibus esse repressas; sicut est illa de qua contra Stoicos disputant, et firmissimis adstruunt argumentis quod, licet Deus ab aeterna cuncta prouiderit atque ipsius prouidentia omnino falli non possit, non tamen ideo cuncta ex necessitate proueniunt, ut scilicet humani pereat libertas arbitrii. Alioquin, inquit princeps Peripateticorum Aristoteles in I Perihermeneias:

non oportebit consiliari neque negotiari.

De libero autem arbitrio conuenientius alibi disserendum nobis reseruamus.

[3.6] Sed neque ullam scientiam malam esse concedimus, etiam illam quae de malo est; quae iusto homini deesse non potest, non ut malum agat sed ut a malo praecognito sibi prouideat, quod nisi cognitum, teste Boethio, uitare non posset. Non est enim malum scire decipere uel adulterari sed ista committere, quia eius rei bona est cognitio cuius pessima est actio; et nemo peccat cognoscendo peccatum sed committendo. Si qua autem scientia mala esset, utique et malum esset quaedam cognoscere ac iam absolui a malitia Deus non posset, qui omnia nouit. In ipso enim solo omnium plenitudo est scientiarum cuius donum est omnis scientia. Scientia quippe est comprehensio ueritatis rerum quae sunt, atque is cuncta ueraciter discernit cui ea quoque quae non sunt quasi praesentia assistunt. Unde et enumeratis donis Spiritus eius, ipse spiritus scientiae esse dicitur. Sicut autem mali quoque scientia bona est, ad euitandum scilicet malum necessaria, ita potestatem etiam mali bonam esse constat et ad promerendum necessariam. Si enim peccare non possemus, nihil non peccando promereremur; et ei qui liberum non habet arbitrium, nullum ex his quae coactus agit, debetur praemium. At uero e contra, ut ait propheta,

qui potuit transgredi et non est transgressus, facere mala et non fecit: ideo stabilita sunt bona illius in Domino.

[3.7] Ex his itaque liquidum est nullam aut scientiam aut potestatem malam esse, quantumcumque mala sint exercitia ipsarum, cum et Deus omnem tribuat scientiam et omnem ordinet potestatem. Qui etiam de postestate iniquissimi Pilati aduersus se ait:

Non haberes in me potestatem nisi datum tibi esset desuper.

Scientias itaque approbamus sed fallaciis abutentium resistimus. Non enim, teste Tullio, mediocriter errant qui ex uitio hominis scientiam culpant.

[3.8] Sic enim cum de reprehensione argumentationum in Rhetorica doceret, ait inter caetera:

Non ad id quod instituitur accommodabitur aliqua pars argumentationis, si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitii reprehendat.

[3.9] At sicut erroneam penitusque irrationabilem esse talium reprehensionem non ambigimus, ita et eorum impietatem maximam impietatem profiteamur, qui donum Dei maximum, quod ex collatione scientiae susceperunt, improbitate sua culpari faciunt atque uilescere, et immeritam atque innocentem artem in suae culpae trahunt participationem. Quod quondam et de rhetorica contigisse in ipsa statim Tullius Rhetorica meminit, et nos quotidie modo de dialectica fieri non ignoramus. Quippe sicut illam malitiosorum oratorum sollertia omnibus fere bonis hominibus odiosam fecerat, propter incommoda scilicet ciuitatibus per eam frequenter illata, ita etiam fere omnibus religiosi contemptibilem reddidit dialecticam impudentium scholarium eius uita et garrulitas, sanctam Dei ciuitatem, quae est ecclesia, plurimum perturbantium. Qui dum intollerabili uerbositate gloriam sibi comparare nituntur, non sinit

miseros animaduere singulis eorum superbia, in quantum secum ignominiam ipsam de qua gloriantur artem deiciant.

[3.10] Aduersus impudentiam quorum et Tullius in II Rhetoricae ad Herennium inuectus ait, de causa scilicet ambigui scripti disserens hoc modo:

Sunt qui arbitrentur ad hanc causam tractandam uehementer pertinere cognitionem amphibologiarum, eam quae a dialecticis profertur. Nos uero arbitramur non modo nullo adiumento esse sed potius maximo impedimento. Omnes enim illi amphibologias occupant, eas etiam quae parte ex altera sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores et scripti, tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt, et dum caute et expedite loqui uolunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum uoles, refellemus.

Inpraesentiarum hoc interdicere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus.

[3.11] Sed nec ipse maximus eorum praeceptor, Aristoteles, sophisticas ipsorum importunitates reticuit, dicens in I Perihermeneias:

Et quaecumque, inquit, caetera talium, determinamus contra argumentatorum sophisticas importunitates.

[3.12] His et illa saluberrima tam apostoli Pauli quam beati Ambrosii adhortatio consonat libro I De fide ad Gratianum imperatorem, sic continens:

Scriptum est: 'Cauete ne quis uos depraedetur per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum et secundum elementa huius mundi, et non secundum Christum'. Omnem enim uim uenenorum suorum in dialecticis disputationibus constituunt, quae philosophorum sententia definitur non adstruendi uim habere sed studium destruendi. Sed non in dialectica placuit Deo saluum facere populum suum. Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis.

Quam etiam beati Ambrosii sententiam in eadem adhortatione Responsiones Adriani papae contra obiectiones quorundam ad Carolum, capitulo XLIX, ita commemorant:

Omnem uim uenenorum suorum in dialectica disputantes ponunt haeretici, quae philosophorum sententia definitur non adstruendi uim habere sed studium destruendi etc.

[3.13] Item:

Aufer hinc argumenta ubi fides quaeritur. In ipsis gymnasiis suis iam dialectica taceat. Non quaero quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide quam fides argumentis praeponderet. Illi quotidie a suis consortibus deseruntur qui copiose disputant, isti quotidie crescunt qui simpliciter credunt. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus; non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi uoluptatibus et deliciis orbem ligarunt, isti ieiuniis et doloribus exuerunt. Plures itaque iam cepit illicere iniuria quam uoluptas.

Item de Arrianis:

Nonne ex philosophia omnem impietatis suae traxerunt colorem?

[3.14] Et Apostolus ad Corinthios:

Si quis, inquit, contentiosus uidetur esse, nos talem consuetudinem non habemus neque ecclesia Dei.

Et ad Timotheum I scribens epistolam, diligenter ad ultimum admonet, ut summo opere inusitata uerba quasi profana et falsae scientiae loquens deuitet per quos a fide quosdam iam excedisse asserit, dicens:

O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas uocum nouitates et opponens falsi nominis scientiae, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt.

Idem ad eundem in II:

Haec commoneo, testificans coram Deo, noli uerbis contendere: in nihil utile est nisi ad subuersionem audientium. Profana autem et uaniloquia deuita. Multum enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit.

Item:

Iuuenilia autem desideria fuge, sectare uero iustitiam, fidem, caritatem, pacem cum his qui inuocant Deum de corde puro. Stultas autem et sine disciplina quaestiones deuita, sciens quia generant lites. Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt.

Unde et ab his quos obstinatos atque importunos uiderimus certatores declinare nos Veritas admonet, dicens:

Nolite sanctum dare canibus neque mittatis margaritas uestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, et conuersi dirumpant uos.

[3.15] De illis autem quos deuotos ad inquisitionem ueritatis percipiendae uiderimus, ut eis scilicet per rationes satisfacere studeamus, Petrus apostolus admonet dicens:

Dominum autem Christum sanctificate, parati semper ad satisfaciendum omni poscenti uos rationem, de ea quae in uobis est spe et fide.

Et coapostolus Paulus:

Sermo, inquit, uester in gratia conditus sit sale, ut sciatis quomodo oporteat uos unicuique respondere.

Aliud quippe est conferendo ueritatem inquirere, aliud disputando contendere ad ostentationem. Illud quippe deuotionis est studium ad aedificationem, hoc elationis impetus ad gloriationem. Ibi scientiam quam non habemus percipere nitimur, hic eam ostentare quam nos habere confidimus. Quo enim est excellentius scientia bonum, facilius ad elationem trahit, iuxta illud Apostoli:

Scientia inflat, caritas aedificat.

[3.16] Unde et magnus ille apostata angelus qui pro maiori perspicacitate intelligendarum naturarum rerum caeteris a propheta praelatus est, et prae nimia scientiae illuminatione lucifero comparatus, dicente propheta:

Tu, Lucifer, qui mane oriebaris etc.

quanto maiori praeditum sapientia se conspexit tanto facilius altiusque intumuit et prostratus deterius ruit. Cuius, ni fallor, imaginem inter uniuersos philosophos dialectici sibi hoc tempore uindicant, quasi magis egregiam adepti philosophiam, quia magis uerbosam, hi, inquam, tam Deo infesti quam hominibus ingrati, sicut scriptum est:

Vir linguosus non dirigetur in terra etc.

Et Boethius:

Si arrogans est, inquit, odiosus est.

[3.17] Haec quidem, omnis peccati initium, angelum primum, ut diximus, statim a conditoris sui uisione, hoc est a uera beatitudine, expulit: quae sicut illum apostatare fecit, ita et multos ei adhuc per haeresim acquirit. Non enim ignorantia haeticum facit sed superbia, cum quis uidelicet, ex nouitate aliqua nomen sibi comparare desiderans aliquid inusitatum proferre gloriatur, quod aduersus omnes importune defendere nititur, ut superior omnibus uideatur, aut ne confutata sententia sua inferior caeteris habeatur.

[3.18] Unde Augustinus in libro De utilitate credendi, haeticum diligenter describens:

Haeticus, inquit, est, ut mea fert opinio, qui alicuius temporalis commodi et maxime gloriae principatusque sui gratia, falsas ac nouas opiniones uel gignit uel sequitur.

Idem in XVIII De ciuitate Dei:

Qui in ecclesia aliquid prauum sapiunt, si correpti contumaciter resistunt et sua pestifera dogmata emendare nolunt sed et defendere persistunt, haetici fiunt.

[3.19] Unde Augustinus in epistola Ad Optatum ait:

Si de anima falsitatis assertio proferatur, et falsitas mendacem et falsitatis importuna defensio haeticum facit.

Idem, Super Genesim:

Non ob aliud sunt haetici nisi quod, scripturas canonicas non recte intelligentes, suas falsas opiniones contra earum ueritatem peruicaciter asserunt.

[3.20] Ad quod tanto facilius professores dialecticae pertrahi solent, quanto se amplius rationibus armatos esse autumant, et tanto securiores liberior quilibet aut defendere aut impugnare praesumunt; quorum tanta est arrogantia, ut nihil esse opinentur quod eorum ratiunculis comprehendere atque edisseri non queat, contemptisque uniuersis auctoritatibus, solis sibi credere gloriantur. Qui enim id solum recipiunt quod eis ratio sua persuadet, profecto sibi solis acquiescunt, quasi eos habeant oculos qui in nullis caligare nouerint.

Aduersus quales illud Augustini dicitur super XXXIX psalmum:

Nonne superbus inueniris cum dicis: primo uideam et sic credam?

[3.21] Quibus, quod mirum est, ex scientia ignorantia generatur, ut contrarium uitium uirtus pariat. Scientiam quippesuperbia, superbiam caecitas comitatur, cum quis uidelicet donum maximum, quod a Deo recepit, sibi adscribit et non recognoscendo dantem amittit datum; et tanto postmodum deterior fit quanto melior ante factus factori gratias agere contempsit. Iustum quippe est ut cui plus committitur, plus ab eo exigatur. Talium uero iustam excaecationem et sensus et uitae reprobae ignominiam Apostolus conspiciens ait:

Qui cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Propter quod tradidit illos Deus in passionem ignominiae, etc.

[3.22] Et psalmista de huiusmodi contentiosis elatis qui se quasi magistros ac principes aliorum aestimant:

Effusa est, inquit, contemptio super principes, et errare fecit eos in inuio et non in uia.

Haeticus quippe, ut aiunt, 'electus' interpretatur, eo uidelicet quod nemo haeticus fiat nisi quem propriae elationis aestimatio caeteris praeferat, ut iam de communionem aliorum uideri erubescat.

Unde Isidorus, Etymologiarum libro VIII, capitulo III:

Haeresis, inquit, Graece ab 'electione' uocatur, quod scilicet unusquisque sibi eligat quod melius sibi esse uidetur

ac si diceret: non spiritum Dei sed suum sequentes.

[3.23] Omnem autem elatum sicut impatientem ita et contentiosum necesse est esse, cum quis ei quoquo modo resistere ceperit. Et haec quidem ea est contentio quae, ut supra meminimus, haeticos facit.

Unde Gennadius, De orthodoxa fide ecclesiarum dogmatum, capitulo VII ita dicit:

Quolibet quis acquiescat modo non est haeticus nisi in contentione haeticus fiat.

Augustinus, De unico baptismo, libro IV:

Istum nondum haeticum dico nisi manifestata sibi doctrina Catholicae fidei resistere maluerit et illud quod tenebat elegerit.

[3.24] De talibus quidem electis psalmista commemorat dicens:

Et non communicabo cum electis eorum.

Quem Apostolus quoque sententiam prosecutus, scribens ad Titum ait:

Haereticum hominem post unam et secundam correptionem deuita sciens quia subuersus est qui eiusmodi est et deliquit, cum sit proprio iudicio condemnatus.

Quippe qui se ipsum magis ad contentionem praeparat quam ad disciplinam, et magis gloriam suam desiderat quam salutem, et se importune contendere apud se recognoscit, proprio eum iudicio ipsa eius conscientia accusat.

[3.25] Haec illi effrenes et indomiti certatores attendant qui singulari superbiae cornu erecti, in ipsum etiam conditorem irruentes, posuerunt in caelum os suum. A fallaciis quorum simplicitatem fidelium protegi precatur qui ait:

Salua me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam.

[3.26] A quibus et summo opere Apostolus cauendum admonet, hoc est a fallaciis ipsorum prouidendum, dicens:

Cauete ne quis uos decipiat per philosophiam inanem secundum elementa mundi

ac si diceret: prouidete ab a argumentis eorum qui de singulari et incorporea diuinitatis natura ad similitudinem corporum ex elementis constantium ratiocinari praesumunt, non tam pro percipienda ueritate quam pro philosophiae suae ostentatione; ideoque ad eius notitiam minime assurgunt qui superbis resistit semper et humilibus dat gratiam.

[3.27] De talibus in Prouerbiis scriptum est:

Abominatio Domini est omnis illusor et cum simplicibus sermocinatio eius. Illusores ipse deludet et mansuetis dabit gratiam.

Unde et Veritas ipsa:

Confiteor, inquit, tibi Pater caeli et terrae, quia abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et reuelasti ea paruulis.

[3.28] Et Apostolus:

Scriptum est, inquit, Perdam sapientiam sapientum et prudentiam prudentium reprobabo.

Item:

Nonne stultum fecit Deus sapientiam huius mundi? Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis sallos facere credentes.

Et post aliqua:

Videte, inquit, uocationem uestram, fratres, quoniam non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed quae stulta sunt mundi elegit Deus ut confundat sapientes, et infirma mundi elegit ut confundat fortia, et ignobilia mundi et contemptabilia elegit et quae non sunt ut ea quae sunt destrueret, ut non gloriatur omnis caro in conspectu eius, ut quemadmodum. scriptum est: 'Qui gloriatur, in Domino gloriatur'.

[3.29] Unde et consilium de uia disciplinae per humilitatem arripienda in eadem adnectit epistola, dicens:

Nemo se seducat. Si quis uideatur inter uos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum.

Et iterum:

Dominus nouit cogitationes hominum quia uanae sunt. Itaque nemo gloriatur in hominibus.

Et post pauca cum omnia bona diuinae tribueret gratiae:

Quid habes, inquit quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?

Et alibi:

Noli altum sapere, sed lime.

[3.30] Qui etiam ea maxime quae ad notitiam Dei attinent non nisi eo reuelante percipi posse, quem soli mundicordes conspiciere ualent, ualida similitudine conuincit dicens:

Quis scit hominum quae sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est?

Ita et quae Dei sunt nemo cognouit, nisi Spiritus Dei, praesertim cum nec minimum aliquid doceri quis ualeat, nisi eo nos interius illuminante, qui nisi mentem instruat interius frustra qui docet aerem uerberat exterius. Quid est enim quod cum alicuius doctoris uerba aequaliter ad aures diuersorum perferuntur, nec tamen aequaliter ab eis intelliguntur, nisi quod quibusdam praesto est interior magister, quibusdam minime, qui quos uult etiam sine sono docet?

[3.31] De huius quidem magistri sapientia ipse Sapientiae liber continet ita:

Sentite de Domino in bonitate et in simplicitate cordis quaerite illum, quoniam inuenitur ab his qui non tentant illum, apparet autem eis qui fidem habent in illum. Pers uersae enim cogitationes separant a Deo, quoniam in maliuolam animam non introibit sapientia nec habitabit in corpore subdito peccatis.

Et Apostolus:

Animalis, inquit, homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei.

Et iuxta psalmistam:

Intellectus bonus omnibus facientibus eum

hoc est illis qui quod bene intelligunt, operatione implere satagunt, ut ex hoc aperte doceamur plus per intelligentiam apud Deum ex religione uitae quam ex ingenii subtilitate proficere. Alioquin Dominus plus sibi humanum ingenium quam sanctitatem uitae placere ostenderet. Quippe quod plus de Deo a nobis sentitur, plus a nobis diligitur; et cum profectu intelligentiae, caritatis accenditur flamma, licet hi qui simplices atque idiotae nobis uidentur et in Deo uehementer sint feruentes, nec tantum exprimere aut disserere queant quantum eis intelligentiae diuina inspiratio confert.

[3.32] Haec utinam et illi attenderent qui impudenter magisterii nomen in diuina Pagina sibi arrogant, cum uitam non emendent et cum carnaliter et spurce uiuant, specialem diuinorum aenigmatum intelligentiam sibi reuelatam et caelestia sibi arcana commissa esse mentiuntur, ac si se templum Spiritus Sancti apertissime iacent!

[3.33] Quarum saltem impudentiam falsorum Christianorum gentiles conterant philosophi, qui notitiam Dei non ratiocinando sed magis bene uiuendo acquirendam censebant et ad eam moribus potius quam uerbis nitendum esse. Unde Socrates ut iam praefati sumus, nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se in diuina conari -- quandoquidem ab eis causas rerum uidebat inquiri quas non nisi in Dei uoluntate esse credebat -- et ideo purgandae bonis moribus uitae censebat instandum.

[3.34] Cuius et ipse non immemor Augustinus sententiae, libro I Super Genesim contra calumnias Manichaeorum, ipsam quoque alus explicauit uerbis hoc modo:

Qui dicit: quare fecit Deus caelum et terram? respondendum est illi: quia uoluit. Voluntas enim Dei causa est caeli et terrae, et ideo maior quam caelum et terra. Qui autem dicit: quare uoluit? maius aliquid quaerit quam est uoluntas Dei. Nihil autem maius inueniri potest. Ac si uoluntatem Dei nosse quisque desiderat, fiat amicus Dei, quia si uoluntatem hominis nosse uellet cuius amicus non esset, omnes eius impudentiam aut stultitiam deriderent. Non autem efficitur amicus Dei, nisi purgatissimis moribus et illo fine praecepti de quo dicit Apostolus: Finis autem praecepti est caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta. Quam isti, si haberent, non essent haeretici.

[3.35] Quantum etiam in Deum reuerentiam Socrates habuerit ut ei uidelicet omnia nostra tribuerit atque adscripserit bona, maxime ea quae ad percipiendae ueritatis attinent discussionem, ipsemet profitetur. Cuius persona in Timaeo Platonis introducta, ut supra quoque meminimus, omnem intelligentiam et rationem in omni ueritate discutienda a Deo supplici obsecratione petendam censet, in tantum ut eos omnes pro furiosis et inexplandis habeat qui in omnibus recte agendis diuinam non inuocent opem. In quo aperte se nihil ex se posse, sed ex diuinae beneficio gratiae protestatur.

[3.36] Audiant saltem philosophorum consilium hi qui se philosophos profitentur. Audiant magistros suos, qui contemnunt sanctos, ut si uidelicet Deum cupiunt intelligere, uelint ad intelligendum se bene uiuendo praeparare et uiam humilitatis arripere, qua sola ad celsitudinem illam intelligentiae acceditur, non quidem peruenitur, quamdiu scilicet in hac mortali carne uiuitur.

Corruptibile enim corpus aggrauat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.

Unde et Dominus Aloysi quaerenti faciem eius uidere respondit:

Non uidebit me homo et uiuet.

Ipsa quippe uisio diuinitatis ipsa est a futura beatitudo, de qua dicit Apostolus:

Nunc uidemus per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem
et alibi:

In quem desiderant angeli prospicere.

Sed et cum dictum est:

Tollatur impius ne uideat gloriam Dei

tale est: ne uidendo fruatur, quia uidere frui est. Tanta est enim illius gloriae beatitudo ut nemo eam uidere queat qui simul non sentiat. Unde et psalmista:

Satiabor, inquit, cum apparuerit gloria tua.

Tunc quidem implebitur quod ipsa sapientia Dei promittit dicens:

Si quis diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum et manifestabo ei me ipsum.

Nisi enim se ipse Deus manifestet, nec tunc natura nostra eum uidere sufficiet, nedum nunc mortales omni spurcitia peccatorum pleni ratiunculis suis comprehendere incomprehensibilem nitantur, qui nec se ipsos nec quantulaecumque naturam creaturae discutere ratione sufficiunt.

[3.37] Quod etiam maximus ille sapientum considerans in Ecclesiaste profitetur dicens:

Cunctae res difficiles. Non potest eas homo explicare sermone.

Idem in eodem:

Ego Ecclesiastes fui rex Israel in Ierusalem, et proposui in animo meo quaerere et inuestigare sapienter de omnibus quae fiunt sub sole.

Item:

Et apposui cor meum ut scirem sapientiam et intelligerem distestionem quae uersatur in terra. Et intellexi quod omnium operum Dei nullam possit inuenire homo rationem eorum quae fiunt sub sole, et quanto plus laborauerit ad quaerendum tanto minus inueniet. Etiam si dixerit sapiens se nosse, non poterit reperire.

Omnia haec tentauit in corde meo, ut curiose intelligerem.

Et iterum:

Cuncta tentauit in sapientia. Dixi: sapiens efficiar, et ipsa longius recessit a me multo magis quam erat, et alta profunditas quis inueniet eam?

Ac si aperte magnus iste sapiens profiteatur se in omnibus rerum naturis inuestigandis et ratione discutiendis insufficientem atque imbecillum reperiri, qui prius ad haec se sufficere arbitrabatur et summa praeditus sapientia uidebatur.

[3.38] Consule etiam ipsam sapientiam et attende quid de hoc ipsa consulat, illam, inquam, quae a quodam summo sapiente singularis et maxima praedicatur, ut magis diuina quam humana uideatur, ubi scilicet in libro Sapientiae scriptum est, summo illo sapiente ita dicente:

Mihi dedit Deus dicere ex sententia et praesumere digna horum quae mihi dantur. Ipse enim dedit mihi horum quae sunt scientiam ueram, ut sciam dispositionem orbis terrarum et uirtutes elementorum, initium et consummationem et medietatem temporum, uicissitudinum permutationes et consummationes temporum, anni cursus et stellarum dispositiones, naturas animalium et iras bestiarum, uim uentorum et cogitationes hominum, digerentias uirgultorum et uirtutes radicum. Et quaecumque sunt abscondita et improuisa didici.

[3.39] Ecce quanta sit haec sapientia, et quam longe omnem humanum exsuperet sensum. Sed attende quid in sequentibus et ipsa dicat:

Cogitationes, inquit, mortalium timidae et incertae prouidentiae nostrae. Corpus enim quod corrumpitur aggrauat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem, et difficile aestimabimus quae in terra sunt, et quae in prospectu sunt inuenimus cum labore. Quae in caelum sunt autem quis inuestigabit?

Ille, inquam, maximus ac studiosissimus naturae indagator cui incomparabiles opes, cui pacem ac sospitatem continuam, is quoque, qui sapientiam ei largitus est, contulit ne qua forte necessitatis sollicitudo, ne qua periculorum instantia studium eius praepediret.

[3.40] De huius quidem sapientia ac studio liber III Regum sic continet:

Et praecedebat sapientia Salomonis sapientiam omnium orientalium et Aegyptiorum, et erat sapientior cunctis hominibus, et nominatus uniuersis gentibus per circuitum. Locutus est quoque tria milia parabolas et fuerunt carmina eius quinque milia. Et disputatis super lignis, a cedro quae est in Libano usque ad hyssopum quae egreditur de pariete, et disseruit de iumentis et uolucris et reptilibus et piscibus. Et ueniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, et ab uniuersis regionibus terrae.

De cuius etiam incomparabili diuitiarum affluentia inter caetera eodem subscriptum est libro:

Sed et omnia uasa de quibus potabat rex Salomon erant argentea, et uniuersa supellex domus saltus Libani de auro purissimo. Non erat argentum nec alicuius pretii putabatur in diebus Salomonis.

Item post pauca:

Fecitque ut tanta esset abundantia argenti in Ierusalem, quanta lapidum et cedrorum praebuit multitudinem, quasi sycomorum quae nascuntur in campestribus.

[3.41] Mirae quidem opes Salomonis, mira opera quae construxit, sed mirabilior sapientia qua, cum modico praesset regno, tanta congregauit. Quam etiam per exorcismos quos inuenit, seu per quasdam naturae rerum uires occultas quas cognouit, daemonibus quoque ipsis certum est dominari, sicut in VIII Iudaicae antiquitatis Iosephus narrat et se ipsum id uisu probasse perhibet, abstracto uidelicet daemonio per nares cuiusdam quem uexabat, immisso anulo ipsius naribus cui suberat radix Salomonis.

[3.42] Cum itaque tantae excellentia sapientiae cunctas res adeo difficiles esse intelligat, ut explicari sermone nullatenus possint, quasi illud philosophicum ipse clamat: 'Latet omne uerum', perpende, quisquis es, quanta praesumptio sit de eo quod cuncta transcendit humana discutere ratione, nec aliter acquiescere uelle donec ea quae dicuntur aut ex sensu aut ex ratione humana sint manifesta. Quod est penitus fidem et spem tollere, cum utramque de non apparentibus esse constet. Unde Ambrosius:

Si ratione conuincor, fidem abnuo

et Apostolus:

Fides, inquit, est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium

et alibi:

Spes autem quae uidetur non est spes. Quod enim uidet quis, quomodo sperat?

Ex quo liquidum est tales omnium hominum miserimos esse qui, tam fide quam spe destitutos, nec cum philosophis immortalitatem animae credent, nec Deum remuneratorem bonorum expectabunt, toti sensuum experimentis dediti sicut pecora, et cum pecoribus suam ponentes sortem, quae cum carne penitus deficiunt atque hic omnino moriuntur.

[3.43] Ad haec quippe recipienda et credenda, nec sensuum experimentis nec humanis cogi rationibus poterunt, sed sola auctoritate sunt conducendi. Quod si ex auctoritate his acquiescunt, quibus tamen ratione satisfieri non potest, cur de Deo ista reprobant quae tot testimoniis tantorum comprobata sunt sapientum? Scimus omnes in his quae ratione discuti possunt non esse necessarium auctoritatis iudicium. Id quoque pro ratione satis esse debet, ut, qui cuncta longe transcendit per omnia, humanae discussionis atque intelligentiae uires excedat, et qui capi non potest loco, humano non comprehendatur animo.

[3.44] Quae etiam maior indignatio fidelibus habenda esset quam eum se habere Deum profiteri quem ratiuncula humana possit comprehendere aut mortalium lingua disserere? Hoc autem nec ipsos latuit philosophos, quorum maximus in Timaeo suo ait:

Opificem genitoremque uniuersitatis tam inuenire difficile est quam inuentum impossibile est profari digne.

Qui etiam, cum nomen ex Deo natam esse assereret, id explicare non praesumpsit quod inexplicabili modo esse cognouit atque professus est, sed tantum de ineffabili illa generatione dixit quantum uoluntas diuina permisit. Qui etiam, teste Macrobio,

Quid sit Deus dicere non est ausus, hoc solum de eo sciens quod sciri qualis sit ab hominibus non possit qui nec ab ipsis spiritibus caelestibus maiori sapientia praeditis plene cognoscitur.

[3.45] Unde Augustinus, libro Quaestionum ueteris et nouae legis:

Cherubim, inquit, et seraphim non comprehendunt penitus quid Deus sit, quia nemo nouit Patrem nisi Filium.

Hermes quoque, cum de Filio Dei supra loqueretur, adiunxit:

Cuius nomen non potest humano ore narrari.

Hinc est enim quod merito Deum appellabant ignotum, quasi qui a paucis uel summis sapientibus intelligeretur aut crederetur, nec in communem uulgi ueniret opinionem. Cui nec simulacrum, iuxta Macrobius, ausi sunt constituere. Quem iuxta etiam philosophos soli mundicordes et purgati animi conspicerere possunt. De quo et Lucanus ait:

Incerti Iudaea Dei

hoc est absconditi atque ignoti. Cuius quidem ignoti dei aram magnus ille philosophus Dionysius Areopagita Paulo apostolo apud egregiam studus ciuitatem Athenas legitur ostendisse. Haec quidem, ni fallor, illa est ara misericordiae cui a supplicibus non immolabatur nisi illud Brachmanorum sacrificium, hoc est orationes uel lacrymae; cuius uidelicet arae et Statius in XII meminit, dicens:

Urbe fuit media nulli concessa potentum Ara Deum, mitis posuit clementia sedem.

[3.46] Quid ad hoc responsuri sunt professores dialecticae, si illud ratione conantur discutere quod praecipui doctores eorum perhibent explicari non posse? Irridebant doctores suos quia inspiratam sibi a Deo ueritatem non tacuerunt, quam tamen ipsimet edisseri non posse profiterentur, et tanto id uenerabilius habuerunt quanto amplius ipsum omnem humanae intelligentiae exsuperat sensum. Non pudebat eos profiteri se multa audire uel etiam dicere et uera profiteri, quae non sufficerent disserere. Qui etiam adeo obscuritate aenigmatum gaudebant, sicut supra meminimus, ut in his quoque quae facile possent edisseri, litterae uelamen obducerent, ne scilicet nuda et aperta ueritas ex facilitate intelligentiae contemneretur.

[3.47] Unde et Macrobius in argumentum mysticarum locutionum philosophorum illud assumpsit quomodo Numenio philosopho irata per somnia apparuerint numina, ipsae Eleusinae deae in habitu meretricio uisae sint ei ante lupanar consistere, conquerentes ab ipso se adyto pudicitiae per eum ui fuisse abstractas, eo uidelicet quod de eis ille aperta sit interpretatus expositione, et non sicut alii de eis mystice et inuolute sic locutus. O utinam uel per somnium et isti qui se philosophos profiterentur a praesumptione sua compescerentur, ut ueri et summi numinis incomprehensibilem maiestatem esse non negarent, nisi eam aperte discuti audirent!

[3.48] Sed fortasse inquirunt: quid eam ueritatem dici attinet ab aliquo, quam ipse se non ualeat explicare ut intelligi possit? Multum equidem, respondeo. Cum enim auditur de Deo quod non intelligitur, excitat auditorem ad inquisitionem, quod non fieret nisi audiretur.

Inquisitio uero facile intelligentiam parit, si deuotio adsit cui se Deus reuelare dignetur. Et saepe quod diuina inspiratione dicitur uel diuina operatione geritur, non ad opus eorum fit per quos agitur sed ad commodum aliorum extenditur, sicut de miraculis supra meminimus.

[3.49] Aliis itaque dicendi gratia data est, aliis intelligendi reseruatur, quousque opus sit secundum diuinae consilium prouidentiae; et aliorum sincera deuotio, tum orationibus, tum bonis operibus id promeruerit. Interim autem, dum ratio latet, satisfaciatur auctoritas, et ea notissima atque maxima de uigore auctoritatis, in ipso corpore artis a philosophis tradita, conseruetur:

Quod omnibus uel pluribus uel doctis uidetur hominibus, ei contradici non oportere.

[3.50] Credi itaque salubriter debet quod explicari non ualeat, praesertim cum nec pro magno habendum sit quod humana infirmitas disserere sufficit, nec pro fide reputandum quod de manifestis recipimus, humana compulsi ratione. Nec apud Deum meritum habet, in quo non Deo creditur qui in sanctis loquitur, sed ratiunculis humanis quae frequenter falluntur et uix deprehendi possunt quando sint rationes. Unde Gregorius in Homilia XX Super euangelia:

Sciendum, inquit, nobis est quod diuina operatio, si ratione comprehenditur, non est admirabilis, nec fides habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum.

Ad hoc et illud Ambrosii occurrit consilium De fide ad Gratianum imperatorem scribentis his uerbis:

Mihi impossibile est generationis scire secretum. Supra potestates, supra angelos, supra cherubim, supra seraphim, supra omnem sensum est. Scrutari non licet superna mysteria. Licet scire quod natus, non licet discutere quemadmodum.

Item idem:

Credere iussum est, non discutere permissum.

Ac rursus adiecit:

Mysterium Patris nec angeli potuerunt comprehendere.

[3.51] Hinc et beatus Augustinus, De fide symboli ad Laurentium papam scribens, inter caetera ait:

Propheta dicit: Nisi credideritis, non intelligetis.

Item in eodem:

Quomodo sane Deus Pater genuerit Filium nolo discutias, nec te curiosius inferas in profundi huius arcanum, ne forte, cum inaccessae lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum quod mortalibus diuino munere concessum est perdas aspectum.

Unde et illa est comminatio sapientis siue consilium: Scrutator maiestatis opprimetur a gloria. Et Hieronymus, Super Ieremiam libro VI:

Quid sibi, inquit, in loco hoc uoluerit editio uulgata possim dicere et sensum aliquem reperire, nisi de uerbis Dei humano sensu argumentari esset sacrilegium.

Rursus, De baptismo paruulorum, Augustinus:

Ubi, inquit, de re obscurissima disputatur, non adiuuantibus diuinarum scripturarum certis clarisque documentis, cohibere se debet humana praesumptio, nihil faciens in alteram partem declinando.

[3.52] Ad extremum illud nobis opponendum arbitror ut dicere illi tales uelint, se non ideo fidem nostram reprobare quia probari uel disseri non ualet, sed magis quia defendi non potest, cum eam penitus manifestissimae rationes stare non permittant. A quibus id requirendum puto quid de magistris suis censeat, qui haec docuerunt nec falsa esse deprehenderunt? Scimus quidem a solo Boethio omnium argumentationum quibus nunc utimur traditum esse documentum, et omnium argumentorum uires ab ipso nos didicisse. Scimus et ipsum de fide sanctae Trinitatis diligenter ac philosophice iuxta decem praedicamentorum distinctionem disseruisse. Arguent magistrum ipsum rationum et dicent eum in rationibus oberrasse, quas tamen se ab eis gloriantur didicisse. Non animaduertit magister quod animaduertunt discipuli, quibus scilicet rationibus id quod adstruebat impugnari posset?

Ignosco tam manifestae talium impudentiae, quantumlibet iam detrahant nobis, qui nec parcere nouerunt suis - dummodo simplicitatem fidelium non perturbent, et eisdem laqueis sophismatum, quibus iam ipsi abstracti sunt, in suam alios foueam non trahant. Quod ne forte eueniat, unum superest aduersus hanc pestem a Domino petere medicamentum, ut eorum ipse machinamenta dissipet, qui crebro argumentorum suorum ariete uerum ipsius templum dissoluere conantur.

[3.53] Cum itaque talium importunitas corrixatorum neque sanctorum neque philosophorum auctoritate compesci possit, nisi humanis rationibus eis obsistatur qui humanis rationibus inuehantur, decreuimus et nos stultis secundum stultitiam suam respondere et eorum impugnationes ex ipsis artibus quibus nos impugnant conquassare. Nam et diuino fretus auxilio paruulus Dauid immensum et tumidum Goliath proprio ipsius gladio iugulauit. Et nos eodem dialecticae gladio, quo illi animati simplicitatem nostram impugnare nituntur, in ipsos conuerso, robur eorum aciesque argumentorum suorum in Domino dissipemus, ut iam minus simplicitatem fidelium aggredi praesumant, cum de his confutati fuerint de quibus praecipue impossibile eis uidetur responderi, de diuersitate scilicet personarum in una et indiuidua penitus ac simplici diuina substantia et de generatione Verbi seu processione Spiritus.

[3.54] De quo quidem nos docere ueritatem non promittimus, quam neque nos neque aliquem mortalium scire constat, sed saltem aliquod uerisimile atque humanae rationi uicinum nec sacrae fidei contrarium proponere libet aduersus eos qui humanis rationibus fidem se impugnare gloriantur, nec nisi humanas curant rationes quas nouerunt multosque facile assentatores inueniunt, cum fere omnes animales sint homines ac paucissimi spirituales. Sufficit autem nobis quocumque modo summorum inimicorum nostrorum robur dissipare praesertim cum alio modo non possimus nisi has quas nouerunt rationes ex ipsorum artibus afferamus.

Absit enim hoc ut credamus Deum, qui malis quoque ipsis bene utitur, non bene etiam omnes artes quae eius dona sunt ordinare, ut hae quoque eius maiestati deseruiant, quantumcumque male his abutantur peruersi!

[3.55] Unde et beatus Augustinus caeterique doctores ecclesiastici saeculares quoque artes atque ipsam praecipue dialecticam sacrae Scripturae admodum necessarias perhibent. Qui et alibi suo nos instruit exemplo nonnumquam ad rationes, cum de diuinis agitur, transmeare, ubi uidelicet cum illis conferimus qui sacras non admittunt auctoritates. Unde in libro De moribus ecclesiae contra Manichaeos capitulo II ait:

Unde igitur oriar, ab auctoritate an a ratione? Naturae quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid dicimus rationem praecedat auctoritas. Nam infirma uideri ratio potest quae, cum reddita fuerit, auctoritatem postea per quam firmetur assumit. Sed quoniam cum his nobis res est, qui omnia contra ordinem et sentiunt et loquuntur et gerunt, nihilque aliud maxime dicunt nisi rationem prius esse reddendam, morem illis geram, et quod fateor in disputando uitiosum esse suscipiam. Rationem igitur quaeramus quemadmodum sit hominibus uiuendum etc.

[3.56] His contra aduersarios praelibatis, ad propositum festinemus, illo prius a nobis commemorato atque constituto, ne si in tanta obscuritate ratio nostra calligauerit quae magis religione quam ingenio conspicitur, aut tot et tantis subtilissimis inquisitionibus paruitas nostra non suffecerit, aut etiam uicta succubuerit, ne ob id, inquam, culpae aut reprehendere fidem nostram praesumant, quae minus in se non ualet si quis in disserendo eam deficiat. Nemo etiam mihi praesumptioni imputet si quod agressus sum non perfecero, sed pia ignoscat uoluntati, quae apud Deum sufficit, si facultas desit.

[3.57] Quidquid itaque de hac altissima philosophia disseremus, umbram, non ueritatem esse profiteamur, et quasi similitudinem quamdam, non rem. Quid uerum sit, nouerit Dominus; quid autem uerisimile ac maxime philosophicis consentaneum rationibus, quibus impetitur, dicturum me arbitror.

[3.58] In quo quidem si culpis meis exigentibus, a Catholica, quod absit! exorbitauero intelligentia uel locutione, ignoscat ille mihi qui ex intentione opera diiudicat, parato semper ad omnem satisfactionem de maledictis uel corrigendis uel delendis, cum quis me fidelium uel uirtute rationis uel auctoritate Scripturae correxerit.

Scio namque quod scriptum est:

Corripiet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum et in Prouerbiis:

Via uitae increpatio disciplinae: qui autem odit increpationem, insipiens est et iterum:

Qui custodit increpationes, astutior fiet, et qui increpationes odit morietur et rursus:

Non amat pestilens eum qui se corripit, si autem corripuerit sapientem, intelliget disciplinam item:

Viro, qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus superueniet interitus.

[3.59] Primum autem ponendum est totius nostrae disputationis thema et summa fidei breuiter concludenda, de unitate scilicet diuinae substantiae ac Trinitate personarum quae in Deo sunt, immo Deus unus sunt. Deinde obiectiones aduersus proposita, denique solutiones aduersus obiecta subiiciemus.

[3.60] Tenet itaque Christianae fidei religio, tenet incommutabiliter et credit salubriter, asserit constanter, profitetur ueraciter, unum Deum tres personas esse, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, unum, inquam, tantummodo Deum ac nullo modo plures deos, unum creatorem omnium tam uisibilium quam inuisibilium, unum principium, unum bonum, unum dispositorem omnium et Dominum, unum aeternum, unum omnipotentem; ac per omnia solam praedicat et credit singularitatem unitatis, excepto quod ad trium personarum attinet discretionem, id est Patris et Filii et Spiritus Sancti, in quibus uidelicet personis solummodo pluralitatem ac multitudinem seu diuersitatem profitetur, cum in caeteris omnibus, ut dictum est, unitatem conseruet. Tres quippe personas dicimus ab inuicem suis proprietatibus diuersas, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, sed non tres deos aut dominos. Et sic unitatem per omnia profiteamur, excepta multitudine personarum, licet unaquaeque harum personarum non sit aliqua aliarum et unaquaeque in se ipsa sit Deus plenus aut Dominus, ita ut, iuxta beati Hieronymi assertionem, De fide scribentis ad Damasum papam, exceptis uocabulis quae proprietatem personarum indicant, quidquid de una persona dicitur, de tribus dignissime possit intelligi. Neque enim Pater est Filius aut Spiritus Sanctus, nec ipse Filius est Spiritus Sanctus. Sed et Pater Deus est et Filius Deus et Spiritus Deus, nec ideo tres dii sunt aut plures, sed unus solummodo Deus in tribus personis aeternaliter atque incommutabiliter consistit. Sic et unus creator et unus Dominus, et ita in caeteris. Nec refert ad ueritatis enuntiationem siue unum Deum dicamus de singulis tribus personis, siue de eis simul, cum aequae et unaquaeque ipsarum trium sit unus et idem Deus cum duabus aliis, et tres simul, hoc est ipsa Trinitas sit unus Deus, unus Dominus, etc.

[3.61] Est itaque harum trium personarum una et eadem omnino substantia et indiuidua penitus et simplex essentia una prorsus potentia, una gloria, una maiestas, una ratio, una uoluntas, eadem operatio, non diuisa. Vnum atque idem per omnia ipsae sunt, excepto quod ad differentiam attinet proprietatum, per quas ipsae ita ab inuicem perpetuo diuersae consistunt, ut numquam unius personae proprietas in aliam transfundatur personam nec umquam ab altera communicetur persona. Alioquin non esset proprietas sed communitas.

[3.62] Proprium autem [est] Patris a se ipso tantum, non ab alio esse, et coaeternum sibi Filium aeternaliter gignere uel genuisse. Filii uero proprium est a solo Patre aeternaliter gigni seu genitum esse, non creatum, non factum, non precedentem esse, sed tantummodo genitum.

At uero Spiritus Sancti proprium est a Patre simul et Filio procedere, non creatum esse, non factum, non genitum, sed precedentem tantum. Et haec quidem est trium personarum ab inuicem discretio iuxta proprietates singularum.

[3.63] Quaedam itaque sic de Deo dicuntur ut de una tantum trium personarum et non de pluribus earum dici possint, et rursus quaedam ita de pluribus personis dici possunt ut de eis tam diuisim quam coniunctim dicantur, hoc est de eis singulis et de eis simul, quaedam uero coniunctim tantum. Verbi gratia, 'Pater' et 'generans' siue 'ingenitus' de solo Patre dicuntur. Quamuis enim et Spiritus Sanctus, cum non sit genitus, sit ipse quoque non genitus, non tamen et ipsum consueuimus dicere ingenitum, sed solum Patrem, ut tale sit hoc loco dicere 'ingenitum' ac si eum dicamus esse 'non ab alio', sicut in priore libello praetaxati sumus.

[3.64] Est itaque hoc loco aliqua differentia dicere 'ingenitum' et dicere 'non genitum', sicut aliqua est differentia dicere 'iniustum'

et dicere 'non iustum'. Quippe quod iniustum est, necesse est esse non iustum sed non e conuerso. Lapis namque est non iustus sicut et non rationalis, nec tamen iniustus dicitur aut irrationalis. Illa quippe infinita sunt siue abnegatiua nomina, haec priuatoria. Augustinus tamen, De Trinitate libro V, 'ingenitus' hoc nomen abnegatiue pro 'non genito' ponit, ubi uidelicet in capitulo VII de diuinis similiter disserit personis, his quidem uerbis:

Quod ergo dicitur 'ingenitus', hoc ostenditur quod non sit Filius. Sed 'genitus' et 'ingenitus' commode dicuntur; 'filius'

autem Latine dicitur, sed 'infilius' ut dicatur non admittit loquendi consuetudo. Nihil tamen intellectui demiturei dicatur 'non filius', quemadmodum etiam si dicatur 'non genitus' pro eo quod dicitur 'ingenitus', nihil aliud dicitur.

Item:

Non ergo iam dicemus 'ingenitum', quamuis dici Latine possit, sed pro eo dicamus 'non genitum', quod tantum ualet. Non ergo aliud dicimus quam 'non filium'.

Item:

'Ingenitus' porro quid est nisi 'non genitus'? Sicut enim 'genitus' non ad se ipsum dicitur sed quod ex Patre sit, ita cum dicitur 'ingenitus', non ad se ipsum dicitur sed quod ex genitore non sit ostenditur.

[3.65] Ex his itaque liquet Augustinum hoc loco 'ingenitum' large pro 'non genito' dicere, nisi forte diligens lector hoc ad hypothesim per consensum potius deflectat quam ad ueritatis assertionem, ut, quemadmodum supra iam adstruximus, 'Pater' et 'generans' sicut 'ingenitus' tantum de solo Patre dici liceat, non etiam 'non genitus'; 'Verbum' autem, id est Filius, seu 'genitus' siue 'incarnatus' de solo Filio, et 'Spiritus Sanctus' seu 'procedens a Patre et Filio' de solo Spiritu Sancto. At uero Deus, Dominus, creator, omnipotens, immensus, aeternus, principium, uita, lumen, et quaecumque ad diuinae naturae dignitatem attinent, non ad personarum significantiam, tam de singulis personis quam de eis simul dicenda sunt. 'Trinitas' uero de tribus tantummodo personis simul et coniunctim dicitur, non diuisim de una earum uel de duabus per se, sed de tribus tantum. Neque enim Pater est Trinitas, hoc est tres personae simul, sed una tantum. Deus autem ipse Trinitas est et Deus ipse est Pater, nec tamen ideo Pater est Trinitas. Sic nec Filius nec Spiritus Sanctus Trinitas dici potest, sed una tantum in Trinitate persona.

[3.66] Pater itaque et Filius et Spiritus Sanctus propria sunt nomina singularum personarum, et Trinitas trium simul proprium est nomen.

Deus uero et Dominus et caetera supra posita communia sunt tam singulis personis quam toti Trinitati. Unum uero nomen est quod singulis personis et non eis simul commune est, hoc uidelicet nomen 'persona'. Quod in caeteris minime reperies. Non ergo mirum si et id solitarie hoc nomen possideat, ut ipsum solum ex communibus personarum nominibus pluraliter efferatur. Plures quippe personas dicimus quia tres personas praedicamus, sed non plures deos aut dominos, licet unaquaeque trium personarum in se ipsa Deus sit et Dominus, nec ullo modo una persona sit alia.

[3.67] Plures itaque personae dicuntur secundum diuersitatem proprietatum, quas superius singulis personis assignauimus. Plures autem deos aut dominos si diceremus, aut caetera nomina quae substantialiter magis de Deo dicuntur quam relatiue, hoc est ad se ipsum et non ad alium, sicut est 'magnus', 'bonus' et similia, pluraliter efferemus multitudinem diuersarum rerum et numerum substantiarum essentialiter diuersarum, quarum unaquaeque Deus et Dominus esset, et magna siue bona explicaremus.

[3.68] Unde Augustinus, De Trinitate, libro V, capitulo VIII:

Quapropter illud praecipue teneamus, quidquid a se dicitur diuina sublimitas substantialiter dici; quod autem 'ad aliquid', non substantialiter sed relatiue, tantamque uim esse eiusdem substantiae in Patre et Filio et Spiritu Sancto, ut quidquid de singulis ad se ipsos dicatur, non pluraliter in summa sed singulariter accipiatur.

Item:

Quidquid ergo ad se ipsum dicitur Deus, et de singulis personaliter dicitur et simul de ipsa Trinitate, non pluraliter sed singulariter dicitur. Quoniam quippe non est aliud Deo 'esse'

et aliud 'magnum esse', sed hoc idem illi est 'esse' quod 'magnum esse', propterea sicut non dicimus tres essentias, sic non dicimus tres magnitudines.

[3.69] Una quippe tantum et eadem res est in singulis personis, una et indiuidua penitus substantia atque omnino simplex essentia, cui tres illae insunt proprietates secundum quas personarum consistit diuersitas, non aliqua in rerum numero multitudo, cum sit una tantum res singularis atque omnino indiuisibilis. Unde sanctam et indiuiduam dicimus Trinitatem, cum nulla in ea sit multitudo rerum sed sola diuersitas proprietatum. Constat itaque tres personas sibi per omnia coaequales sicut et coaeternas esse, quia nullam dignitatis differentiam habere possunt, quarum eadem est penitus essentia singularis et indiuidua.

[3.70] Constat ex hoc quoque nullam trium personarum ab alia substantialiter esse diuersam, uel etiam secundum numerum rerum esse discretam, sed tantummodo proprietate sua diuersam esse unam ab alia, non aut substantia dissimilem aut numero, ut Arrius putat. Unde est illud Ambrosii, De fide ad Gratianum, libro II:

Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse. Arrius dicit esse dissimilem et uult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare sibi similem non potuerit.

Item:

Imago docet non esse dissimilem.

[3.71] Non est itaque Pater aliud quam Filius uel Spiritus Sanctus, aut Filius quam Spiritus Sanctus, nec etiam in numero diuersus. Non est, inquam, aliud in natura, cum unaquaeque trium personarum sit eadem penitus diuina substantia. Sed alius est in persona alter ab altero, id est in proprietate sua diuersus ab illo, cum hic non sit hic qui ille sed hoc ipsum quod ille; nec alter alterius proprietatem communicet, ut supra meminimus. Alioquin personas sibi permiscendo confunderemus.

[3.72] Sed nec Socrates cum sit a Platone numero diuersus hoc est ex discretione propriae essentiae ab ipso alius, ullo modo ideo ab ipso aliud dicitur, hoc est substantialiter differens, cum ambo sint eiusdem naturae secundum eiusdem speciei conuenientiam, in eo scilicet quod uterque ipsorum homo est; atque ideo nulla substantiali differentia disiuncti sunt, ut hic aliud sit quam ille ex diuersae speciei substantia, sed alius, ut dictum est, in persona, ex discretione scilicet propriae substantiae. Multo minus ergo aliqua trium personarum quae in Deo sunt dicenda est aliud ab alia, quarum unica est penitus substantia singularis, nullam partium aut formarum diuersitatem recipiens. Quippe quod partibus constat, ipsis partibus naturaliter posterius est ex quibus constituitur, et ad esse perducitur et suum esse contrahit.

[3.73] Nulli etiam fidelium dubium esse arbitror diuinam substantiam, sicut partium constitutione, ita etiam ab omni proprietatis informatione alienam, ut uidelicet in ea nihil esse possit quod non sit ipsa. Unde Augustinus in XI De ciuitate Dei disputans de simplicitate ac sinceritate diuinae substantiae ait:

Non propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus quia est Pater in ea solus aut Filius solus aut Spiritus, aut sola est ista nominis Trinitas sine substantia personarum, sicut Sabelliani putauerunt; sed ideo simplex dicitur quia hoc est quod habet excepto quod relatiue quaeque persona ad alteram dicitur.

Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius, et Filius Patrem, nec tamen est Pater. In quo uero ad semetipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet; sicut ad semetipsum dicitur uiuus, habendo utique uitam, et eadem uita ipse est.

Propter hoc utique natura haec dicitur simplex quod non sit aliud habens, aliud quod habet sicut in caeteris rebus. Neque enim uas habens liquorem liquor est nec corpus color, nec aer lux siue feruor, nec anima sapientia est. Hinc est quod etiam priuari possunt rebus quas habent, et in alios habitus uerti atque commutari.

Idem in VII Confessionum ad Deum loquens ait:

Nec cogeris inuitus ad aliquid, quia uoluntas tua non est maior quam potentia. Esset autem maior, si te ipso tu ipse maior esses.

Item:

Voluntas et potentia Dei Deus ipse est.

[3.74] Boethius quoque in libro De Trinitate, cum de summa illa unitate diuinitatis loqueretur in qua nec partium nec formarum potest esse diuersitas:

Quocirca, inquit, hoc uere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliud praeter id quod est. Neque enim subiectum ideri potest.

Forma enim est, formae uero subiectae esse non possunt.

Formam itaque Boethius hoc loco dixit diuinam substantiam secundum hoc quod nullarum formarum sustentamentum est.

[3.75] Bene autem omnium theologorum auctoritas diuinam substantiam simplicem omnino esse adstruxerit, hoc est ab omni accidente, ab omni formae participatione immunem, ut nihil scilicet in Deo sit quod Deus non sit. Omne quippe quod naturaliter existit aut aeternum est, ut Deus, aut coepit, ab eo summo principio quod Deus est ducens exordium. A se quippe nihil est, praeter illud a quo sunt omnia.

[3.76] Unde Gennadius, De orthodoxa fide, capitulo XI:

Satis est, inquit, Christiano rerum creaturarum causam nonnisi credere bonitatem creatoris nullamque esse naturam quae non aut ipse sit aut ab ipso.

'Naturam', ut arbitror, siue rem naturalem dicit quae ad humanae operationis efficaciam non attinet, nam peccatum et idolum nostra magis dicenda sunt opera quam naturae. Unde Apostolus:

Scimus, inquit, quoniam nihil est idolum in mundo

hoc est non est idolum de uniuersis creaturis Dei, neque ad res naturales et ad ipsa naturae opera pertinet quae de mundo esse dicuntur, sed ad nostram formationem. Unde et uilius hoc ipsum apparet quod dicitur idolum quam quod dicitur lignum, cum illud factitium sit, hoc naturale.

[3.77] Si itaque potentia Dei siue sapientia, aut etiam pars aliqua seu aliud aliquid in Deo sit quod Deus non sit, utique ab ipso inceptum a quo sunt omnia. Quod si incepit aut potentia eius aut sapientia, profecto ipse qui aeternus est exstitit absque istis, ut uidelicet non semper aut potens fuerit aut sapiens, donec scilicet ipse impotens in se ipso potentiam creasset aut adhuc insipiens sapientiam sibi condidisset. Quae cum fecerit absque discretionem sapientiae, quippe quam nondum habebat, utique nonnulla eius opera irrationabilia sunt.

[3.78] Si quis autem dicat qualitates in Deo sic esse ut nec Deus sint nec a Deo factae, sed in Deo aeternaliter permanentes atque ipsi diuinae substantiae, in qua sunt, coaeternas esse, quaerendum restat utrum ei substantialiter an accidentaliter insint. Si autem substantialiter, ut scilicet diuinam substantiam conficiant, profecto ipso Deo naturaliter priores uidentur cui esse conferunt, sicut rationalitas homine prior dicitur, quia eius scilicet constitutiua est forma atque in ipsa eius constitutione pars quaedam formalis est, cuius conuentu ad substantiam 'animalis' quasi ad materiam 'homo' ipse perficitur.

[3.79] Nec refert etiam ad constitutionem quae ex materia uenit et forma, siue sapientia quae inest Deo sit ei substantialis siue accidentalis, dummodo sit forma aliqua in Deo et res diuersa ab ipsa diuina substantia. Similiter enim 'homo albus' uel 'corpus album', ex homine uel corpore et albedine con stat ad similitudinem materiae et formae, sicut 'aerea statua' ex aere et compositione. Atque eadem ratione oportet concedi quod 'Deus sapiens' ex ipsa diuinitatis substantia et sapientia constitueretur, si uidelicet sapientia in Deo res alia esset a Deo, cuius conuentu ad substantiam ipsam Deus sapiens esset, duabus inuicem conuenientibus rebus: ac per hoc Deum sapientem quoddam esse totum ex materia et forma compositum, ipsamque materiam et formam ex quibus conficitur principium sui habere. Quis etiam dicere praesumat aliquid Deo per accidens posse inesse et ipsum quoque accidentibus esse subiectum, quod omnium tam philosophorum quam Catholicorum anathematizat auctoritas?

[3.80] Unde Augustinus, De Trinitate, libro V, capitulo VIII:

Accidens dici non solet, nisi quod aliqua mutatione eius rei cui accidit amitti potest. Nihil itaque accidens in Deo, quia nihil mutabile aut amissibile. Quamobrem nihil in eo secundum accidens dicitur, quia nihil ei accidit. Nec

tamen omne quod dicitur secundum substantiam dicitur. Dicitur enim 'ad aliquid', sicut Pater ad Filium et Filius ad Patrem, quod non est accidens, quia et ille semper Pater et ille semper Filius. Quod si aliquando esse cepisset aut aliquando esse desineret Filius, secundum accidens diceretur. Si uero quod dicitur 'Pater' ad se ipsum diceretur, non ad Filium, secundum substantiam diceretur.

[3.81] Praeterea, philosophi accidentia determinant esse posterioris generis et aduentitiae naturae. Unde et Porphyrius proprium quoque ipsum, quod in natura speciei insitum esse uidetur, posterius specie naturaliter esse confirmat, eo scilicet quod substantiam speciei minime conficiat sicut substantiales, id est specificae differentiae.

Ait enim:

Species ante subsistit quam proprium; proprium uero postea fit in specie. Oportet enim hominem esse ut sit risibile.

[3.82] Qui etiam cum accidens generaliter definiret dicens:

Accidens est quod adest et abest praeter subiecti corruptionem

patenter docuit omne accidens subiecto tam adesse quam abesse posse praeter corruptionem ipsius subiecti. At uero quomodo sapientiam Dei in ipso uel posterioris generis uel aduentitiae naturae dicemus esse, aut eam ei praeter corruptionem posse abesse, cum nullo penitus modo ei possit abesse? Omnino enim Deum necesse est esse sapientem, nec ullo modo aut non esse potest aut non esse sapiens aut aliquam suscipere corruptionem, ut ei aliquid accidere possit. Quippe cum definitur 'accidens quod adest et abest praeter subiecti corruptionem', patenter innuitur accidens non inesse nisi corruptibili rei, quae uidelicet possit non esse aut corrumpi, ut tale sit ac si ita dicatur: accidens est forma corruptibilis rei, sine qua illa res et esse et non esse potest praeter corruptionem, id est egressum a substantia, quam per illam formam incurrat. Tale quippe est quod ait 'praeter corruptionem subiecti', ac si apertius dicat quod earum corruptionem, quas pati potest subiectum, nullam per aduentum uel recessum huiusmodi formae incurrit. -- De quo alibi plenius nobis disserendum fuit.

[3.83] Non est itaque sapientia in Deo uel substantialis ei forma uel accidentalis, immo sapientia eius ipse Deus est. Idem de potentia eius sentiendum est et de caeteris quae ex nominum affinitate formae esse uidentur, in Deo quoque sicut in creaturis.

[3.84] His itaque rationibus patet diuinam substantiam omnino indiuiduam, omnino informem perseuerare, atque ideo eam recte perfectum bonum dici et nulla re alia indigens sed a se ipso habens, non aliunde quod habet accipiens. Creaturae autem quantumlibet bonae adiunctione egent alterius, ex qua quidem indigentia imperfectionem suam profitentur. Virtutes quippe, quae animam bonam faciunt, subiecto indigent quo sustententur, quia pietas esse non poterit, si non habeat fundamentum in quo sit. Ipsa autem anima, ut bona sit, uirtutum indiget ornamentis.

[3.85] De hac etiam informitate ac sinceritate seu simplicitate diuinae substantiae Boethius, in eo quem De Trinitate componere libro dicitur, ait:

Quod non est hoc atque hoc sed tantum est hoc, illud uere est id quod est et hoc fortissimum quod nullo nititur. Quocirca hoc est uere unum in quo nullus numerus, nullus in eo aliud praeter id quod est.

Qui etiam ibidem statim ipsam diuinam substantiam, in eo quod nullis accidentibus subiecta est, tamquam sustentamentum, sicut sunt caeterae substantiae, formam potius quam substantiam nominat, ut iam supra meminimus. Quam rursus in sequentibus substantiam 'quae sit ultra substantiam' esse profitetur, nec proprie secundum usitatam significationem substantiae dici substantiam, his uerbis:

Substantia in illo non est uere substantia sed ultra substantiam.

Item:

Cum dicimus, inquit, 'Deus', substantiam quidem significare uidemur sed eam quae sit ultra substantiam. Cum uero 'iustus', qualitatem quidem, sed non accidentem, sed eam quae sit substantia et ultra substantiam. Item cum dicimus 'magnus' uel 'maximus', quantitatem quidem significare uidemur, sed eam quae sit ipsa substantia talis qualem esse dicimus ultra substantiam.

[3.86] Sicut ergo Boethius Deum proprie dici substantiam negat, quae sit scilicet accidentium sustentamentum, ita et proprietates quae ipsi diuinae substantiae insint, accidentia siue formas substantiae dici non conuenit; sed tam 'accidens' hoc nomen quam 'forma' et nouem praedicamentorum nomina, quae in his duobus includuntur, proprie in rebus tantum creatis accipiuntur. Unde et Boethius in eodem cum ait:

Substantia in illo non est uere substantia sed ultra substantiam

adnectit statim:

Item qualitas et caetera quae euenire queunt

hoc est quae possunt accidere, ut scilicet accidentia dicantur, in ipso uere non sunt.

[3.87] Cum itaque diuina substantia singularis prorsus et unica sit, in qua tres personae consistunt, ita ut unaquaeque personarum sit eadem penitus substantia quae est et altera nec ulla sit partium aut formarum diuersitas illius simplicis boni, multo minus haec persona aliud ab illa dici potest quam Socrates a Platone, cum uidelicet trium personarum una sit singularis essentia, Socratis uero et Platonis non sit eadem essentialiter substantia, sed magis discretiae eorum substantiae, ita quidem ut haec essentia Socratis non sit illa Platonis. At uero eadem essentia quae est Patris, eadem penitus est Filii, eadem etiam prorsus est Spiritus Sancti. Nec minus tamen Pater alius est, id est diuersus in persona a Filio siue a Spiritu Sancto, necnon et Filius a Spiritu Sancto, cum hic non sit ille, licet sit illud quod ille.

[3.88] Magna autem et subtilissima discretio hic adhibenda est, ut nec identitas singularis substantiae et indiuidua unitas essentiae impedimento sit diuersitati personarum, et cum Sabellio oberrantes unam tantum profiteamur personam sicut unum Deum, nec diuersitas personarum impedimento sit singularit atque substantiae, et in foueam Arrii corruentes, tres asseramus deos sicut et tres personas, sed simul et unus omnino in singularitate substantiae sit Deus et trinus ipse sit in trium personatum discretione.

[3.89] Quo in loco prauissimae et diuicillimae dialecticorum quaestiones occurrunt. Hi quippe ex unitate essentiae Trinitatem personarum impugnant ac rursus ex diuersitate personarum identitatem essentiae oppugnare laborant. -- Horum itaque obiectiones primum ponamus, postea dissoluamus.

[3.90] Aut enim, inquiunt, haec diuersitas personarum in solis uocabulis consistit, non in re, ut uidelicet uocabula tantum diuersa sint et nulla sit in Deo rei diuersitas, aut in re sola et non in uocabulis; aut simul et in re et in uocabulis. At uero si alterum horum auferri poterit, non remanebit utrumque. Quod si ad uocabula respiciamus, iam non est Trinitas personarum aeterna, cum ipsa impositio nominum ab hominibus facta sit.

[3.91] Praeterea, si ad numerum uocabulorum haec distinctio personarum sit accipienda, multo plures personas confiteri quam tres nos oportet, quia multa sunt et alia diuinae substantiae nomina, sicut hoc nomen 'Deus', uel 'Dominus', uel 'aeternus', uel 'immensus', uel 'creator', et alia infinita nomina.

[3.92] Sin autem haec diuersitas personarum magis accipienda sit in ipsa re quam in uocabulis, in Deo autem nihil est in re praeter singularem substantiam et indiuiduam et informem, quis dubitet Trinitatem accipi secundum substantiae unitatem, ut et trinus sit in substantia dicendus Deus?

[3.93] Aut si idem penitus in Deo substantia sit et personae, ut uidelicet nihil aliud substantia sit quam personae uel personae quam substantia, numquid si unus est Deus in substantia, unus est et in personis? aut si trinus est in personis, trinus et in substantia?

[3.94] Quomodo etiam tres personae sunt, ubi nullo modo tria sunt? Aut quomodo tria sunt, si multa non sunt? Aut quomodo multa esse possunt, si nulla sit rerum multitudo? At uero multitudo rerum esse non potest ex una tantum re, nisi uidelicet ex pluribus constet partibus. Partes autem nullae in ipso esse possunt, ut supra confirmauimus. Quomodo ergo Trinitas ibi est, ubi nulla est multitudo?

Aut quomodo tres sunt, si multi non sunt?

[3.95] Praeterea, quomodo dicitis: 'Talis Pater qualis Filius uel Spiritus Sanctus', si nulla sit personarum similitudo quarum nulla est multitudo? Omne quippe simile in aliquo dissimile est, et nulla est nisi in discretis rebus similitudo. Unde nemo hunc hominem et hunc album similes dicit, de eodem homine agens, cum non sint ab inuicem essentialiter discreti.

[3.96] Amplius, cum unumquodque quod existit aut substantia sit aut forma in substantia subsistens, sicut est albedo uel pietas aut quaelibet res nouem praedicamentorum, quomodo possunt esse aliqua multa, nisi aut substantiae sint aut formae aut ex utrisque coniuncta?

[3.97] Aut et cum Deus substantia sit et hoc nomen 'deus' substantiae sit, non personae, hoc est propter naturam substantiae, non propter personam distinguendam inuentum, sicut est 'pater' et 'filius', quomodo melius dicitur Deus trinus quam substantia trina uel quam Pater trinus? Sicut enim una tantum substantia est et unus Pater, ita etiam unus tantum Deus, non plures.

[3.98] Trinus etiam Deus uel trina substantia quid aliud sonat quam tres dii uel tres substantiae? Quippe quid aliud est trina oratio quam tres orationes, uel bina percussio quam duae percussiones?

[3.99] Ad haec fortasse et illud in oppositionem ducitur quod Deum tripertitum Augustinus in Enchiridion capitulo XI, his uerbis dicit:

Satis est Christiano rerum creaturarum causam nonnisi credere bonitatem creatoris qui est Deus unus, nullamque esse naturam quae non aut ipse sit aut ab ipso, eumque tripertitum, Patrem scilicet et Filium et Spiritum Sanctum'.

Quomodo enim, inquit, tripertitus est Deus, si partitus non est aut partes habeat? Aut quomodo partitus est, nisi primum integer fuerit ac postmodum diuisus? Sed hoc quis adeo infidelis est, ut non anathematizet?

[3.100] Quomodo etiam fieri potest ut tres personae ita ab inuicem sint discretae, ut haec non sit illa et unaquaeque ipsarum substantia sit et Deus, et non sint ideo plures substantiae uel dii? Quippe quid aliud est dicere plures substantiae quam dicere plura quorum unumquodque est substantia? Ipsum nempe plurale uocabulum nihil aliud est quam geminatio uel multiplicatio sui singularis, ut uidelicet plurale multa simul nominet quibus singillatim conuenit singulare.

[3.101] Qua etiam ratione melius dicuntur tres personae, quia unaquaeque ipsarum persona est, quam tres dii uel tres substantiae, cum unaquaeque ipsarum Deus sit siue substantia?

[3.102] Quod si ideo plures substantias uel plures deos dici negemus, quia, licet unaquaeque personarum substantia sit siue Deus, nulla est unius personae differentia ad aliam in eo quod substantia est uel Deus, profecto eadem ratione numquam dicendum est plures homines nec etiam plures personas, cum uidelicet hic homo non differat ab illo in eo quod homo est, aut haec persona ab illa in eo quod persona est.

[3.103] Quomodo etiam uere dicimus 'tres personae sunt' si multa entia non sunt, hoc est multae essentiae? Ipsum quippe participium ubique in numero suum uerbum sequitur, ut uidelicet de quo dicimus 'ambulat'

dicamus 'est ambulans', et de quibus dicimus 'ambulant' dicamus 'sunt ambulantia'. Unde Aristoteles, in II Perihermeneias:

Nihil, inquit, differt dicere hominem ambulare et hominem ambulans esse.

Ex quo apparet quod de quibuscumque dicimus 'sunt', dici oportet 'sunt entia', id est essentiae.

[3.104] Quomodo etiam hoc nomen 'Deus' singulare est et non: magis uniuersale, si plura sint personaliter discreta, hoc est numero differentia, de quibus singulis praedicetur, cum uidelicet et Pater sit Deus et Filius Deus et Spiritus Deus, nec iste sit ille?

[3.105] Quae etiam rerum differentia esse potest, ubi eadem est singularis et indiuidua penitus essentia? Omnis quippe differentia aut in rebus discretis accipitur, cum uidelicet haec essentia non est illa, aut in eadem re secundum uariationem eius uel aliquam mutationem per temporis successionem, ut si aliquis modo stet, modo sedeat.

Discretio autem rerum nulla est ubi unica est et indiuidua essentia.

Sed nec in Deo ulla potest esse uariatio, cum scriptum sit:

Apud quem non est transmutatio nec uicissitudinis obumbratio.

De quo etiam ille philosophus ait:

Qui tempus ab aeuo Ire iubens stabilisque manens das cuncta moueri.

Cuius etiam uerum esse et incommutabile ipsemet Dominus aperit Moysi dicens:

Ego sum qui sum. Haec dices filiis Israel: Qui est misit me ad uos.

[3.106] Praeterea, cum Pater sit Deus, hoc est haec essentia diuina, et Deus sit Filius, numquid et Pater Filius est? Quomodo enim ex eo quod Pater est Deus et Deus est aeternus, melius ostenditur Pater esse aeternus quam ex eo quod Pater est Deus et Deus est Filius siue incarnatus, Pater etiam esse Filius siue incarnatus? Praesertim cum hoc nomen 'Deus' singulare esse constat, sicut hoc nomen 'Socrates', immo etiam magis singulare, hoc est indiuiduum uidetur, cum indiuiduum, hoc est omnino indiuisibile ac prorsus simplicem unicamque substantiam significet.

[3.107] At uero cum hic sedens sit Socrates et Socrates sit albus, constat etiam hunc sedentem esse album, cum eadem prorsus essentia sit huius sedentis et huius albi; nec multa numero dicantur hic sedens et hic albus, cum eadem sit essentia huius et illius. Quae diuersis licet occupata sit formis, non tamen aut multae personae aut multa numero Socrates esse dicitur. Alioquin hoc nomen 'Socrates' uniuersale esset potius quam singulare, cum de differentibus numero diceretur.

Multo autem minus multa numero in Deo sunt ubi nec ulla est formarum multitudo; et multo magis concedendum est in Deo quia hic qui Pater est, Filius est, quam in creaturis, in quibus est saltem formarum diuersitas atque ipsius substantiae instabilitas assiduaque uariatio.

[3.108] Quomodo ergo, si concedamus in creaturis propter identitatem essentiae quod hic sedens est hic albus, uel hic qui pater est filius est, non hoc magis in Deo recipiamus, ut is uidelicet qui Pater est, Filius sit, cum sit utriusque unica et indiuidua prorsus ac mera substantia, aut hic qui Pater est, sit incarnatus sicut et Filius, cum eadem substantia quae Pater est, carnem susceperit, sicut ea quae Filius est, cum eadem penitus substantia sit utriusque personae?

[3.109] Denique, cum nihil in Deo sit praeter unicam essentiam simplicis et indiuiduae omnino substantiae et Deus Deum generet, hoc est Pater Filium, numquid substantia substantiam generat? Et cum eadem sit penitus substantia quae generatur cum ea quae generat, numquid idem se ipsum generat? Quod autem eadem res se ipsam gignat, non solum omnium ratio, uerum etiam sanctorum patrum scripta detestantur, maxime in hac ipsa generatione diuina, de qua Augustinus in I De Trinitate ait:

Qui putat eius potentiae Deum ut se ipsum ipse genuerit, eo plus errat quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritualis creatura nec corporalis. Nulla enim omnino res est quae se ipsam gignat.

[3.110] Constat quippe omne quod de Deo dicitur, de personis ipsis aut singillatim aut coniunctim dicendum esse, hoc est de una earum aut de pluribus simul. Si ergo Deus se ipsum genuerit, utique aut aliqua trium personarum se ipsam, aut plures earum se ipsas genuerunt. Quod si aliqua trium personarum se ipsam generet, uel Pater ipse gignit se, uel Filius ipse, uel Spiritus Sanctus. Quod si Pater se ipsum gignat, profecto ipse sui est filius, et ita confusae sunt personae, cum ille qui Pater est, sit Filius. Eadem quoque confusio est, hoc est permixtio personarum, si aliqua aliarum se ipsam gignat, hoc est sit pater sui.

[3.111] Praeterea, si Deus Deum generat, utique uel se ipsum uel alium Deum. Alius uero Deus ab alio non potest esse sed unus tantum Deus, nec, iuxta Augustinum et supra positam rationem, Deus se ipsum generare potest. Quippe si se ipsum Deus genuerit, utique ipse Deus sui pater est. Quod si ipse Deus pater est sui, profecto uel Deus Pater est pater sui, uel non Deus Pater est pater sui. At uero Deus Pater solius Filii et non sui ipsius Pater est. Non igitur Deus Pater est pater sui. At rursus, si falsum sit Deum Patrem esse patrem sui, utique falsum est Deum Patrem sui esse patrem sui. At uero quis ponat aliquid esse patrem sui et contradicere audeat ipsum patrem sui esse patrem sui?

[3.112] Qua etiam ratione, cum una tantum substantia sit trium personarum, ut sit uidelicet eadem penitus substantia Patris quae Filii sit et Spiritus Sancti, ipse Filius tantum ex substantia Patris dicitur esse et non ex substantia Spiritus Sancti uel sua?

[3.113] Aut cum similiter una eademque sit sapientia trium personarum quarum unaquaeque sapiens aequae est ut aliae, eademque caritas singularum, cur non aequae dicitur Filius sapientia Spiritus Sancti uel sui ipsius, sicut dicitur sapientia Patris? uel ipse Spiritus amor sui ipsius, sicut amor Patris uel Filii? Numquid enim uel Filius uel Spiritus Sanctus sapiens est et non per sapientiam sui? aut sapientia est et non est sua sapientia sed alia? aut diligens est et non est sua dilectio, sicut ipse est potentia sua, magnitudo sua, iustitia sua, pietas sua et uoluntas?

[3.114] Quomodo etiam potest esse ut Filius ex Patre sit genitus, uel ex Patre esse habeat tam Filius quam Spiritus Sanctus, non Pater ex illis, et non sit Pater prior illis?

[3.115] His et consimilibus obiectis respondere non differamus in ipso confisi de quo loquimur, in ipso securi pro quo dimicamus. Summa, ut arbitror, omnium quaestionum haec est, quomodo scilicet in tanta unitate indiuiduae ac penitus merae substantiae diuersitatem personarum consideremus, cum nullus differentiae modus a philosophis distinctus uideatur hic posse assignari secundum quem diuersitas personarum ualeat ostendi.

[3.116] Ad quod illud primum respondendum esse arbitror quod mirabile non debet uideri, si illa diuinitatis natura, sicut singularis est, ita singularem modum loquendi habeat. Aequum equidem est ut quod ab omnibus creaturis longe remotum est, longe diuerso genere loquendi efferatur, nec illa unica maiestas communi ac publica locutione coerceatur; nec quod omnino incomprehensibile est atque ineffabile ullis subiaceat regulis, cui sunt omnia subiecta, quod nec ab homine intelligi potest qui ad manifestandos intellectus suos uoces instituit. Hoc autem nec philosophorum latuit reuerentiam, qui quantum reueriti sint semper summum illud bonum uerbis etiam attingere quod omnino incomprehensibile atque ineffabile profitentur, ex supra positus liquidum est, cum summus philosophus 'nec quid sit dicere ausus sit, hoc solum de eo sciens quod sciri non possit ab homine'.

Hoc enim docere recte sophiae incarnandae reseruandum erat, ut ipse per se ipsum sui notitiam afferret Deus, cum ad eius notitiam nulla assurgere creatura sufficiat. Ipse itaque solus quid ipse sit manifeste aperuit, cum gentili illi et Samaritanae mulieri ait:

Spiritus est Deus

hoc est diuinitas spiritualis substantia est non corporalis. At uero sicut in corporibus alia aliis subtiliora sunt, utpote aqua quam terra, et aer quam aqua, et ignis quam aer, ita longe et inexcogitabili modo omnium spirituum naturam ita propriae sinceritatis subtilitate diuinitas transcendit, ut in comparatione eius omnes alii spiritus quasi corpulenti seu corpora quaedam dicendi sint.

[3.117] Unde Gennadius, De orthodoxa fide:

Nihil, inquit, incorporeum et inuisibile in natura credendum est nisi solum Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, qui ex eo incorporeus creditur, quia ubique est et omnia implet atque constringit, et ideo inuisibilis omnibus creaturis, quia incorporeus est. Creatura omnis corporea, angeli et omnes caelestes uirtutes corporeae, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas credimus intellectuales naturas quia localiter circumscribuntur, sicut et anima humana quae carne clauditur, et daemones qui per substantiam angelicae naturae sunt corporei.

[3.118] Ex his itaque liquidum est quantae subtilitatis sit diuina substantia, atque animae a natura corporum disiuncta et a uigore nostrorum sensuum penitus remota. De qua si quid forte etiam philosophi dicere animati sunt, ad similitudines et exempla se contulerunt, quasi praesumptionem suam uelantes, quae de ineffabili dari uiderentur, cuius gloriam in creaturis quoquo modo, non in ipsa, uestigabant atque per ipsas assignabant, sicut de Platone supra meminimus ad similitudinem solis cum de Deo loqui praesumeret recurrente.

[3.119] Quod autem illi quoque doctores nostri qui maxime intendunt logicae, illam summam maiestatem quam 'ignotum Deum' esse profitentur, omnino ausi non sint attingere aut in numero rerum comprehendere, ex ipsorum scriptis liquidum est. Cum enim omnem rem aut substantiae aut alicui aliorum generalissimorum subiiciant, utique et Deum, si inter ipsum comprehenderent, aut substantiis aut quantitatibus aut caeterorum praedicamentorum rebus connumerarent, quod nihil omnino esse ex ipsis conuincitur. Omnes quippe res praeter substantias per se existere non possunt, nisi scilicet subiectis sustententur, ut albedo nulla ratione esse potest nisi in subiecto corpore, aut pietas nisi in anima, aut quaelibet res nouem praedicamentorum nisi subiectis substantiis insint. Substantiae uero in propria natura per se ipsas subsistere ac perseuerare possunt, omnibus et aliis rebus destructis.

Unde et substantiae quasi 'subsistentiae' dictae sunt, et caeteris rebus quae eis assistunt, non per se subsistunt, naturaliter priores sunt. Unde liquidum est Deum, qui omnium rerum numero est unicum et singulare principium, nullo modo in eo rerum contineri quae substantiae non sunt. Sed nec substantiae secundum eos supponitur Deus, licet ipse maxime sit res per se existens, et uerum et incommutabile esse ipse solus a se habeat a quo sunt omnia. Propter quod Moysi dicit:

Haec dices filiis Israel: Qui est misit me ad uos.

[3.120] De cuius quidem ueritate ac simplicitate seu incommutabilitate substantiae Augustinus in libro V De Trinitate ait:

Sic intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omnimodo inuenire quid sit, pie tamen cauet, quantum potest, aliquid de illo sentire quod non sit. Est tamen sine dubitatione substantia, uel, si melius hoc appellatur, essentia, quam Graeci usiam uocant.

[3.121] Quod autem nec iuxta philosophos ipse Deus substantia sit dicendus, facile conuinci potest ex ipsis scriptis omnium dialecticam tractantium quam nunc Latinitas celebrat, Porphyrii scilicet, Aristotelis et Boethii. Ait quippe Porphyrius in Isagogis quas ad Categorias Aristotelis perscribit, ait, inquam:

Unamquamque substantiam una specie participare, pluribus uero accidentibus et separabilibus et inseparabilibus.

Aristoteles quoque in Categoriis proprie proprium substantiae assignans inquit:

Maxime autem proprium substantiae uidetur esse quod, cum sit unum et idem numero, contrariorum est susceptibile.

Item idem de eodem:

Quare proprium erit substantiae quod, cum unum et idem numero sit, susceptibile est contrariorum.

[3.122] Cum itaque Deo ista aptari omnino non possint, cuius substantia nec accidentibus uariari nec ullis omnino formis subiacere potest, liquet nec inter substantias eum philosophos recepisse, ea profecto ratione qua Plato 'inter nullam et aliquam substantiam' hylem collocauit, quam omnino adhuc 'informem' conceperit. Neque enim substantia non est Deus, si uere subsistentiae naturam et incommutabile esse in ipso attendamus. Nec rursus substantia est, si usitatam nominis substantiae appellationem sequamur, cum uidelicet accidentibus subiectus esse non possit. Unde et illo argumento non esse substantia Deus aperte ostenditur quo Boethius, quamuis Christianus opinionem secutus philosophorum, cum de philosophia tractaret, Themistium scilicet et Tullium in Topicis suis uestigans, probat in II ipsorum Topicorum albedinem non esse substantiam his uerbis:

Substantia est quod omnibus accidentibus possit esse subiectum; albedo autem nullis accidentibus subiecta est; albedo igitur substantia non est.

[3.123] Ipse quoque Augustinus hanc usitatam et propriam significationem substantiae aperte profitetur in VII De Trinitate libro, capitulis quarto et quinto, his quidem uerbis de Deo disputans:

Si hoc est Deo esse quod subsistere, ita non erunt dicere tres substantiae, ut non dicuntur tres essentiae, quemadmodum quia hoc est Deo esse quod sapere, sicut non tres essentias ita nec tres sapientias dicimus. Sic enim quia hoc illi est Deum esse quod est esse, tam tres essentias quam tres deos dici fas non est. Si autem aliud est Deo esse, aliud subsistere sicut aliud est Deo esse, aliud Patrem esse uel Dominum esse, (quod enim est, ad se dicitur; Patrem autem ad Filium et Dominus ad seruientem creaturam relatiue subsistit, sicut relatiue gignit et relatiue dominatur), ita iam substantia non erit substantia, quia relatiuum erit. Sicut enim ab eo quod est esse appellatur essentia, ita ab eo quod est subsistere substantiam dicimus.

Absurdum est autem ut substantia relatiue dicatur. Omnis enim res ad se ipsam subsistit, quanto magis Deus? si tamen dignum est ut Deus dicatur subsistere. De his enim rebus recte intelligitur, in quibus subiectis sunt ea quae in aliquo subiecto esse dicuntur, sicut color in corpore.

Item:

Res ergo mutabiles neque simplices proprie dicuntur substantia.

Item:

Nefas est autem dicere ut subsistat et subsit Deus bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit uel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tamquam in subiecto.

Unde manifestum est Deum abusiue substantiam uocari, ut nomine usitatiore intelligatur essentia, quod uere ac proprie dicitur, ita ut fortasse Deum solum dici oporteat essentiam. Est enim uere solus, quia incommutabilis est idque suum nomen Moysi esse nuntiauit cum ait: Ego sum qui sum, et dices ad eos: Qui est misit me ad uos. Sed tamen siue essentia dicitur quod proprie dicitur, siue substantia quod abusiue, utrumque ad se dicitur, non relatiue. Unde hoc est Deo esse quod subsistere, et ideo si una essentia Trinitas, una etiam substantia.

[3.124] Ex his itaque liquidum est nec etiam iuxta Augustinum Deum proprie dici substantiam, sicut nec iuxta philosophos ullo modo, cum uidelicet aliquid in eo non sit ut in subiecto, hoc est ut accidens, sicut supra satis disseruimus. Cum igitur Deus nec iuxta Augustinum proprie dicatur substantia, nec ullo modo iuxta philosophos, qui tamen omnem rem aut substantiae aut alicui aliorum praedicamentorum applicant, patet profecto a tractatu Peripateticorum illam summam maiestatem omnino esse exclusam nec ullo modo regulas aut traditiones eorum ad illam summam atque ineffabilem celsitudinem conscendere, sed creaturarum naturis inquirendis eos esse contentos, secundum quod scriptum est: Qui de terra est, de terra loquitur -- quas nec adhuc comprehendere ac ratione discutere ad liquidum sufficiunt.

[3.125] Quod uero omnis hominum locutio ad creaturarum status maxime accommodata sit, ex ea praecipua parte orationis apparet sine qua, teste Prisciano, nulla constat orationis perfectio, ex ea scilicet quae dicitur 'uerbum'. Haec quippe dictio temporis designatiua est, quod incepit a mundo. Unde si huius partis significationem attendamus, oportet per eam cuiusque constructionis sensum infra ambitum temporis coerceri, hoc est ad eas res tantum inclinari quas temporaliter contingere, non aeternaliter subsistere uolumus demonstrare. Unde cum dicimus Deum priorem esse mundo siue exstitisse ante tempora, quis sensus in his uerbis uerus esse potest de praecessione Dei et successione istorum, si haec uerba ad hominum institutionem accipiamus secundum ipsam temporis significationem, ut uidelicet dicamus Deum secundum tempus priorem esse mundo uel exstitisse, hoc est in praeterito tempore fuisse antequam tempus aliquod esset?

[3.126] Oportet itaque, cum ad singularem diuinitatis naturam quascumque dictiones transferimus, eas inde quamdam singularem significationem seu etiam constructionem contrahere, atque per hoc quod omnia excedit, necessario propriam institutionem excedere.

Constat quippe iuxta Boethium ac Platonem 'cognatos, de quibus loquuntur, rebus oportere [esse] sermones'. Quod recte Gregorius attendens in prologo Moralium ait:

Indignum uehementer existimo ut uerba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati.

[3.127] Sed nec proprium et usitatum nomen Dei ad illam unicam diuinitatis maiestatem, quae excogitari non ualet necdum disseri, ipsi magni philosophi nouerunt accomodare, qui cum deum in arce nominant, quem animali rationali supponunt, de mundo et caelestibus corporibus illud, ut supra meminimus, accipiunt.

[3.128] Quid itaque mirum si, cum omnia ineffabiliter transcendat Deus, omnem quoque institutionis humanae sermonem excedat? Et cum eius excellentia omnem longe exsuperet intellectum, propter intellectus autem uoces institutae sint, quid mirum si effectus transcendit qui transcendit causas? Multo quippe facilius res excogitari quam edisseri ualet. Quid etiam mirum si in se ipso Deus philosophorum infringat regulas aut exempla quae in factis etiam suis frequenter quassat, cum uidelicet aliqua noua contra naturam facit siue supra naturam, hoc est supra hoc quod prima rerum institutio potest? Numquid enim illuminatione caeci nota illa philosophorum regula infringitur qua ab Aristotele dictum est:

Ab habitu quidem in priuationem fit mutatio, a priuatione uero in habitum impossibile est: neque enim caecus factus rursus uidet etc.?

[3.129] Numquid et Virginis partus omnino illi praeiudicat propositioni quae frequenter a philosophis in exemplum necessariae consequentiae seu argumentationis affertur:

Si peperit, cum uiro concubuit?

Ut hinc quoque appareat quod ait Apostolus:

Nonne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi?

[3.130] Quod si, ut philosophos salues, ea quae per sophos salues, ea quae per miracula fiunt excipias aut in his uocabula propriam significationem non obseruare dicas, ut uidelicet improprie dicatur uisio quae per miraculum contingit, quanto magis in ipso auctore miraculorum idem concedi oportet?

[3.131] Responde tu mihi, acute dialectice seu uersipellis sophista, qui auctoritate Peripateticorum me arguere niteris de differentia scilicet personarum et earum proprietatibus quae in Deo sunt, quomodo ipsos quoque doctores tuos absoluis secundum traditiones quorum, ut iam ostendimus, nec Deum substantiam esse nec ipsum esse aliquid aliud cogeri confiteri?

[3.132] Quem tamen solum uere ac propne esse, qui uidelicet perpetuam eius et incommutabilem permanentiam tam ipse, ut dictum est, ad Moysen loquens innotuit quam ab ipso instructi ueni philosophi.

Unde et beatus Iob inter caetera de eo commemorat:

Ipsa enim solus est et nemo axertere potest cogitationes eius.

Attendite, fratres et uerbosi amici, quantum ab inuicem dissonent diuinae et humanae traditiones, spirituales et animales philosophi, sacrarum et saecularium scripturarum disciplinae. Ut enim supra docuimus, constat secundum uestrarum artium disciplinas quae omnium rerum naturas in decem praedicamenta distribuunt, Deum penitus nihil esse, quem tamen ipsius Dei ac discipulorum eius testimonio solum esse profiteri cogimur: Quod si ut uestras defendatis disciplinas, naturis, ut diximus, creaturarum differendis eas esse contentas annuatis nec de celsitudine diuinitatis eas praesumpsisse, et uos eis innitentes, minus nos infestare praesumite, cum talia fides uerba protulerit quorum intelligentia uestris incognita est disciplinis.

[3.133] Certum quippe est quoniam unaquaeque scientia atque cuiuslibet artis tractatus propriis utitur uerbis, et unaquaeque doctrina proprius locutionibus gaudet, et saepe eiusdem artis tractatores uerba uariare delectat, quia semper 'in omnibus' teste Tullio, 'identitas mater est satietatis', hoc est fastidium generans.

Quanto magis ergo illius singularis et summi boni tractatores singularia uerba habere oportuit, quibus id quod singulare est singulariter efferretur nec publicis et uulgaribus locutionibus illud ineffabile, illud incomprehensibile coerceretur. De quo si quid dicitur, aliqua similitudine de creaturis ad creatorem uocabula transferimus; quae quidem uocabula homines instituerunt ad creaturas designandas, quas intelligere potuerunt, cum uidelicet per illa uocabula suos intellectus manifestare uellent.

[3.134] Cum itaque homo uoces inuenerit ad suos intellectus manifestandos, Deum autem minime intelligere sufficiat, recte illud ineffabile bonum effari nomine non est ausus. Unde in Deo nullum propriam inuentionem uocabulum seruare uidetur, sed omnia quae de eo dicuntur, translationibus et parabolicis aenigmatibus inuoluta sunt et per similitudinem aliquam uestigantur ex parte aliqua inductam, ut aliquid de illa ineffabili maiestate suspicando potius quam intelligendo degustemus. Et quoniam minus plenarias similitudines inuenimus ad illud quod singulare est inducendas, minus de eo satisfacere possumus per similitudines.

[3.135] Quas tamen possumus aggrediemur, maxime ut pseudodialecticorum importunitatem refellamus, quorum disciplinas et nos paululum attigimus atque adeo in studiis eorum profecimus, ut, Domino adiuuante, ipsis in hac re per humanas rationes, quas solas desiderant, satisfacere nos posse confidamus. Habet enim humanas etiam rationes conditor ipse rationis, quibus animalium hominum ora obstruere possit qui nos per sapientem illum admonet dicens:

Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse uideatur.

De cuius etiam sapientia in ipso Sapientiae libro inter caeteras ipsius laudes dicitur:

Scit uersutias sermonum et dispositiones argumentorum.

[3.136] Illud autem primum remoueamus obstaculum, quod de differentia personarum unius et eiusdem penitus essentiae opponunt, cum hic differentiae modus tam philosophis quam caeteris omnibus uideatur ignotus.

[3.137] Quod autem Porphyrium nobis opponunt, qui de differentiis tractans modos differentiarum distinxit, sub quibus modus iste differentiae personarum quae in Deo sunt non cadit, nihil impedit. Ibi quippe solummodo differentias tractat quae in formis consistunt, quando uidelicet res discretæ diuersis ab inuicem formis distant, uel eadem res per formas sibi inuicem succedentes permutatur. In Deo autem nullae formae sunt. Nec tamen ideo minus eum a creaturis differre dicimus, licet Porphyrius in tractatu 'differentiae' hanc differentiam non connumeret. Multos etiam alios differentiae modos praeter hos quos Porphyrius distinguit, fateri cogimur. Quos omnes ut plenius ac diligentius prosequamur, distinguendum est quot et quibus modis 'idem'

accipiatur siue etiam 'diuersum', praesertim cum totius controuersiae summa ex identitate diuinæ substantiae et diuersitate personarum pendeat, nec aliter ipsa queat terminari controuersia, nisi ostendamus hanc identitatem illi diuersitati non esse contrariam. Quod ut diligentius fiat, praemittendum est, ut diximus, quot modis dicatur 'idem' et quot modis 'diuersum'.

[3.138] Quinque autem modis ac pluribus fortassis utrumque per se etiam acceptum dici uidetur. 'Idem' namque siue unum aliquid cum aliquo dicitur secundum essentiam siue secundum numerum, idem proprietate, idem definitione, idem similitudine, idem pro incommutato. Totidem modis e contrario dicimus 'diuersum' ac fortassis pluribus.

[3.139] Idem aliquid cum aliquo essentialiter dicimus quorum eadem numero est essentia, ita scilicet ut hoc et illud sint eadem numero essentia, sicut eadem numero essentia est ensis et mucro, uel substantia et corpus siue animal siue homo siue etiam Socrates, et album idem numero quod durum. Verum est enim substantiam esse hoc corpus siue hoc animal, licet non omnem. Et haec quidem omnia, quae uidelicet eadem sunt essentialiter, eadem numero dicuntur, quia cum eadem sit utriusque essentia, non potest in eis numerus rerum multiplicari nec computatio ex ipsa rerum discretione protendi, ut uidelicet dicatur de eis unum, duo, et caetera, cum uidelicet numerus non nisi in discretis consistat essentiis, hoc est in his quae ita penitus sunt diuersae, ut non solum hoc non sit illud, uerum nec alterum de altero sit, nec aliquid de isto sit de illo, hoc est ut nec alterum pars sit in quantitate alterius nec eandem communicent partem.

[3.140] Idem uero proprietate aliquid cum aliquo dicitur quando hoc illius proprietate participat, ut album duri uei durum albi. Nam et album duritia participat quae est proprietas duri, quod est dicere durum esse album, uel e conuerso durum albi. Nonnulla autem essentialiter eadem sunt quae tamen proprietatibus suis distinguuntur, cum eorum scilicet proprietates ita penitus impermixtae maneant, ut proprietas alterius ab altero minime participetur, etiam si sit eadem numero penitus utriusque substantia. Verbi gratia, in hac imagine cerea idem est numero haec cera, hoc est materia ipsa et materiatum, nec tamen ibi materia ipsa et materiatum suas communicant proprietates, cum nec ipsa materia cereae imaginis sit materiata, hoc est ipsa cera sit facta ex cera, nec ipsum materiatum sit materia ibi, hoc est cerea imago sit materia cereae imaginis, cum uidelicet nihil sui ipsius pars aliquo modo sit constitutiuæ aut naturaliter prius.

Itaque materia cereae imaginis et materiatum ex cera, cum sint eadem numero essentia, in suis proprietatibus tamen sunt impermixta. Ipsa quippe materia cereae imaginis et ipsum materiatum, utpote ipsa cera et ipsa imago cerea sunt eadem cera, haec scilicet cera; sed tamen ipsum materiatum ibi nequaquam est materia nec ipsa materia est materiata, licet ea res quae est materiata. Pertinet autem ad proprietatem materiae praecedere ipsum materiatum quod ex ipsa sit, ad proprietatem uero materiati subsequi ac posterius esse.

[3.141] Proprietas itaque materiae ipsa est prioritas secundum quam ex ea materialiter aliquid fieri habet. Materiati uero proprietas est ipsa e conuerso posterioritas. Proprietates itaque ipsae impermixtae sunt per praedicationem, licet ipsa propria, ut ita dicam, permixtim de eodem praedicentur. Aliud quippe est praedicare formam, aliud formatum ipsum, hoc est rem ipsam formae subiectam. Si enim dicam 'imago cerea est prior cera', hoc est prioritatem habet respectu cereae, tunc ipsam copulo ac praedico formam, et falsum est quod dicitur. Si uero dicam 'imago cerea est prius cera', hoc est res aliqua prior cera, tunc ipsum copulo ac praedico formatum, ac uera est propositio, cum ipsa imago sit corpus quod est prius cera. Sic et Socrates non habet perpetuitatem, hoc est non est perpetuus, licet sit res perpetua sicuti hoc corpus. Ostenso itaque quae sint proprietatibus diuersa, clarum est e contrario quae sint eadem conuenientia proprietatum.

[3.142] Ex his autem, quae scilicet eadem essentialiter seu proprietate dicuntur, quaedam definitione quoque eadem sunt, sicut ensis et mucro, uel Marcus et Tullius, et quorumcumque eadem penitus est definitio, quoniam non solummodo ensis mucro est et mucro ensis, uerum etiam ex hoc quod ensis est, mucro est, et e conuerso, ut eadem penitus definitione sint terminanda, cum idem sit expressum et proprium esse huius quod illius. Hoc autem modo Boethius 'idem'

accipit in I Topicorum ubi ait quaestionem de definitione esse de eodem, ueluti cum quaeritur 'Utrum idem sit utile quod honestum', eo, inquit, quod

quarum rerum eadem est definitio, ipsae res eadem sunt, et quarum rerum definitio est diuersa, ipsae res sunt diuersae.

[3.143] Definitionem autem hoc loco accipimus, quae ex integro uim et proprietatem definiti exprimit et sententiam nominis nullo modo excedit nec ab eo exceditur, ut si quis definiens corpus dicat ipsum esse substantiam corpoream, non substantiam coloratam. Quamuis enim haec definitio 'substantia coloratasomnibus et solis corporibus conueniat sicut illa, non tamen uim et sententiam huius nominis quod est 'corpus' aperit sicut facit illa, quia hoc nomen

'corpus' colorem non determinat, quod est accidens corpori, sicut determinat corporeitatem, quae est ei substantialis. Nec ita haec definitio ostendit id quod proprietas corporis exigit, ex eo scilicet quod corpus est. sicut illa facit. Tale est ergo dicere quod ensis et mucro idem sunt definitione, ac si diceretur eadem essentia ita esse ensis et mucro quod, ex eo quod ensis est, hoc tantum exigit ut mucro sit, et e conuerso, ut uidelicet non solum eadem essentia sit ensis et mucro, uerum et idem sit penitus esse ensem quod esse mucronem. Eadem itaque definitione dicuntur quae ita adiuncta sunt non ut solummodo hoc sit illud, uerum etiam, ex eo quod est hoc, exigit tantum ut sit illud, et e conuerso. Et hoc quidem modo non possunt dici idem substantia et corpus, uel album et durum, licet sint idem essentialiter. Omnia ergo quae eadem sunt definitione, eadem sunt essentialiter, sed non conuertuntur.

[3.144] Et secundum has quidem tantum duas significationes supra positas relatiue supponi solet hoc pronomen quod est 'idem', hoc est aut secundum identitatem numeri, aut secundum identitatem definitionis. Cum enim dicimus

Mulier damnauit mundum et eadem saluauit

duo sunt sensus, unus quidem falsus, si ad identitatem numeri fiat relatio, ut uidelicet eadem personaliter ac numero mulier intelligatur et damnasse et saluasse; alius sensus uerus, si ad identitatem definitionis supponatur idem, ut uidelicet tantummodo significet quantum nomen mulieris simpliciter, ita repetitum: 'mulier damnauit'

et 'mulier saluauit', quod quidem uerum est propter Euam et Mariam.

[3.145] Idem uero similitudine dicuntur quaelibet discreta essentialiter, quae in aliquo inuicem similia sunt, ut species idem sunt genere uel indiuidua idem sunt specie siue unum, uel quaelibet in aliquo conuenientia eadem dicuntur, hoc est similia. Unde Porphyrius:

Participatione, inquit, speciei plures homines unus; unus autem et communis particularibus plures.

[3.146] Dicimus etiam idem pro incommutato ut semper idem Deus est, hoc est numquam in aliquo alteratus uel permutatus, quia nihil umquam natura diuinitatis in se habet quo aliquando careat, uel caret quod habeat efficaciae ualitudinem sicut easdem quae idem ualent.

[3.147] 'Idem' itaque siue 'unum' quinque supra dictis modis dicitur, licet saepe eadem res sub pluribus ex istis modis cadat, ut uidelicet tam hoc quam illo modo possit dici eadem cum aliquo. Totidem etiam modis dicimus 'diuersus' siue 'differens', cum uidelicet modo diuersa dicantur essentialiter, id est numero, modo, proprietate uel definitione uel similitudine uel mutatione.

[3.148] Dicimus autem ea ab inuicem essentialiter diuersa quaecumque ita ab inuicem dissident, ut hoc non sit illud, ut Socrates non est Plato nec manus Socratis Socrates. Sic etiam quaelibet disparata diuersa essentialiter dicimus, cum uidelicet essentia unius non sit essentia alterius, quamuis tamen sit de essentia alterius, ut manus de homine uel paries de domo. Sicut ergo Socrates aliud est essentialiter quam Plato, ita manus Socratis quam Socrates, et quaelibet pars quam suum totum. Secundum quam quidem acceptationem dicimus rem aliam simplicem, aliam compositam, cum uidelicet id quod simplex est, non sit ipsum compositum, licet sit de ipso composito. Omnia ergo essentialiter diuersa dicimus quae ita ab inuicem sunt remota ut hoc non sit illud.

[3.149] Hanc uero differentiam ipse quoque Porphyrius in communitatibus aperte insinuat, ubi uidelicet ostendit generalissimum et specialissimum in eo differre quod neque generalissimum fiet umquam specialissimum, neque specialissimum generalissimum. Horum autem quae essentialiter diuersa sunt, quaedam numero quoque diuersa sunt, quaedam minime.

[3.150] Diuersa quippe numero dicimus quae adeo tota essentiae suae quantitate ab inuicem discreta sunt ut non solum hoc non sit illud, uerum neutrum alterius pars sit, uel eandem cum eo communicet partem.

Haec itaque sola et omnia numero sunt differentia quae tota quantitate suae essentiae discreta sunt, siue solo numero ab inuicem distent, ut Socrates et Plato, siue etiam specie, ut hic homo et ille equus, seu genere quoque, ut hic homo et haec albedo, seu quacumque forma ab inuicem differant, siue illa forma sit communis differentia, hoc est separabile accidens sicut est sessio, siue sit propria differentia, hoc est inseparabile accidens ut nasi curuitas, siue magis propria differentia, id est substantialis sicut est rationalitas, quae scilicet substantialis differentia non solum facit alterum, id est quoquo modo diuersum, uerum etiam aliud, hoc est substantialiter atque specie diuersum. Et haec sola proprie dicuntur plura siue multa, eo quod plura et multa proprie ad numerum pertinent et secundum numerum accipiuntur.

[3.151] Sunt itaque quaedam essentialiter diuersa quae non sunt numero differentia, utpote domus et paries et quodlibet integrum totum cum propria parte sua. Utroque autem praedicto diuersitatis modo ipse etiam Deus differens dicitur a creaturis, tam essentialiter scilicet quam numero.

[3.152] Hoc etiam modo diuersa sumimus, quando negamus in uno ternario diuersos esse binarios. Nam licet tertia unitas cum unaquaque aliarum duarum unitatum unum binarium efficiat et hic binarius non sit ille, diuersos tamen binarios dici negamus, cum non sint tota capacitate uel continentia suae essentiae discreti, cum eandem scilicet unitatem communicent. Sed et cum dicimus aliquem solam domum possidere, hoc est domum et nihil aliud diuersum a domo, 'diuersum' numero potius quam essentialiter intelligimus. Qui enim domum possidet, etiam parietem, qui non est domus, in possessione habet. Sed cum sit paries essentialiter diuersus a domo in qua est, non est diuersus numero, cum uidelicet in ipsa quantitate domus comprehendatur.

[3.153] Et notandum quod, cum omne idem essentialiter cum aliquo sit idem numero cum ipso, et e conuerso, non tamen omne diuersum essentialiter ab aliquo diuersum in numero est ab ipso, ut supra docuimus. Pars quippe

quaelibet diuersa est essentialiter a suo toto, sed non diuersa numero; nec fortassis eadem numero, nisi quis forte numero idem negatiue dicat, hoc est non diuersum numero. Si enim pars numero diuersa diceretur a suo toto, profecto Socrates de differentibus numero praedicari concederetur, cum uidelicet hoc totum, ex manu scilicet et reliquo corpore compositum, sit Socrates, et ipsum quoque reliquum corpus, a manu deinceps, Socrates sit dicendum, hoc est hac anima uiuificatum. De quo quidem latius in praedicamento substantiae alibi nobis agendum fuit.

[3.154] Diuersa autem definitione sunt quae eadem definitione sententiae terminari non possunt, hoc est quae talia sunt ut sese mutuo non exigant, licet eadem res sit utrumque, sicut est substantia et corpus, uel album et durum. Non enim ex eo quod substantia est corpus est, uel ex eo quod album est durum est, cum hoc sine illo queat esse neque ex se illud exigat. Et hanc quidem differentiam Boethius in I Topicorum nos docet, ubi cum dicat idem esse propositionem, quaestionem, conclusionem, dicit tamen ea differre, cum uidelicet propositio possit esse si non sit quaestio siue conclusio, et quaestio si non sit conclusio, cum hoc non exigat illud et singula proprius definitionibus terminanda sint. Qui etiam in Diuisionibus hoc modo 'rationale' et 'bipes' differre dicit, licet, inquit, 'nulla ab inuicem oppositione disiungantur'. Porphyrius quoque in Isagogis suis huiusmodi differentiam, secundum definitionem scilicet, non praetermisit cum ait:

Quorum termini (id est definitiones) sunt differentes, ipsa quoque sunt differentia.

[3.155] Certum quippe est omnia quae quoquo modo affirmatione et negatione disiungi possunt, differre ab inuicem. Verbi gratia, si de aliquibus ostendere possumus quod istud sit animal et illud non sit animal, clarum est ea differre. Unde etiam oportet concedi quaelibet definitionibus diuersa, etiam si sint sibi per praedicationem cohaerentia, sicut animal et homo uel album et durum, differre quodammodo ab inuicem, cum ea quoque quadammodo affirmatione et negatione ab inuicem separentur. Animal quippe esse potest ita quod non sit homo, sed homo non potest esse ita quod non sit animal, et animal hoc tantum exigit ut sit animatum et sensibile, homo uero non hoc tantummodo sed insuper ut sit rationale ac mortale. Eodem modo phoenix et hic phoenix, et hoc corpus et hoc animal, siue hic homo siue hoc corpus album diuersa esse possunt ostendi, licet eiusdem penitus essentiae sint.

[3.156] Ad hanc quoque diuersitatem illud pertinere uidetur quod ait Porphyrius differentiarum alias esse diuisiuas generum, alias constitutiuas specierum. Nam licet eadem penitus diuisiuae sint et constitutiuae, aliunde tamen constitutiuae sunt, ex eo scilicet quod constituunt, aliunde diuisiuae, ex eo scilicet quod diuidunt ab inuicem, hoc est diuersificant species. Et ideo alia est proprietas siue definitio constitutiui, alia diuisiui, sicut et cum dicimus 'infinite', aliud secundum tempus, aliud secundum mensuram, aliud secundum multitudinem et caetera, aliud definitione accipimus.

[3.157] Et nos quidem pro eodem uel diuersis definitione eundem statum uel diuersos status consueuimus dicere, nec aliter hunc statum illum esse dicimus, nisi idem sit definitione penitus haec res cum illa aut hunc statum non esse illum, nisi haec res non sit eadem penitus cum illa, in expresso scilicet esse suo, hoc est eadem omnino definitione.

[3.158] Quae uero sint proprietate diuersa diligenter arbitror superius esse discussum, cum e contrario quae sint eadem proprietate doceretur.

[3.159] Similiter et ex eo quod definitum est quae sint eadem similitudine, hoc est similia, clarum e contrario relinquitur quae sint similitudine diuersa, hoc est in aliquo dissimilia.

[3.160] Diuersum quoque mutatione ex superioribus per contrarium dici liquet quidquid in aliquo est permutatum, hoc est diuersificatum ab eo quod prius erat, ut si modo stet Socrates, modo sedeat.

[3.161] Haec quidem dicta sunt ad ostendendum quot modis 'idem' et 'diuersum' accipiantur ex propria ui per se etiam dicta, cum frequenter ex adiunctis et alias assumant significationes uel istas deponant. Cum enim dicimus loca diuersa, 'diuersa' dicimus secundum continentiam, non secundum numerum uel secundum essentiam. Alioquin unum quod est in dolio et in domo in diuersis esset locis, cum nullum corpus in diuersis esse locis concedatur. Cum itaque 'locus' hoc nomen ex continentia uel capacitate conueniat, cum additur ei 'diuersum', diuersitas continentiae designatur, ac si diceretur loca diuersa quae idem continere ac concludere non habent. Sic et cum dicimus Spiritum Sanctum multiplicem uel septem spiritus, quia Spiritus ex operatione suae bonitatis et distributione suae gratiae dici solet, hanc multipliciter ac diuersitatem Spiritus ad effecta eius totam reducimus. Iuxta quod et illud accipitur quod Veritas ait:

Alium paraclitum dabo uobis, hoc est ad aliud efficiendum in uobis.

[3.162] Sed et cum dicimus: opifex alius pictor, alius faber, alius et caetera, quia hoc nomen 'opifex' ex operatione conuenit siue ex officio, dicimus alium et alium secundum effecta uel officia, non secundum personas, cum fortasse nonnumquam eadem persona utriusque officii sit. Sed cum Aristoteles uester dicit in I Perihermeneias sermones sicut et litteras non eosdem omnibus esse sed diuersos diuersis, secundum officium significandi id dixit, quod est sermonum et litterarum, non secundum ipsam uocum prolationem, quia cum sit prolatio uocum naturalis omnibus, significandi officium apud omnes non tenetur, sed apud eos solummodo qui earum impositionem non ignorant.

Qui etiam postmodum, cum in II Perihermeneias ait uocem esse unam et affirmationes multas, aut cum Priscianus dixit multa nomina incidere in unam uocem, 'multa' seu 'diuersa' accipiuntur secundum ipsum significandi officium ad diuersos intellectus constituendos unde affirmationes uel nomina dicuntur. Vocem uero unam dicit ex ipsa prolationis et soni forma, non ex officio, cum uidelicet 'uox' hoc nomen ex qualitate soni, non ex officio significandi datum sit.

[3.163] Sic itaque ex adiunctione subiectorum 'idem' et 'diuersum'

frequenter suas significationes commutant, sicut et caeterae saepe dictiones, ut si dicam 'citharoedus bonus' et 'homo bonus', uel 'uox simplex' et 'propositio simplex', uel 'uera definitio' et 'uera oratio'.

[3.164] Puto me diligenter distinxisse, quantum ad praesens negotium attinet, quot modis 'idem' siue 'diuersum' accipiatur, ut facile postmodum discutiatur in quo consistat diuersitas personarum quae in Deo sunt, quarum eadem penitus substantia est; eadem, inquam, essentialiter ac numero, sicut eadem est substantia ensis et gladii uel huius hominis et huius animalis. Sunt autem ab inuicem diuersae personae, id est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, ad similitudinem eorum quae definitione diuersa sunt seu proprietate, eo uidelicet quod, quamuis eadem penitus essentia sit Deus Pater quae est Deus Filius seu Deus Spiritus Sanctus, aliud tamen proprium est Dei Patris, in eo scilicet quod Pater est, et aliud Filii et aliud Spiritus Sancti.

[3.165] Patris quidem proprium est, ut supra quoque meminimus, a se ipso esse, non ab alio, et coaeternum sibi Filium aeternaliter gignere, Filium uero gigni a solo Patre, Spiritus Sancti procedere ab utroque. Unde bene sancti patres has personas ab inuicem quibusdam quasi proprietatibus differre dixerunt, iuxta illud Gregorii:

Et in personis proprietates et in essentia unitas

et illud Hieronymi in Epostola de explanatione fidei ad Damasum papam directa ubi dicitur:

Confundentes Arrium, unam eandemque dicimus Trinitatis substantiam. Item impietatem Sabellii declinantes, tres personas expressas sub proprietate distinguimus.

Et post aliqua, personas etiam ipsas 'proprietates' appellat dicens:

Non enim nomina tantummodo sed etiam nominum proprietates, id est personas uel ut Graeci exprimunt hypostases, hoc est subsistentias confitemur.

Ubi et rursus adiecit:

Itaque substantia unum sunt, personis ac nominibus distinguuntur.

[3.166] Non tamen, cum proprietates dici audimus, ita intelligendum est ut formas aliquas in Deo opinemur, sed proprietates quasi propria dicimus, eo scilicet modo quo dicit Aristoteles omni substantiae commune esse non esse in subiecto uel non suscipere magis et minus, siue nihil esse ei contrarium. Nec in his tamen communitatibus quas assignat, ullas intelligit formas, quas scilicet communitates potius remouendo aliquid quam ponendo assignat. Et quemadmodum dicimus substantiae proprium esse quod per se subsistit, quia uidelicet ex eo quod substantia est hoc solummodo exigit, et rei informis dicimus proprium esse quod non habet formas, utpote ipsius Dei, uel rei simplicis quod partibus caret, nullasque per hoc formas ponere uidemur, sed prorsus omnium tam formarum quam partium remotionem facere, aut si quis aliquas in hoc quoque formas intelligat, certum est ipsas omnino non esse diuersas res ab ipsis substantiis quibus insunt -- ita et Patris istud esse proprium dicimus, illud Filii atque illud Spiritus Sancti.

[3.167] Nolo autem sub silentio praeterire, quare uidelicet in assignandis proprietatibus personarum tamdiu perstiterim, ut eas quidem proprietates non esse aliud ab ipso Deo uel ab ipsis personis adstruerem. Hoc enim ideo plurimum faciendum esse decreui quod temporibus nostris nonnulli, inter uere Catholicos computati atque etiam per assiduitatem studii diuinorum librorum cathedram magisterii adepti, in tantam prorumpere ausi sunt insaniam, ut proprietates ipsas personarum alias res esse ab ipso Deo uel ab ipsis personis profiteantur, hoc est paternitatem ipsam et filiationem et processionem Spiritus, quas quidem ipsa etiam sanctorum patrum auctoritas 'relationes' appellat.

[3.168] In hanc autem haeresim ex hoc maxime sunt inducti quod, nisi proprietates istas, per quas scilicet personae differunt, diuersas res ab ipsa substantia diuina ponant, nullo modo assignare ualent in quo sit personarum diuersitas, quarum eadem penitus est essentia. At uero frustra hoc diffugium quaerunt, ut se absoluant, et frustra hanc falsitatem constituunt, ut ueritatem defendant. Quos, cum interrogantur, nescire se profiteri pudet. Cum enim unam tantum et indiuiduam esse diuinam essentiam non praesumant contradicere, cui tres illas proprietates inesse dicunt, quae est ideo maior diuersitas inter Deum Patrem et Deum Filium quam inter hunc hominem patrem istius et eundem filium illius, cum uidelicet idem homo et pater sit istius et filius illius? Aut si non est maior diuersitas ibi quam hic, quare ratione concedunt hunc hominem patrem esse hunc hominem filium, et non Deum Patrem esse Deum Filium? Quid etiam ualet haec constituere quod summam non excludit controuersiae? Quomodo hoc praesumit Christianus quod etiam gentilis et quislibet abhorret infidelis, aliquid uidelicet in Deo fingere quod non sit ipse? Numquid enim, si paternitas quae inest Deo alia essentia sit ab ipso Deo, uerum est Deum Patrem ex duobus consistere, hoc est ex Deo et paternitate, ipsumque esse totum ad haec duo ex quibus consistit? Numquid et iam pro eo quod has proprietates uocamus relationes, oportet eas intelligi res diuersas ab ipsa substantia quae ad aliquid relatiue secundum eas dicitur?

Nequaquam utique. Alioquin et cum Deus relatiue Dominus dicitur, dominium eius alia essentia ab ipso esset, cuius profecto susceptione mutari Deum contingeret cum esse Dominus ceperit.

[3.169] Aduersum quam quidem detestabilem haeresim Augustinus V libro De Trinitate, capitulo XVI, aperte inuehitur, Dei incommutabilitatem defendens in his quidem quae ei ex tempore conueniunt:

Certe, inquit, ut Dominus hominis esset, ex tempore accidit Deo, et ut tuus Dominus esset aut meus, qui modo esse cepimus. Quomodo igitur obstinebimus nihil secundum accidens dici de Deo, nisi quia ipsius naturae nihil accidit quo mutetur, aut ea sint accidentia relatiua quae cum aliqua mutatione earum rerum de quibus dicuntur accidunt, sicut amicus relatiue dicitur et sit aliqua mutatio uoluntatis ut amicus dicatur. Nummus autem, cum dicitur pretium, relatiue dicitur, nec tamen mutatus est neque cum dicitur pignus. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione totiens diei relatiue, ut neque cum incipit dici neque cum desinit, aliquid in eius natura uel forma qua nummus est mutationis fiat, quanto facilius de incommutabili Dei substantia, debemus accipere, ut ita dicatur relatiue aliquid ad creaturam, ut

quamuis tamen temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiae Dei accidisse intelligatur, sed illi creaturae ad quam dicitur: Domine, refugium factus es nobis. In nobis ergo fit aliqua mutatio et efficimur ad eum refugiendo meliores, in illo autem nulla. Sed et Pater noster esse incipit cum per eius gratiam regeneramur. Substantia itaque nostra mutatur in melius.

Qued ergo temporaliter dici incipit Deus, manifestum est relatiue dici, non secundum accidens Dei, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relatiue. Et quod amicus Dei iustus esse incipit, iste mutatur, Deus autem absit ut aliquem temporaliter diligat quasi noua dilectione! Itaque omnes sanctos ante mundi constitutionem dilexit, sicut praedestinavit. Sed cum conuertuntur et inueniunt illum, tunc incipere ab eo diligi dicuntur, ut eo modo dicatur quo potest humano affectu capi quod dicitur. Sic et cum iratus malis dicitur et placabilis bonis, illi mutantur, non ipse, sicut lux infirmis oculis aspera, firmis lenis est, ipsorum mutatione, non sua.

[3.170] Nemo itaque quia Deum relatiue Patrem uocari nouit siue Filium, proprietates istas relationum alias res esse a Deo praesumat confiteri, cum et ipsius Augustini testimonio, quod longe ante posuimus, diuina substantia ideo simplex dicatur quod nihil sit in ipsa quod non sit ipsa. Qui etiam omnem naturam aut Deum esse aut ab ipso factam aperte profitetur, sicut supra quoque meminimus. Sed et Hieronymus ipse, ut supra quoque meminimus, proprietates ipsas personas dicit:

Non enim, inquit, nomina tantummodo sed et nominum proprietates, id est personas confitemur.

Nam et in nobis ipsis multa relatiue accipiuntur, cum nemo discretus relationes ipsas aliud a nobis esse concedat. Quippe unaquaeque res cuiuslibet alteri similis dicitur in eo quod esse habet, uel etiam opposita siue dissimilis in eo quod non est ipsa. Quod si similitudo uel oppositio ab ea re, cuius relatio dicitur, diuersa essentialiter sit, cum ipsa rursus similitudo similis sit et ipsa oppositio opposita, quis summum infinitatis inconueniens uitare rationabiliter poterit, cum nullus in natura rerum terminus occurrat, ita ut nec Deo numerus ipse rerum definitus sit qui in rerum natura definitus non subsistit, ubi quidem nullus terminus occurrit? Quid enim ridiculosius ut, cum aliquis modo nascitur cui similis efficior, propter illum quaedam res noua mihi innascatur quam cum ille perierit necesse sit deperire?

[3.171] Personam itaque hoc loco diuersam ab altera dicimus eo quod definitione ab ea disiungatur, hoc est proprietatis suae singularitate, ut uidelicet hoc sit huius proprium quod non sit illius proprium. Quae quidem propria superius sunt distincta. Et ita Pater a Filio proprietate siue definitione diuersus est hoc est alius, et similiter uterque a Spiritu Sancto. Quomodo autem beatus Augustinus, nisi hanc diuersitatem priorum siue definitionum attenderet, quomodo, inquam, dixisset in VII De Trinitate, ut supra quoque meminimus, quod 'aliud est Deo esse, aliud Patrem esse', cum uidelicet idem numero sit in Deo ipsum ens et Pater?

[3.172] Quod si expressius prosequi uelimus quid sonet persona in Deo, tantumdem ualet quantum si dicamus eum esse uel Patrem, hoc est diuinam potentiam generantem, uel Filium, hoc est diuinam sapientiam genitam, uel Spiritum Sanctum, hoc est diuinae benignitatis processum.

Et Deum esse tres personas tantumdem ualet ac si dicamus eum esse Patrem simul et Filium et Spiritum Sanctum. Tale est etiam Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse tres personas ab inuicem discretas, tamquam si dicamus tres personas ex diuersitate proprietatum suarum ita ab inuicem per praedicationem disiunctas, ut nulla earum sit altera, neque scilicet Pater sit Filius aut Spiritus Sanctus, neque Filius sit Spiritus Sanctus.

[3.173] De qua quidem praedicationis oratione plene nobis *

disserendum in sequentibus erit. -- Et fortasse cum dicimus in Deo personas diuersas, ita scilicet ut non solum sint definitione diuersae, uerum etiam praedicatione ab inuicem disiunctae, cum haec non sit illa, non est necesse ut hoc nomen idiuersum' per se hanc significationem gerat, sed ex adiuncto, quod est persona, id contrahat.

[3.174] 'Persona' itaque hoc nomen cum de diuinitate profertur, et tantumdem sonet quantum si sub disiunctione diceretur 'Deus Pater uel Deus Filius uel Deus Spiritus Sanctus', quodammodo non substantialiter sed relatiue dicitur, cum ea uidelicet quae relatiue dicantur sub disiunctione denotet, Patrem scilicet, Filium et Spiritum Sanctum, quamuis in constructione non habeat ad quod relatiuedicatur. Alioquin cum personas pluraliter dicamus, non approbandum uicetur quod Augustinus supra dixisse commemorauimus, V De Trinitate libro, capitulo VIII, tantam uidelicet uim esse eiusdem substantiae in Patre et Filio et Spiritu Sancto

ut quidquid de singulis ad se ipsos dicitur, non pluraliter in summa sed singulariter accipiatur.

Qui etiam cum ibidem in fine praecedentis capituli submisisset quia sicut filius ad patrem et non filius ad non patrem refertur, ita genitus ad genitorem et non genitus ad non genitorem referatur necesse est, longe aliter quam nos soleamus relatiua dixit 'non filium et non patrem' et 'non genitum et non genitorem', cum in his nominibus abrogatiuis magis relationes remoueantur quam conferantur, nec naturaliter ista simul habeant esse sicut de relatiuis constat. Non enim necesse est ut, si aliqua res sit non generans, sit aliqua non genita, uel e conuerso. Quodam itaque modo abusiue haec quoque 'relatiua' dixit secundum illam relationum significationem quam remotiue tenent, sicut et 'non homo' hominem perimendo significare dicitur, et quodlibet infinitum suum finitum.

[3.175] Ne miraris in eadem diuina substantia tres personas distingui secundum expositam rationem, cum etiam secundum grammaticam institutionem eundem hominem tres personas esse concedamus: primam uidelicet secundum hoc quod loquitur, et secundam in eo quod ad ipsum sermo dirigitur, necnon et tertiam cum de ipso alter ad alterum loquitur. Quarum quidem personarum diuersitas, cum eadem sit ipsarum substantia, non aliter distingui potest quam secundum propria earum quae definitionibus exprimentur, cum uidelicet aliud sit proprium loquentis, in eo

scilicet quod loquitur, aliud audientis, uel de quo locutionem alter habet ad alterum, sicut et diuinarum personarum diuersitas secundum proprias ipsarum definitiones est assignata.

[3.176] Quod si hoc loco diuersas personas dicere non abhorres, propter diuersitatem scilicet proprietatum, cum tamen hae personae non sint a se per praedicationem disiunctae, ut non uidelicet dici liceat primam personam esse secundam uel secundam tertiam -- quippe Socrates ipse grammaticis omnis persona esse conceditur -- multo magis in Deo diuersas esse personas concedi oportet, quas praedicatione quoque a se disiunctas cognoscimus.

[3.177] Praeterea, sicut in grammatica, cum dicimus tres personas, determinate intelligimus loquentem et ad quem loquitur et de quo loquitur, ut supra meminimus, ita cum dicimus in diuinitate tres personas, determinate intelligi conuenit Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, ut supra quoque adstruximus. Alioquin fortasse plures personas, quam tres uidelicet, confiteri cogemur.

[3.178] Rhetores quoque alio modo quam theologi siue grammatici personam accipiunt, pro substantia scilicet rationali ubi uidelicet de persona et negotio agunt et locos rhetoricos per attributa personae et attributa negotio distinguunt. Quam quidem significationem Boethius exsecutus in IV Topicorum ait:

Purgas, cum facti culpa his adscribitur quibus obsisti obuiarique non possit, nec tamen personae sunt. Id enim in aliam constitutionem cadit.

[3.179] Qui etiam hanc acceptionem personae, Contra Eutychem et Nestorium disputans de unitate personae Dei et hominis in Christo, tali prosecutus est definitione:

Persona est, inquit, naturae rationalis indiuidua substantia.

Quae quidem nequaquam definitio dicenda est trium personarum in diuinitate superius a nobis distinctarum hoc est Patris et Filii et Spiritus Sancti. Alioquin cum sint tres personae, essent tres indiuiduae rationales substantiae.

[3.180] Personas etiam comoediarum dicimus, ipsos uidelicet homines qui per gestus suos aliqua nobis facta uel dicta repraesentant. Quas et ipse Boethius ibidem distinxit dicens:

Nomen personae uidetur aliunde tractum, ex his scilicet: personis quae in comoediis tragoediisque eos quorum interest homines repraesentabant.

[3.181] Tribus itaque seu quatuor modis ac pluribus fortassis hoc nomen 'persona' sumitur, aliter uidelicet a theologis, aliter a grammaticis, aliter a rhetoricis uel in comoediis, ut supra determinatum est.

[3.182] Cum autem, sicut in principio operis assignauimus, in tribus diuinis personis, Patre uidelicet, Filio, Spiritu Sancto, tota boni perfectio consistit et omnia quae ad boni perfectionem pertinent in his tribus comprehenduntur, bene hae solae tres personae distinctae sunt, cum haec tria nomina, secundum uim suae significationis, caetera omnia in se concludant quae ad commendationem boni sunt idonea. Quod enim aeternus est Deus, potentiae est, ut uidelicet aliquo non egerit principio per quod subsisteret; quod uero iustus est siue misericors benignitatis est. Iustitia namque est quae unicuique reddit quod suum est, siue poenam siue gloriam pro meritis retribuendo. Hoc autem ex benignitatis affectu descendit, quia sicut impium est non uindicare mala, ita e contrario pium est illatas ulcisci iniurias. Unde et uindicta benignitati adscribenda est, quae scilicet benignitas nomine Spiritus designatur, sicut scriptum est:

Spiritu oris sui interficiet impium.

Similiter caetera nomina Dei, quae ad perfectionem illius summi boni determinandam conueniunt, ad haec tria retorquentur.

[3.183] Sed huic loco grauis fortassis occurrit obiectio. Cum uidelicet Pater et Filius ex potentia et sapientia maxime dicantur, sicut in ipso operis exordio determinauimus, quomodo melius per sapientiam Dei una est persona distincta quam per aeternitatem, cum secundum aeternitatem quoque quaedam sit definitionis diuersitas?

Sicut enim iuxta Augustinum 'aliud est Deo esse, aliud Patrem esse', ita et aliud Deo esse aeternum, aliud esse Patrem.

[3.184] Numquid etiam hac ratione multas et innumeras personas in Deo conuenit confiteri? Quippe Deus ipse et potens est et sapiens et iustus et aeternus et misericors, et multa et innumera secundum definitionum ac proprietatum diuersitatem de eo dici possunt, secundum quae tamen non est fas assignare personas in Deo, cum sint tres tantum quas distinximus personas, id est Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

[3.185] Ad quod respondendum est non hoc nos suscepisse negotium cur hoc potius modo quam alio personae diuinae distinctae sint, sed eas, eo modo quo distinctae sunt, conuenienter accipi posse et fidem nostram tueri, si quis non ita ut credimus posse stare arguat. Hoc autem discutere penes ipsum est Deum, a quo haec fides tradita est, in cuius uoluntate omnium rerum causae incommutabiliter consistunt quarum minimam nulla ualet humana ratio comprehendere. Plures autem personas quam tres siue pauciores nullo modo in Deo esse concedimus, cum persona in Deo tantumdem sonet determinate quantum uel Pater uel Filius uel Spiritus Sanctus, ut iam supra definiuimus. Multa autem tradunt philosophi, quae eo solummodo tenentur quia auctoritate philosophorum confirmantur, non ratione aliqua quae appareat. Quanto magis ea quae Deus tradit, praesertim cum praesto sit ratio, quare uidelicet dicta sit haec trina personarum distinctio -- ad commendationem scilicet uel descriptionem summi boni, siue ad maiorem, ut supra quoque meminimus, diuini cultus persuasionem -- licet et haec nobis ratio desit quare hoc modo potius quam alio summi boni descripta sit perfectio, quae et aliis fortasse multis modis aequae describi aut doceri posset.

[3.186] Liquet etiam diuersitatem personarum non tantum in diuersitate definitionum ac proprietatum consistere, uerum etiam in remotione praedicationis ipsarum ab inuicem, cum nullo modo una personarum sit alia.

Quam quidem remotiorem ab inuicem caetera supra posita non habent, cum uidelicet ipse Deus Pater sit aeternus et iustus et misericors, similiter et Filius idem sit et Spiritus Sanctus.

[3.187] His de identitate aut diuersitate rerum praelibatis atque insuper assignato in quo unitas Dei, in quo Trinitas personarum sit accipienda, ad supra posita quaestiones atque obiectiones redeamus, singulis ordine, prout Dominus annuerit, satisfacientes. Quarum primam primum soluamus.

LIBER QUARTUS

[4.1] Quaesitum primum est an Trinitas personarum, quae in Deo sunt, in uocabulis an in re potius sit accipienda. Nos autem in re ipsa ita eam accipi debere praedicamus ut ab aeterno res illa unica, simplex omnino et indiuidua, quae Deus est, tres personae sit, ut supra determinatum est, hoc est Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Tres quidem, ut diximus, secundum definitiones aut proprietates, non secundum numerum. Nam et haec anima et quaelibet res multa est et infinita secundum definitionum proprietates, non secundum numeri discretionem, eo uidelicet quod huiusmodi sit res quae sub diuersis definitionibus cadat, hoc est cui diuersae applicari definitiones queant; diuersae, inquam, in sententia, non in rerum continentia. Haec quippe anima et sapiens est et iusta, sed non idem est sensus siue intellectus definitionis iusti quod sapientis. Sicut ergo dicimus hanc animam esse diuersam definitionibus, secundum hoc scilicet quod est sapiens et iusta, ita Deum concedimus esse diuersas definitionibus personas, secundum hoc scilicet quod est Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

[4.2] Et licet idem numero sit in Deo essentia quod personae, non tamen ideo, si est trinus Deus in personis, est trinus in essentia, uel si est unus in essentia, est unus in personis. Quod est dicere: si sunt tres personae, sunt tres essentiae, uel si est una tantum essentia, est una persona. Quippe cum dicimus 'trinus in personis', hoc est tres personae, 'tres' secundum definitiones aut proprietates accipimus, ut supra satis docuimus. Cum uero dicimus 'trinus in essentia', hoc est tres essentias, 'tres' essentialiter siue numero intelligimus.

[4.3] Possumus etiam ita accipere Deum esse trinum in personis et unum in essentia tamquam si dicamus ipsum esse trium definitionum siue proprietatum, ut supra determinatum est, ex personis ipsis quae ipse est; in eo, inquam, trium definitionum quod ipse est illae personae; et rursus eundem esse unius definitionis ex essentia quae ipse est, in eo scilicet quod est illa essentia. Si autem idem esset definitione essentia quod personae, ut uidelicet idem penitus sonaret essentia quod personae, tunc fortassis necesse esset Deum esse trinum in essentia sicut est in personis, aut unum esse in personis sicut est in essentia, in hoc uidelicet sensu ut si trium definitionum uel proprietatum esset in personis, et ex essentia similiter, aut si ex essentia unum esset, et ex personis unum. Cum uero non sint idem definitione essentia et personae, non est necesse hoc. Nam et cum homo idem sit numero cum risibili et nauigabili uel Socrates cum loquente et audiente et de quo alter ad alterum loquitur, non tamen, si homo est multa definitione, in eo scilicet quod est risibilis et nauigabilis, ideo in eo quod est homo, uel si est unum definitione in eo quod homo, ideo in eo quod est risibilis et nauigabilis. Similiter et Socrates cum sit tres personae secundum grammaticos, in eo scilicet quod est loquens et audiens et de quo alter ad alterum loquitur, non tamen in eo quod est Socrates uel quod est substantia, immo ipse unus est in substantia et trinus in personis secundum grammaticos acceptis.

Sic et Deus unus omnino est in essentia et trinus in personis, quia et in essentia unus-tantum est numero et in personis tria, definitionibus aut proprietatibus diuersa.

[4.4] Trinitas itaque ista ad diuersitatem definitionum uel proprietatum, ut dictum est, spectat, unitas ad essentiam ideoque sibi minime aduersantur, cum secundum diuersa, ut dictum est, Trinitas ipsa et unitas accipiantur, illa uidelicet secundum diuersitatem definitionum aut proprietatum, haec secundum numerum.

[4.5] Mouet fortassis aliquem quod diximus Trinitatem diuinarum personarum in re esse accipiendam, ac si dicamus Deum esse trinum in personis, in eo quod ipse res est, cum potius in eo quod res est, una tantum numero sit res ac nullam in se habeat multitudinem nec etiam proprietatum diuersitatem. Et hic quidem qui hoc dicit, recte sentit de eo quod dicit, sed non de eo quod a me supra dictum est et determinatum. Non enim ita Trinitatem in re accipi dicimus, ut in eo quod ipse Deus est res, trinum eum dicamus, sed ita Trinitatem eius in re esse determinamus et non in uocabulis consistere, ut ipsa res quae Deus est, ipsa sit Trinitas, non in quantum res ipse est, sed magis in eo quod est ab aeterno illae tres personae per uocabula distinctae.

Non enim quia distinctio nominum facta est, Trinitas ista est, sed quia ista ab aeterno Trinitas est, distinctio nominum temporaliter facta est, ad hoc scilicet quod aeternaliter est nobis assignandum qui ex tempore cepimus. Unde cum dicit Augustinus Deum unum in substantia, trinum in uocabulis, tale est 'trinum in uocabulis' ac si dicat trinum in his quae per uocabula distinguuntur, hoc est in personis. Tale etiam in Isidoro reperitur ubi in Etymologiarum libri VII capitulo IV, sic ait:

Proinde Trinitas in relatiuis personarum nominibus est secundum id scilicet quod in illis exprimitur ac designatur.

[4.6] In re itaque quae Deus est Trinitatem accipimus, non in uocabulorum, quae, si omnino deessent, non minus illa in re ipsa permaneret Trinitas. In re, inquam, ita eam accipimus ut ipsa res quae Deus est, illa sit Trinitas, non in eo tantum quod est ipsa res, sed quod est personae illae supra distinctae. Longe autem aliud est rem ipsam esse Trinitatem, aliud eam in eo quod est res esse Trinitatem, sicut aliud est hominem esse album, aliud hominem in eo quod homo est esse album, et Socratem esse tres personas secundum grammaticos et in eo quod est Socrates esse tres personas illas. Non itaque Deus aut in eo quod est una res, aut in eo quod sit multas res -- quod omnino falsum est --

dicendus est Trinitas esse; sed in eo tantum quod est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, hoc est harum trium particeps proprietatum supra determinatarum ut uidelicet et gignere habeat Deus et gigni habeat atque procedere.

[4.7] Notandum quoque quod nullam rerum multitudinem in diuinitate concedamus esse sed personarum solummodo. Augustinus tamen in I De doctrina Christiana res pluraliter abusive dicere ausus est, ad diuersitatem personarum aspiciens. Ait quippe sic:

Res aliae sunt quibus fruendum est aliae quibus utendum. Illae quibus fruendum est, nos beatos faciunt. Istis quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adiuuamur. Frui est enim amore inhaerere alicui rei propter se ipsam. Uti autem quod in usum uenerit ad id quod amas obtinendum [referre], si tamen amandum est. Nam usus illicitus abusus potius uel abusio nominanda est.

Si redire ad patriam uolumus, ubi beati esse possimus, utendum est mundo non fruendum, ut inuisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciantur. Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus Sanctus eademque Trinitatis summa, una quaedam res est communisque omnibus fruentibus ea, si tamen res et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. Non enim facile nomen quod tantae excellentiae conueniat inueniri potest.

In quibus quidem uerbis, dum dicit 'si' et 'si', quasi dubitatie magis quam confirmatie nullum horum creaturarum nominum diuina excellentia dignum esse insinuat.

[4.8] Hieronymus quoque tres spiritus, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, iuxta diuinarum personarum proprietates abusive protulit, ubi quidem De tribus uirtutibus scribens ait sic:

Dauid in psalmo tres spiritus postulat dicens: 'Spiritu principali confirma me Spiritum rectum innoua in uisceribus meis Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.' Qui sunt isti tres spiritus? Principalis spiritus Pater est, rectus spiritus Christus est, spiritus sanctus Spiritus Sanctus est.

[4.9] Quod autem opponunt Deum non esse tres personas nisi etiam sit tria, et per hoc multitudo sit in Deo ex partibus iuncta, friuolum est. Tres enim personas dici concedimus et multas personas, sed non ideo tria et per se uel multa simpliciter dici conuenit.

Accidentaliter enim 'tres' addimus ad personas cum dicimus tres personas, ideoque non est necesse ut tria per se dicamus. Quae enim accidentali praedicatione sibi coniunguntur, non est necesse singillatim dici, quamuis coniunctim dicantur, sicut iam dudum ex II Perihermeneias didicimus. Neque enim necesse est ut si quis sit uicesimus primus, ideo sit uicesimus siue primus; uel si haec sunt uiginti unum, ideo sint uiginti siue unum; uel si sit dimidia domus siue imperiecta domus, ideo sit domus; uel si hoc corpus sit pratum ridens, ideo sit ridens; uel si sit magnus latro, ideo sit magnus, uel si aliquis sit citharoedus bonus secundum existimationem, ideo sit bonus; aut si Verbum sit factum caro, id est incarnatum, ideo sit factum; uel si Deus sit factus adiutor, ideo sit factus; uel si haec uox 'est' [sit] propositio simplex, hoc est non habens propositiones in terminis, ideo sit simplex, id est non constituta omnino ex aliquibus per successionem uocibus; uel si haec anima sit multae personae uel multi loci secundum dialecticos, ideo sit multa, hoc est multae res ab inuicem discretae. Est autem haec anima multae personae secundum grammaticos, cum scilicet aliquis ad eam loquitur et de ea alius. Et de eadem anima diuersa argumenta fieri possunt, uel secundum hoc scilicet quod est opposita alicui uel quod est similis, uel secundum alias habitudines ex quibus ipsa est diuersi loci. Nec tamen ideo quod anima est multi loci secundum dialecticos, eo scilicet quod diuersas uires probandi habet, ideo concedi oportet eam simpliciter esse multa. Similiter et Deum, licet sit multae personae, hoc est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, non ideo concedendum est eum esse multa, hoc est multas res siue multas essentias, cum eadem penitus essentia quae Pater est, sit Filius, sit et Spiritus Sanctus. Quippe 'multa' hoc nomen siue 'tria' et quaelibet numeralia nomina proprie ad numerum pertinent, ideoque in rebus tantum numero diuersis recte sunt per se accipienda.

[4.10] Huic etiam illud Boethii De Trinitate concordat, ubi de Deo ait:

De forma eius superius demonstratum est quoniam is sit forma et unum uere, nec ulla pluralitas.

Unde etiam sanctam et indiuiduam dicimus Trinitatem.

[4.11] Poterit et fortasse quodammodo Deus et tria et multa dici, si uidelicet 'tria' uel 'multa' definitione uel proprietate, non numero, intelligamus, et magis ueritatem sensus quam proprietatem uerborum attendamus. Ipse quippe aeternus est, immensus, creator, omnipotens et alia multa definitionibus diuersa, et ipse Deus et Pater est et Filius et Spiritus Sanctus et ita quodammodo multitudinem in eo attendi licet, secundum uidelicet diuersitatem definitionum uel proprietatum, non numeri. Iuxta quam quidem diuersitatem apostolus ait:

Et tres sunt qui testimonium dant in caelo et tres unum sunt

nihil uidelicet addens ad hoc nomen 'tres', neque 'personas', neque aliud. Hoc etiam Augustinus, VII De Trinitate libro capitulo IV, confirmat his uerbis:

Dum intelligatur saltem in aenigmate quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid, cum quaereretur quid tria sint quae tria esse fides uera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum Sanctum, quod est donum Dei, nec Patrem dicit esse nec Filium.

Idem post aliqua in eodem capitulo:

Cum conaretur humana inopia loquendo proferre quod tenet de Domino Deo, timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diuersitas. Rursus non esse tria quaedam non poterat dicere, quod Sabellius, quia in haeresim lapsus est, dixit.

Tria itaque dehere dici etiam Augustinus manifeste perhibet, secundum ipsam scilicet, ut dictum est, personarum diuersitatem.

[4.12] At rursus tria quomodo dicentur nisi et quaedam sit multitudo?

Quod si quis multitudinem personarum etiam per se multitudinem dici annuat, cum omnis multitudo ex multis colligatur partibus, numquid et multitudo personarum quae in Deo sunt partes habebit? Pars autem, teste Boethio, prior est ab eo cuius pars est, et totius constitutiui diuisio in priora fit, sicut generis in posteriora. Oportebit itaque quamlibet trium personarum ipsa Trinitate, quam constituunt, priorem esse et ipsam Trinitatem posteriorem esse singulis illis, si non tempore, saltem natura, ipso etiam attestante Boethio:

Non idem est pars quod est totum

quia una eademque essentia esse totius et partis non potest, cum haec in quantitate ipsius totius inclusa sit cum aliis, atque ideo minor.

At uero et tota Trinitas et singulae personae sunt una et eadem penitus diuina substantia.

[4.13] Dicamus itaque constanter, sicut incepimus, nullam omnino multitudinem in diuinitate consistere, licet multitudo personarum ibi sit, atque ipsam Trinitatem indiuiduam penitus confiteamur, quia licet in ea diuersae, ut dictum est, personae sint, nulla tamen ideo multitudo partium uel quaecumque multitudo dici potest, ubi nulla est rerum atque essentialium diuersitas. Nullo itaque pacto concedimus multitudinem illam personarum dici absolute multitudinem, nec quia multae sunt personae, ideo dici multa simpliciter, quia quantumcumque quislibet abuti uerbis uelit, neque hoc nomen 'multa', neque hoc nomen 'multitudo' non nisi iuxta numerum accipi recte potest, hoc est non nisi secundum pluralitatem aliquam ac diuersitatem rerum in essentiis discretarum, ita scilicet diuersarum ut haec essentia non sit illa --

quae quidem pluralitas nullo modo in simplicitate diuinae substantiae potest esse -- ac sic nec totum aliquod ex multitudine aliqua partium, cum nullo modo ibi res multae sint, licet multae sint personae, et nullo modo ibi sit diuersitas rerum, licet sit personarum.

[4.14] Unde Leo papa in Sermone Pentecostes:

In Trinitate, inquit, diuina nihil dissimile, nihil impar est.

Tale namque est quod ait 'nihil', ac si diceret nulla res, et quod ait nihil est ibi 'dissimile', tale est ac si diceret: nulla res ibi est diuersa ab alia, cum sint tamen diuersae ab inuicem personae secundum proprietates suas superius distinctas, non secundum numerum. Unde et Augustinus, De Trinitate libro VII, capitulo VI:

Non tantum est unus homo quantum tres homines simul, et plus aliquid sunt duo homines quam unus homo. At in Deo non est ita.

Non enim maior essentia est Pater et Filius simul quam solus Pater aut solus Filius, sed tres simul personae aequales sunt singulis

ac si diceret: non in aliquo numero rerum excedentes.

[4.15] Ne quem forte moueat quod Isidorus, Etymologiarum libri VII

capitulo II, dum etymologiam nominis diuinae Trinitatis prosequeretur, ipsam Trinitatem 'unum totum' ad singulas dixerit personas his quidem uerbis:

Trinitas appellata est quod fiat totum unum ex quibusdam tribus quasi 'triunitas

attendat abusiue 'totum' dici pro quacumque tam rerum quam proprietatum multitudine. Qui etiam in eodem capitulo, cum propria et appellatiua Dei nomina distingueret, ita ab omni hominum ratione et usu recesserit, ut propria diceret quae magis appellatiua uidentur, et e conuerso appellatiua quae propria:

In hac, inquit, Trinitate alia appellatiua nomina, alia propria sunt. Propria sunt essentialia, ut Deus, Dominus, omnipotens, immutabilis, immortalis; et inde propria, quia ipsam substantiam significant qua unum sunt. Appellatiua uero Pater et Filius et Spiritus Sanctus et procedens; eadem et relatiua.

Possumus etiam dicere quod, cum nominis huius quod est 'trinitas'

etymologiam Isidorus reddiderit, uim ipsam nominis generaliter nobis expresserit, non singulariter in diuina solummodo Trinitate. Et uerum quidem est quod iuxta propriam et usitatam significationem, si dicatur 'trinitas' uel 'tria', multitudinem rerum et numerum monstrant. Quod in Deo minime conuenit, ubi nequaquam multitudo est rerum, sed diuersitas personarum.

[4.16] Quod autem in eo quod dicitur:

Talis Pater qualis Filius et Spiritus Sanctus

quaedam similitudo innuitur, ut scilicet Pater sit similis Filio uel Spiritui Sancto, tale est ac si dicatur: non est in aliquo maiestatis bono ab eo diuersus ut uidelicet negatiue magis quam affirmatiue intelligatur. Et similiter cum dicitur aequalis esse, tale est ac si dicatur in nulla diuinitatis gloria alia persona minor esse, cum sint eiusdem penitus essentiae. Sed et cum Athanasius, praemisso

qualis Pater talis Filius et Spiritus Sanctus

statim adiecerit quasi ad determinandum in quo sint similes, hoc est non diuersi, dicens:

Immensus Pater, immensus Filius etc.

aperte declarauit quomodo id quod praemiserat intelligendum esset ut uidelicet idem quod uni personae conuenit, et alteri, de his scilicet quae statim adiungit.

[4.17] Nec fortassis incongruum est, si similia dicamus non solum quae essentialiter uel numero diuersa sunt, uerum etiam quae proprietatibus disiunguntur. Sic quippe propositionem et conclusionem conuenire dicimus in terminis et in aliis multis, cum non sint tamen ab inuicem numero uel essentialiter disiunctae propositio et conclusio. Unde

etiarn diuinas personas non est incongruum hoc modo similes ad inuicem dici. 'Simile' etiam quandoque pro 'eodem' ponitur sicut in III Topicorum ubi ait Boethius quod

locus a contrario et a repugnantibus uidetur esse similis

hoc est 'idem'.

[4.18] Quippe sicut dicimus aliquid diuersum a se ipso fieri atque indifferens siue dissimile, ac non idem permanere quando mutatur, cur non aliquid quodammodo simile sibi dicamus quando id permanet, nec uariatur? Quid enim est simile alicui, nisi tale esse quale illud est?

ac similiter simile sibi tale esse quale primitus erat? Quam quidem rationem Augustinus secutus, libro I De uera religione, cum de identitate atque incommutabilitate diuinae pulchritudinis ageret, ait:

Quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam, et eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis, nec tempore uariatam, sed unum atque idem ex omni parte seruantem etc.

'Simile' itaque pro 'eodem' dixit.

[4.19] Et in hac quoque acceptione potest dici Pater similis Filio uel Spiritui, hoc est idem penitus cum illis in substantia siue in his quae statim Athanasius determinauit, cum uidelicet illud idem quod immensum est, Pater, sit et Filius etc.

[4.20] Sed et illud quod opponitur -- Cum unumquodque quod existit sit uel substantia uel forma, quomodo multa dici possunt, si non sint multae substantiae uel multae formae uel multa ex utrisque coniuncta?

-- iam iugulatum est secundum illud quod iam negauimus omnino Deum esse multa, quia licet sit multae personae, non ideo fortassis est multa simpliciter, cum uidelicet multitudine, ut dictum est, recte non sumatur nisi in discretis essentiis ac numero diuersis. Secundum uero illud quod quis receperit Deum esse multa, quantum ad diuersitatem proprietatum, ut expositum est, seu definitionum, non procedit diuisio, ut uidelicet, si Deus sit hoc modo multa, ideo sit aut multae substantiae, quod sonat numero diuersae, aut multae formae etc. Eadem quippe anima seu quaelibet substantia est multa definitionibus, nec tamen ideo multae substantiae uel caetera. Quod si esset multa numero, tunc indubitanter diuisio praemissa procederet.

[4.21] Illud autem quod quaesitum est, quare uidelicet magis dicitur Deus trinus quam substantia trina, rationabiliter interrogatur; et magis, at arbitror, oportet dici Deum esse trinitatem quam Deum esse trinum, quod licet sincera et sana intelligentia esse possit si dicamus Deum trinum, quantum uidelicet ad proprietates personarum, non tamen ratio uidetur quare magis dicamus trinum quam substantiam trinam. Multo etiam minus tripertitum dici Deum approbamus, licet in sensu sanctus ille qui hoc dixit non oberrauerit, Trinitatem scilicet personarum intelligens.

[4.22] Illud uero multis modis refellitur quod, cum unaquaeque trium personarum sit Deus siue substantia, neque una persona sit alia, non tamen ideo plures dii sunt siue substantiae. STon enim necesse est ut, cum de aliquibus singillatim dicatur nomen singularis numeri, plurale de eisdem simul dicatur. Nam cum Plato alterius hominis, alterius Socrates frater sit, et per hoc concedatur et Plato esse frater et Socrates esse frater, non ideo fortasse concedi conuenit Platonem et Socratem esse fratres. Quod nequaquam dici solet, nisi ad ostendendum quod sint inuicem fratres. Sed et cum tam haec albedo quam illa color sit, non tamen propter eas diuersos esse colores dicimus, cum non sint colores specie differentes.

[4.23] Duobus quoque hominibus assistentibus mihi, cum profero hanc uocem 'homo', per quam uterque intelligit 'animal rationale mortale', diuersa quidem est essentia huius intellectus et essentia illius, quarum unaquaeque est intellectus, nec tamen ideo multos intellectus dicimus, cum haec diuersa concipiant nec diuerso modo. Et cum multa nomina uel multae affirmationes incidunt in unam uocem, omnis autem affirmatio et omne nomen sit uox siue essentia, non tamen ideo multas uoces dicimus siue multas essentias.

[4.24] Sed et cum dolium quod in domo est sit quidam locus, et ipsa rursus domus sit quidam locus, nec sit iste locus ille non tamen diuersa loca dicimus dolium ipsum et domum. Alioquin uinum quod in dolio est in diuersis esset locis, cum nullum, ut supra meminimus, corpus in diuersis locis esse constet. Sed et cum unaquaeque res tantum post proprium habeat, hoc est quantamcumque moram existentiae suae, non tamen diuersa tempora accipimus, nisi per successionem.

[4.25] Praeterea, in uno homine multae sunt partes ita ab inuicem diuersae ut haec non sit illa, uel in uno ligno uel in una margarita, quae caeteris partibus abszisis uel remotis homines uel ligna seu margaritae dicuntur, quarum etiam partium unaquaeque ante abscisionem homo erat siue lignum seu margarita. Non enim separatio nostra quidquam in substantia confert ei quod remanet uel quod remotum est, quod prius non haberet, quia abscisa manu id quod tunc homo permanet et ante abscisionem homo permanebat, quaedam pars latens in homine qui integer erat. Similiter si pes postea abscidatur, residuum homo est, quod etiam homo erat ante ipsam abscisionem, cum tunc quoque hominis definitionem haberet, quo tunc etiam animal erat cum esset animatum et sensibile, et eodem modo rationalis et mortalis quomodo et nunc. Cum itaque ante omnem abscisionem multae partes essent in uno homine quarum unaquaeque esset homo, non tamen ideo multi homines in ullo homine erant, quia multos homines non dicimus nisi multis animabus uegetatos.

[4.26] Si autem, cum essentialiter diuersae res sunt quarum unaquaeque est intellectus siue homo, non ideo tamen dicimus multos intellectus uel multos homines, quanto magis non oportet dici multos deos uel multas substantias, quamuis unaquaeque personarum Deus est siue substantia, quarum eadem penitus est essentia? Cum enim

trium personarum secundum grammaticos, quae in Socrate sunt, unaquaeque sit Socrates siue homo, cum uidelicet ipse loquens sit homo siue Socrates et ipse ad quem aliquis loquitur uel de quo loquitur, non ideo tres Socrates uel tres homines dicimus, cum sit trium personarum eadem essentia, hoc est eius qui loquitur et ad quem aliquis loquitur uel de quo loquitur. Eadem de causa et trium personarum quae in Deo sunt, cum sit una essentia, licet unaquaeque ipsarum sit Deus siue substantia, non ideo oportet tres deos dici siue tres substantias, cum saepe, ut supra meminimus, uoces ex adiunctis significationem suam uariant, utpote haec dictio 'tres' et aliae multae. Eundem quippe hominem tres opifices dicimus esse secundum trium officiorum scientiam, non tamen ideo tres homines.

[4.27] Graeci tamen, teste Augustino, non reuerentur tres substantias dicere magis quam tres personas. Unde in VII De Trinitate, capitulo IV

ita meminit:

Loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo possemus modo quod effari nullo modo, possumus, dictum est a nostris Graecis una essentia, tres substantiae; a Latinis una essentia uel substantia, tres personae, quia, sicut iam diximus, non aliter in sermone Latino essentia quam substantia solet intelligi.

Item:

Quod de personis secundum nostram hoc est de substantiis secundum Graecorum consuetudinem. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam. quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam uel substantiam.

[4.28] Non est autem nunc nobis sermo aduersus Graecos; nec fortassis a nobis in sensu diuersi sunt sed in uerbis tantum, abutentes hoc loco nomine 'substantiae' pro 'persona', cum et ipsam nonnumquam usiam, id est substantiam, ad naturam ipsius essentiae, non ad proprietatem personae, in ipsa quoque diuina substantia dicere non recuset, sicut et in caeteris quibuscumque substantiis quibus hoc nomen totius praedicamenti substantiae commune est. Ipsi quippe ad identitatem substantiae in tribus personis intelligendae, nouum nomen homousion, quod est 'unius substantiae' instituerunt. Quam quidem acceptionem Hieronymus quoque secutus, Ad Damasum scribens homousion Trinitatem ipsam esse confitetur, hoc est unius substantiae, non unius personae.

Hinc et Gennadius, De orthodoxa fide, meminit dicens:

Homousios ergo, id est co-essentialis, in diuinitate Patri Filius, homousios Patri et Filio Spiritus Sanctus.

[4.29] Unde liquidum est, cum tres substantiae a quibusdam eorum dicuntur, substantias pro personis abusiue dici. Quam quidem abusionem aperte ac merito Hieronymus reprehendit, scribens Ad eundem Damasum papam de nouo nomine trium hypostaseon his uerbis:

Interrogamus quid hypostases posse arbitrentur intelligi? Tres personas subsistentes aiunt. Respondemus nos ita credere. Non sufficit sensus, ipsum nomen effragitant, quia nescio quid ueneni in syllabis latet. Si quis autem hypostasim usiam intelligens non in tribus personis unam hypostasim dicit, alienus a Christo est.

Item idem:

Tota saecularium litterarum schola nihil aliud hypostasim nisi usiam nouit. Et quis umquam, rogo, ore sacrilego tres substantias praedicabit? Una est Dei sola natura. Quis tria esse, hoc est tres hypostases dicit, tres naturas conatur asserere. Et si ita est, cur ab Arrio parietibus separamur, perfidia copulati?

Sufficit nobis dicere unam substantiam, tres personas perfectas, aequales, coaeternas. Non bonae suspicionis est, cum in eodem sensu uerba dissentiant. Aut [si] rectum putatis tres hypostases cum interpretationibus suis debere nos dicere, non negamus. Sed mihi credite, uenenum sub melle latet. Transfiguratur se angelus satanae in angelum lucis.

[4.30] Quod autem opponitur quare potius tres personas dicimus quam tres deos aut tres essentias, iam arbitror ex supra positis esse manifestum, quia uidelicet personarum diuersitas ad distinctionem proprietatum pertinet, non ad discretionem essentiarum. Ideoque tres sunt personae, quia diuersa insunt propria eius essentiae, cum ex eo quod Pater est, aliud proprium habeat uel aliud exigat, et aliud ex eo quod est Filius uel Spiritus Sanctus. Tale est ergo Deum esse tres personas ac si dicamus ipsum esse Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Plures autem deos si dicamus sicut plures homines, discretionem rerum essentialiter diuersarum demonstramus, quarum unaquaeque sit Deus. Sic et Socratem secundum grammaticos plures personas dicimus sed non plures homines. Eadem ratione nec plures dominos uel plures omnipotentes dici conuenit, nec ulla omnino assignanda est Deo pluralitas nisi in personis.

[4.31] Obiectum est quoque quomodo dicimus 'personae sunt' nisi dicamus 'entia', id est essentiae 'sunt'. Sed hoc modo dictum est quo dicimus 'Athenae sunt' uel 'hic albus et hic sedens idem sunt'. Non enim semper pluralitas uel singularitas uocis ad significationem respicit, sed quandoque ad terminationem uocis uel constructionem, ueluti cum dicimus 'numerus est', hoc est unitates sunt, et 'Athenae sunt', hoc est haec ciuitas est. Quandoque etiam secundum solam pluralitatem uocum plurale uerbum figurate proferimus siue etiam plurale nomen, etiam quando eadem est penitus uocabulorum intelligentia, non tamen eadem essentia: ueluti cum dicimus ensem et gladium esse multiuoca. Unde Boethius in I Topicorum:

Quarum rerum, inquit, eadem est definitio, ipsae quoque res sunt eadem.

Cum autem figurate dicimus 'sunt' ubicumque scilicet una tantum res est, non est necesse dici entia uel essentias, quia saepe, cum eadem sint uoces in significatione per se acceptae, una earum constructionem habere potest per figuram in ullo sensu quam non habet alia.

[4.32] De eo etiam arbitror esse discussum quod dictum est hoc nomen 'Deus' magis uniuersale quam singulare dicendum esse, cum in diuersis personis dicatur. Quippe diuersitas illa personarum non in discretionem essentiae constat,

sed magis in diuersitate proprietatum uel definitionum, ut diximus, sicut et diuersitas personarum secundum grammaticos; quae scilicet personae insunt Socrati, propter quas tamen non minus hoc nomen 'Socrates' singulare est.

[4.33] Sed illud hoc loco maximum impedimentum occurrit quod essentialiter quoque ab inuicem personae quae in Deo sunt, discretae uidentur, cum haec scilicet non sit illa; quod non est in grammaticis personis. -- Ad quod respondendum est quod non magis istae personae essentialiter discretae sunt quam illae, cum sit harum quoque sicut illarum una eademque penitus essentia; ad comparationem unitatis cuius, hoc est diuinae essentiae, nulla uel corporea uel spiritualis creatura dicenda est una, cum haec omnino nullam aut partium aut formarum diuersitatem admittere possit nec in aliquo permutari.

Quocirca (inquit Boethius De Trinitate) hoc uere unum in quo nullus numerus, nullum in eo aliquid praeter id quod est.

[4.34] Unde bene eam philosophi monadem, id est unitatem, magis quam unam uocare uoluerunt. Cum autem nulla sit in personis discretio essentiae ab inuicem, non tamen oportet dici: Pater est Filius uel Spiritus Sanctus, uel Filius est Spiritus Sanctus, quia etsi quis forte sanum sensum in his uerbis habere queat, eo scilicet quod eadem essentia quae Pater est, sit et Filius et Spiritus Sanctus, sensus omnino falsus est secundum sanctorum patrum acceptionem, quae est huiusmodi ac si dicamus personam generantem esse personam genitam uel esse personam ab utrisque procedentem. Quod est dicere eandem esse proprietatem utriusque personae, ita uidelicet ut utraeque personae eadem sint definitione terminandae atque exprimentae -- quod omnino falsum est. Quippe cum idem sit numero status risibilis et status nauigabilis, atque insuper de quocumque dicatur 'risibile', dicatur et 'nauigabile', non tamen hunc statum illum esse dicimus hoc est risibile idem esse definitione cum nauigabili, cum aliud sonet hoc nomen 'risibile', aliud hoc nomen 'nauigabile', licet eadem res penitus sit utriusque nomini per appellationem subiecta, ipse uidelicet homo cui tam 'risibile' quam 'nauigabile' proprium assignatur.

[4.35] Quia ergo statum eundem uel diuersum non dicimus nisi secundum expressam atque integram definitionem aut proprietatem, oportet cum hic status ille dicatur, hanc rem cum illa eadem penitus in expressa proprietate monstrari. Sic et in diuinis personis, cum ad proprietates earum, non ad numerum rerum tota spectet diuersitas, non potest uere haec illa dici, dum sit aliqua proprietatis diuersitas quae diuersis in sensu nominibus exprimatur, sicut et in ipsis contingit personis.

Aliud quippe sonat Deus Pater, aliud sonat Deus Filius, aliud sonat Deus Spiritus Sanctus. Et aliud proprium habet Deus Pater in eo scilicet quod generat Deum Filium, aliud Deus Filius, in eo uidelicet quod ab eo generatur, aliud Deus Spiritus, in eo scilicet quod procedit.

[4.36] Qui itaque dicit de Deo 'Pater est Filius', non simplicem enuntiationem facit, ad identitatem scilicet tantum essentiae demonstrandam, ac si uidelicet ita diceret: hoc quod est Pater est Filius: sed insuper proprietatum exprimit unitatem, ac si uidelicet dicat idem proprium esse huius quod est illius, sicut si diceret hunc statum illum esse in his omnibus quae diuersis in sensu nominibus sunt exprimentae. Quod omnino falsum est, quamuis sit eadem utriusque personae essentia.

[4.37] Nam et sic solemus dicere non idem esse utile quod honestum, etsi id quod est utile, sit honestum; nec idem esse grammaticum et oratorem, cum scilicet aliud sit proprium huius, aliud illius, quia licet eadem essentia sit grammatici et oratoris, aliud tamen est esse grammaticum, aliud esse oratorem, et aliud esse hunc grammaticum quam hunc oratorem, et aliud esse risibile quam nauigabile, licet una penitus sit utriusque substantia. Sic etiam, licet eadem sit Patris et Filii substantia, diuersum est tamen esse Patrem et esse Filium. Unde Augustinus libro V De Trinitate:

Quamuis, inquit, diuersum sit Patrem esse et Filium, non est tamen diuersa substantia.

Idem in VII:

Aliud est, inquit, Deum esse, aliud Patrem esse.

[4.38] Sed et cum eadem uox sit quandoque nomen et uerbum, uel dictio simul et oratio, nomen tamen non esse uerbum concedimus, cum hoc sine tempore sit, illud cum tempore, et dictionem non esse orationem, cum partes dictionis in ea significatiuae non sint sicut sunt orationis.

[4.39] Sed nec fortasse personas grammaticorum per praedicationem coniungi conuenit, ut uidelicet una persona sit altera, licet idem sit una quod altera, ut supra meminimus. Cum enim sint diuersae tres personae secundum grammaticos, prima uidelicet, secunda et tertia, non est fortasse una persona alia persona cum ipsa diuersa persona ab alia. Quippe cum aliquorum diuersitas tantum in proprietate ipsorum aut in differentia statuum consistit, non in numero uel in essentia, recte identitas eorum in hoc ipso monstratur per praedicationem ipsorum ad inuicem, ut uidelicet cum dicitur haec persona esse illa quae proprietate tantum uel definitione, hoc est statuum diuersitate, disiunctae sunt, intelligatur haec eadem esse cum illa in hoc ipso, hoc est proprietate uel definitione. Quod omnino falsum est, tam in his personis quam in diuinis.

[4.40] Praeterea, multa sunt, ut supra meminimus, numero eadem, quorum tamen nomina per praedicationem disiuncta sunt, quod maxime uis quaedam relationis facit quae in illis nominibus continetur, cum uidelicet omnis relatio inter opposita consistat. Idem quippe est numero materia Socratis et Socrates, et prius Socratis et Socrates, et perpetuum [Socratis] et Socrates, cum uidelicet hoc corpus siue hoc animal idem sit quod Socrates; nec tamen dici conuenit ut Socrates sit materia Socratis, quamuis sit idem quod est materia Socratis, aut ut sit prior Socrate, hoc est se ipso, aut ut sit perpetuus, licet sit hoc quod est perpetuum, utpote hoc corpus. Sic nec Patrem conuenit dici Filium suum aut Filium esse Patrem suum, hoc est alterum ex se ipso esse gignendo se ipsum, sicut nec Socrates dicitur ex se ipso

esse, ut sit uidelicet materia sui uel materiatus ex se, licet idem sit Socrates cum materia sui, hoc uidelicet corpore, uel cum materiato sui, uidelicet Socrate albo -- sicut idem est Pater quod est Filius secundum substantiae identitatem, non personae proprietatem.

[4.41] Sed dicit mihi aliquis: Dicam 'Pater est Filius' et sane intelligam, ita scilicet quod eadem essentia quae est Pater est etiam Filius. Nam et ipso attestante Augustino in libro De duabus animabus:

De uerbis, cum res constet, controuersia facienda non est
idem in IV Super Genesim:

Dum intelligatur, inquit, quod intelligendum est, non magnopere curandum est quid uocetur
et post pauca:

Hoc est, inquit, quod dixi: dum res conceditur, non esse de uocabulis laborandum.

Ad quod respondeo quod placet mihi sana intelligentia, sed requiro etiam uerba Catholica, quia non sine causa Apostolus nouitates uerborum nos uitare admonet, tum ideo ne contemptores sanctorum uideamur et Spiritus Sancti qui loquitur in eis, tum etiam magis ne si tu in uerbis tuis sanum sensum haberes, alius in eis offenderetur qui sensum tuum non intelligeret et scandalum erroris inde sumeret. Habe itaque etiam cum sensu uerba idonea ad aedificationem, non ad scandalum, et dicas ad hunc sensum manifestandum non 'Pater est Filius', sed 'hoc quod est Pater, est Filius', hoc est eadem est utrumque essentia siue substantia. Nec dicas hanc personam esse illam, quod est dicere idem esse proprium utriusque, sed hanc personam idem esse quod illa est, hoc est eiusdem substantiae esse.

[4.42] In quanta autem ueneratione etiam uerba diuina habenda sint, uis ipsorum admonet quae quotidie sacramenta ecclesiae conficit, cum ad inuocationem sui nominis mira Deus operatur, etiam per immundissimos ministros. Unde et merito Christiana religio, uerbis quoque diuinis reuerentiam exhibens, sola ipsa uocabulum 'dei' usurpare non consueuit, sed immobile illud custodit quod tam a gentibus quam Iudaeis ad creaturas nonnumquam detortum est, cum utriusque 'deos' nomen.

[4.43] Ipse etiam Priscianus, doctor et scriptor loquendi, in locutionibus maxime usum aemulandum esse admonet. Bene equidem, cum locutio significationem non ex natura sed ex placito hominum habeat.

Quod uero ait Augustinus:

De uerbis, cum res constet, controuersia facienda non est

ibi sane intelligendum ubi de rebus contentio orta est, hoc est de inquirenda et discutienda ueritate rerum potius quam de proprietate uerborum. Cum enim iam id habemus quod quaerebamus, hoc est illam rerum certitudinem quam inuestigabamus, non est curandum quo genere uerborum id nobis significetur aut comprobetur, cum iam ita esse teneamus. At uero si de uerbis quaestio mota fuerit, an uidelicet sermo qui dicitur hoc uel illud habet dicere, sicut hoc loco quaeritur, cur non scilicet uere dicatur 'Pater est Filius', tunc tota controuersia ad uim uerborum est reterenda.

[4.44] Dicit fortasse aliquis quod secundum propositam expositionem in qua dicitur 'Pater non est Filius', hoc scilicet modo quod non est idem proprium utriusque, licet etiam dicere 'Pater non est Deus' uel 'homo non est animal', cum uidelicet non sit idem proprium istorum sicut nec illorum. -- Ad quod respondendum est quod uerba nostra ad Deum translata, ut iam supra meminimus, ex ipsa singularitate diuinae substantiae sicut singularem significationem ita et singularem nonnumquam in constructione contrahunt sensum. Praeterea, non oportet figuratiuas et improprias locutiones porrigi ultra hoc quod auctoritas uel usus habet, si ad doctrinam et intelligentiae facilitatem loqui intendimus, ut cum dicitur figuratiue de Deo quia nescit malos, ideo figuram extendentes dicimus quia non scit omnes homines uel non scit omnia. Vel si dicam quia adoro crucem, ideo concedam me adorare insensibile uel lignum. Vel si dicam me credere in Christum uel adorare eum qui etiam figuratiue lapis aut serpens dicitur, ideo me in lapidem credere uel in serpentem annuam, uel adorare lapidem aut serpentem. Aut cum Christus ex diuinitate et humanitate una sit compacta persona, et pro parte Deus, pro parte homo dicatur, atque in ipso homo Deus esse dicatur quia hic illi in unam personam sit unitus, sitque diuina substantia aeterna, humana non aeterna -- non tamen ideo concedere cogimur quod non est aeternum esse aeternum. Nec Scripturae figuratiuas locutiones ultra hoc quod scriptum est necesse est extendi.

[4.45] Sed nec cuiquam fas est a consueta significatione sermonem commutare, nisi ei cuius grauissima uidetur auctoritas aut aliqua ornatus hoc commendet gratia.

[4.46] Quid etiam mirum si uoces, cum a creaturis ad Deum transferuntur, significationem uariant, utpote hoc nomen 'pater' uel 'filius', constructionis quoque uim commutent, cum illae etiam id faciant quae significationem nullatenus mutare uidentur? Nemo quippe recte intelligens unitatem aut plerasque alias formas ita a subiectis substantiis diuidit, ut eas ab eis numero uel essentialiter diuersas existimet. Nec quis, cum dicit unitatem Dei uel unum Deum aut simplicitatem Dei et simplicem Deum, sicut unitatem animae uel unam animam aut simplicitatem animae uel simplicem animam, ad alium sensum haec nomina in Deo accipit quam in animam. Non tamen ita dicimus unitatem uel simplicitatem esse animam sicut esse Deum. Sed qualibet formarum nomina Deo copulata solam identitatem essentiae monstrant, ac si dicamus idem esse unitatem quod Deum, quod minime in caeteris contingit substantiis, sicut alibi, cum de discretione praedicamentorum dissereremus, ostendimus. Quid itaque mirum, si 'pater' et 'filius' haec nomina a creaturis ad Deum translata, in creaturis sibi copulata solam identitatem essentiae monstrent, in Deo autem id solum non faciant, sed etiam super identitatem proprietatis, cum e contrario nomina formarum, Deo copulata, solam identitatem essentiae monstrent quo in creaturis contenta non sunt?

[4.47] Illud autem Athanasii quod ait:

Omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus

maxime fortasse confirmare uidetur ut concedamus Filium quoque siue Spiritum Sanctum esse Patrem, cum scilicet, ut supra saepe diximus, Pater ex potentia sit dictus sicut Filius ex sapientia et Spiritus ex benignitate. Quis etiam negare queat quin unaquaeque personarum potens sit et sapiens et benigna? Cum itaque Filius sit Deus omnipotens, et tantumdem ualeat dicere Deum omnipotentem quantum dicere Patrem, numquid et Filius est Pater? Ad quod primum respondere satis arbitror quod saepe, ut diximus, uoces per se acceptae eadem uim penitus habent atque aequipollentiam iuxta propriam earum significationem, quae tamen eadem uim in constructione non custodiunt. Nam teste Prisciano, 'amans' et 'qui amat' idem ualent; non tamen sicuti de eo qui modo non amat uerum est dicere quod 'erit amans', ita uerum est dicere quod 'erit qui amat'.

[4.48] Unitas quoque et unum, et sessio et sedens eadem penitus fortasse sunt in significatione, non in constructione, sicut alibi docuimus cum de discretione praedicamentorum nobis esset tractandum.

Quid igitur mirum est, si ponamus haec nomina 'Pater' et 'Deus omnipotens' eiusdem penitus esse significationis in Deo, non tamen eiusdem constructionis esse concedamus, nec ea in contextu orationis eundem penitus custodire sensum? Atque ita dicere licebit quod haec enuntiatio 'Pater est potens siue sapiens siue benignus' ad identitatem tantum essentiae sit accommodata, ac si dicatur quod is qui Pater est sit potens siue sapiens aut benignus. Haec autem enuntiatio 'Pater est Filius siue Spiritus Sanctus' ad identitatem, ut dictum est, proprietatis tantummodo spectat, ut uidelicet idem sit utriusque proprium, ut expositum est, ideoque tantummodo falsa est enuntiatio.

[4.49] Praeterea, quis ex supra positis edoceri non possit quod S non idem penitus sonent in Deo haec nomina 'Pater' et 'potens', uel 'Filius' et 'sapiens', uel 'Spiritus Sanctus' et 'benignus'? Alioquin non magis relatiue inuicem dicerentur Pater et Filius quam potens et sapiens, uel Spiritus Sanctus ad Patrem et Filium quam benignus. Non itaque 'Pater' hoc nomen sonat tantummodo diuinam potentiam, uerum etiam ipsum ut gignentem determinat, ac si ita dicatur: diuina potentia generans diuinam sapientiam. Nec Filius simpliciter ostendit diuinam sapientiam, uerum etiam ipsam significat tamquam ex Patre genitam. Sed et Spiritus Sanctus diuinam bonitatem tamquam a Patre et Filio procedentem determinat. Unde recte haec nomina 'Pater', 'Filius', 'Spiritus Sanctus' discretiua personarum sunt, hoc est earum ab inuicem diuersitatem monstrantia, cum uidelicet hanc personam tamquam generantem, illam tamquam generatam ab ista, et rursus aliam tamquam procedentem ex istis duabus haec nomina discernant. Quaedam enim differentia rerum, praedicatione ab inuicem disiunctarum, in relatiuis nominibus insinuat, unde ipsa ab Aristotele opposita dicuntur, et quaedam praedicationis disiunctio innuitur in eo quod generat et quod ab ipso generatur, et in eo quod procedit et a quibus procedit.

[4.50] Unde mirabile non est, si ex huiusmodi personarum discretione haec nomina ab inuicem per praedicationem disiuncta sint, quae relationes et significant et copulent, et non illa supra posita quae minime sunt relatiua. Quod et in ipsis quoque rerum aliarum generationibus seu creationibus facile est assignari, ubi etiam rei generantis et genitae est eadem essentia. Ex materia quippe ipsum materiatur generari et creari quodammodo tradunt philosophi.

[4.51] Unde Plato hylen, id est corpoream naturam, tamquam matrem corporum ponit, et Boethius in libro Diuisionum genus diuidi in species quasi in quasdam a se quodammodo creationes dicit, eo quod species ex ipsa generis substantia nasci et confici habeant superueniente forma, ut homo ex animali superuenienti animali rationalitate et mortalitate, sicut statua ex aere superueniente figura. Et cum idem sit materia quod materiatur, sicut idem est animal quod homo uel hoc aes quod haec statua, non tamen ipsum materiatur est materia sui, aut ipsa materia est materiata ex se, licet sit hoc ipsum quod est materia eius, uel sit hoc ipsum quod est materiatur eius, utpote haec statua est hoc aes, et hoc aes est haec statua -- et sonent idem hae uoces per se acceptae: 'materia' et id ex quo aliquid materialiter constat, uel 'materiatur' et id quod ex aliquo materialiter conficitur. Non tamen in constructione de eodem necesse est ea praedicari, cum haec uox substantiam copulet illa proprietate, quae quidem proprietas in relatione consistit, materiae scilicet uel materiati. De qua nos quidem praedicationis differentia supra satis disseruisse arbitror.

[4.52] Magna itaque discretio adhibenda est in his enuntiationibus quae de Deo fiunt, quae uidelicet tantum ad identitatem essentiae, quae ad identitatem quoque proprietatis sint accommodatae. Ad identitatem quidem essentiae tantum non etiam proprietatis, hae spectant: Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus est Deus, uel aeternus, uel Dominus, uel creator, uel omnipotens, uel immensus, seu iustus, siue misericors, et aliae multae, ideoque uerae sunt. Hae uero adnuntiationes: Pater est Filius uel Spiritus Sanctus, uel Pater est genitus siue procedens, ad identitatem proprietatis aspiciunt ideoque omnino falsae sunt.

[4.53] Ibi quippe solummodo ostendebatur idem esse rem praedicati et subiecti termini, ueluti idem esse Deum quod est Pater, etc. Hic uero rem subiecit termini proprietatem quoque praedicati termini sic habere, ut hoc sit huius personae proprium quod illius, uel eadem insit proprietas huic personae quae illi, hoc est ut sic Patri conueniat gigni ex Patre, hoc est ex se ipso, sicuti et Filio congruit gigni ex ipso Patre. Quod omnino falsum est, sicut diligentius ostendemus de generatione postmodum disserentes.

[4.54] Ut itaque iuxta Athanasium neque confundamus personas, hoc est permisceamus eas, alteram scilicet in proprietate alterius, neque separemus unitatem substantiae, oportet diligenter uim singularum enuntiationum distinguere, quae uidelicet ad identitatem substantiae, quae ad identitatem proprietatis sint accommodatae.

[4.55] Notandum quoque quod, cum in descriptione summi boni potentia eius ac sapientia seu benignitas, ut supra saepe docuimus, commemorantur, ideo ista relatiue magis quam simpliciter assignari, cum uidelicet dicitur Pater,

Filius, a Spiritus Sanctus, ut maior unionis et concordiae in ipsa personarum Trinitate commendatio fiat, cum eas sic inuicem se habentes et sibi aeternaliter connexas assignamus, ut aliam personam ex alia gigni, aliam ex his duabus procedere confiteamur, hoc est aliam ex alia uel ex illis esse.

[4.56] Apparet autem et ex his quae dicta sunt, de discretionem scilicet enuntiationum, illud refelli quod supra opponebatur, cum uidelicet obiiceretur quod, sicut ostenditur per hoc quod Pater est Deus et Deus est aeternus, Pater esse aeternus, ita etiam ostendi possit per hoc quod Pater est Deus et Deus est Filius, Pater esse Filius. Ibi quippe ea propositio quae consequitur ex duabus praemissis, quae uidelicet ait 'Pater [est] aeternus', ad solam identitatem essentiae spectat sicut et praemissae, ut supra iam determinauimus, ideoque ex ipsis conuenienter inferitur. Quae uero ait 'Pater est Filius', non solum essentiae, uerum insuper proprietatis identitatem ostendit, ideoque ex praemissis non procedit, quae scilicet praemissae simpliciter ad identitatem essentiae spectant;

immo apertissime falsum esse liquet, ideo quod Pater est Deus et Deus est Filius, oportere concedi Patrem esse Filium. Quod est dicere, ut supra iam exposuimus, idem esse proprium Patris et Filii, in eo scilicet quod Pater est et Filius, ipsum Patre, hoc est se ipso, gigni.

[4.57] Quod si ad hanc quoque complexionem comprobendam illa inducatur dialecticorum regula quae ait:

Quotiens aliquid praedicatur de aliquo, quidquid praedicatur de praedicato, et de subiecto

hoc est quotiens aliqua res est aliquid et illud idem rursus est aliquid, primum est ultimum -- facile deprehendi potest nihil ad hanc complexionem regulam attinere nec eam ex hac regula monstrari posse, cum uidelicet illa ad enuntiationes illas tantum attineat quae ad identitatem solam essentiae spectant, non etiam ad identitatem proprietatis, sicut haec facit quae ait 'Pater est Filius'. Immo si uim uerborum diligenter attendamus, talis potius ei regula inducenda esset, si uera esset:

Quotiens aliquid praedicatur de aliquo et aliquid praedicatur de praedicato, idem est proprium primi subiecti et ultimi praedicati

Quod cum aperte falsum sit, non est pro regula habendum.

[4.58] Possumus etiam dicere, si diligentius uim et significationem uerborum quam sonum eorum attendamus, cum inferebatur ex praemissis 'Pater est Filius', non idem praedicari quod primitus praedicabatur, cum uidelicet diceretur 'Deus est Filius', sicut et cum dicitur:

Haec cera est haec imago et haec imago est ex hac cera

quasi Filius qui est ex Patre;

Ergo haec cera est ex hac cera.

Sed de hoc nobis diligenter dicendum erit postea, cum de generatione Verbi disseremus.

[4.59] Sunt et aliae consimilis dispositionis argumentationes quibus propter terminorum dispositionem praemissa regula competere uidetur, cum a sensu uerborum longe sit. Quales sunt huiusmodi complexiones:

Hic homo est hoc corpus, sed hoc corpus semper est, ergo hic homo est semper

item:

Hic homo est hoc corpus et hoc corpus est materia huius hominis uel factum est hic homo uel prius est hoc homine, ergo hic homo est materia huius hominis uel factus est hic homo uel prior est hoc homine

item:

Hic miles est hic citharoedus et hic citharoedus bonus est uel laudandus, ergo hic miles

De qualibus quidem argumentationibus in Dialectica nostra latius prosecuti sumus.

[4.60] Quod autem solus Filius, non etiam Pater uel Spiritus Sanctus, incarnatus dicitur, cum tamen eadem essentia, quae Pater est siue Filius uel Spiritus, sit incarnata, non sine magna ratione traditum est. Hoc enim his uerbis ostenditur cum dicitur 'Filius Dei est incarnatus', lumen diuinae sapientiae per hanc incarnationem carnalibus effulsisse, atque hoc solum uel hoc specialiter beneficium Deum intendisse in ipso habitu carnis nobis impertire, pro quo angelus consilii siue consiliarius dictus est. Quod et Iohannes euangelista inueniens:

Vita, inquit, erat lux hominum et lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt.

De qua etiam illuminatione scriptum est:

Surge illuminare, Ierusalem, quia uenit lumen tuum

et iterum:

Ambulabunt gentes in lumine tuo

et psalmista:

In lumine tuo uidebimus lumen

et Simeon:

Lumen ad reuelationem gentium.

Et Platonici:

Verbum Deus est lumen uerum etc.

Qui etiam a Iudaeis requisitus quis esset, ut quid intenderet audirent, respondit:

Ego principium qui et loquor uobis

ac si diceret: ego Verbum ante tempora, qui uos ex tempore uerbis instruere ueni ac praedicare regnum Dei.

[4.61] Tale est ergo sapientiam Dei esse incarnatam, ac si dicatur ad hoc Deum incarnatum esse ut uerae doctrina iustitiae nos instrueret, tum praedicatione, tum etiam exemplo corporalis conuersationis suae.

Unde et Isidorus, De summo bono, primi libri capitulo XIV:

Ideo, inquit, Deus in homine uenit quia per se ipsum ab hominibus cognosci non potuit quorum uidelicet a ratio in tantum iam multitudine peccatorum oppressa atque obtenebrata erat, ut consurgere ad inuisibilia non ualere nisi uisibilibus quibusdam iudiciis duceretur.

[4.62] Sapientiam itaque Dei in carne esse, tale est: carnales, id est homines, hac incarnatione uerae sapientiae lumen suscepisse et eam nostrae mortalitatis testam luce sua accendisse, sicut scriptum est:

Verbum caro factum est et habitauit in nobis

ac si aperte diceret: ad hoc ipsa sapientia incarnata est, ut per illuminationem in nobis inhabitet uerae notitia sapientiae. Qui in ipsa carne quam assumpsit, tum, ut dixi, conuersione uitae, tum etiam passione mortis suae, siue etiam gloria resurrectionis suae uel ascensionis perfecte nos instruxit et docuit. Moriendo quidem docuit quantum nos dilexerit, iuxta hoc quod et ipse ait:

Maiorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam ponat quis pro amicis suis

atque in hoc ipso nobis usque ad mortem pro ipso certandi exemplum posuit. Unde et apostolus Petrus:

Christus passus est pro nobis, uobis relinquens exemplum ut sequamini uestigia eius.

Resurgendo autem uitam immortalitatis exhibendo praedicauit.

Ascendendo docuit nos illic milites esse trahendos, quo iam in rege nostra regnat substantia, et illic semper mente membris inhabitandum esse, quo iam praecesserit caput nostrum. Unde Apostolus:

Quae sursum sunt, inquit, quaerite, ubi Christus est in dextera Dei Patris.

[4.63] Cum itaque in omnibus quae in carne gesserit Dominus nostra sit eruditionis intentio, recte sola incarnari sapientia dicitur et in carne quam accepit ista nobis exhibuisse, quia ad hoc omnia gessit in carne, ut nos uera erudiret sapientia quae ad salutem sufficerent. Qui etsi in aliquibus uel miraculis uel aliis factis suam exhiberet potentiam, omnia ad intentionem doctrinae spectant, ut factis quoque nos de ipsa sua potentia ad percipiendam fidem erudiret. Prius itaque docendus erat homo quid uel crederet uel ageret, deinde ad amorem trahendus eorum quae nosset. Haec autem quae in carne gessit Dominus ad doctrinam attinent, ut diximus. Ad amoris uero feruorem qui omnia tolleret aduersa, ut libera uoce ubique terrarum uerbum Dei praedicaretur, infusio illa Spiritus pertinet quae super discipulos die Pentecostes in igne est reuelata.

[4.64] Sed dicit mihi aliquis quod haec incarnatio, cum ex summa et sola misericordiae diuinae gratia, non ex meritis nostris facta sit, maxime Spiritui tribuenda est, ut scilicet Spiritus potius quam Filius incarnari diceretur. Unde et scriptum est:

Conceptus ex Spiritu Sancto

hoc est ex sola benignitate misericordiae suae incarnatus. -- Ad quod respondendum est quod aliud est 'concipi ex Spiritu', aliud 'Spiritum concipi', hoc est incarnari, sicut aliud est ex aqua et Spiritu regenerari, aliud aquam et Spiritum regenerari. Si quis itaque uim huius enuntiationis attendat 'Filius est incarnatus', ad quam scilicet eam sanctorum auctoritas instituit, solus est Filius incarnatus, non etiam Pater uel Spiritus, quia hic est sensus ac si dicamus quod ad hoc solum uel maxime Deus incarnatus est, ut suos praedestinos uerae sapientiae luce in ipso habitu carnis uisibili illustraret.

[4.65] Cum itaque sint indiuisa opera trium personarum, quarum nullo modo diuersa est essentia, pro diuersitate tamen personarum et operum quaedam specialiter opera uni personae tamquam propria tribuuntur, quaedam alii. Patri quidem proprie tribuuntur ea quae ad potentiam pertinent, sicut est creasse cuncta ex nihilo, per Verbum tamen suum, non Verbum per Patrem, uel disponere omnia pro arbitrio suo, uel imperare, uel dare potestates, uel mittere Filium in mundum, uel obedientiam impendi, unde scriptum est:

Obediens Patri.

Et postremo omnia quae ad potentiam ac reuerentiam maiestatis pertinent, Patri specialiter tribuuntur. Quod etiam ipsa uerba Christi aperte insinuant, cum uidelicet humanitas eius in anxietate posita, quotiens a diuinitate in unam personam sibi unita opem uirtutis postulat aut quascumque preces ei fundit, solo uocabulo 'Patris'

uititur, ipsam scilicet commemorando potentiam qua potens est efficere quod rogatur. Quod et adhuc mos ecclesiasticus obseruat, maxime in specialibus orationibus suis quae in celebrationibus missarum ad altare fiunt, quae scilicet orationes ad solum intenduntur Patrem. Sed et cum ait Filius ipse:

Quae Pater posuit in sua potestate

potius quam quae Filius in sua uel Spiritus Sanctus in sua, quasi proprie et specialiter diuinam potestatem Patri adscribendam esse innuit.

[4.66] Filio autem ipsi ea maxime adscribuntur quae ad sapientiam attinent, sicut est iudicare, quod discretionis est. Unde scriptum est:

Pater omne iudicium dedit Filio

quia potentia sapientiae cedit in discussione iudicii, ubi aequitas magis examinanda est quam uis potentiae exercenda. Ad hoc etiam illa inscriptio psalmi noni pertinet quae ait:

Pro occultis filii

scilicet iudiciis. Qui et bene mens Patris seu ratio siue angelus consilii dictus est, quia omnia in hac sapientia rationabiliter Pater disponit, siue creando mundum, siue eumdem reparando post lapsum. Et in hoc Pater uerum consilium nostrae ignorantiae dedit, cum eo incarnato nos uisitauerit.

[4.67] Spiritui autem ea quasi proprie tribuuntur quae ad operationem diuinae gratiae attinent, sicut est remissio peccatorum et quorumcumque donorum distributio ex sola bonitate eius, non ex meritis nostris proueniens: qualis est regeneratio in baptismo ad dimittenda peccata, confirmatio per impositionem manus episcopi ad dandam armaturam uirtutum, quibus scilicet uirtutibus post remissionem peccatorum perceptam resistere ualeamus inimico tunc uehementius insurgenti. Sic et caetera sacramenta, quae in ecclesia conficiuntur ex bonitate Dei, Spiritui tribuenda sunt. Nam etsi idem sit dialecticus quod orator, aliud tamen oratori tribuendum est secundum officii sui proprietatem, aliud dialectico.

[4.68] Mouere fortasse aliquos poterit quod dicimus indiuisa opera Trinitatis, hoc est hoc idem operari unamquamque trium personarum quod una earum operatur, ut uidelicet omne id quod facit Pater faciat Filius siue Spiritus, et e conuerso. Solus-quippe Filius carnem accepisse dicitur sicut et passus, et solus Spiritus nos regenerare dicitur in baptismo, solus etiam Pater Filium generat. -- Ad quod respondendum arbitror quod, licet non possimus dicere aut Patrem aut Spiritum accepisse carnem, hoc est incarnatum esse aut passum, tamen luere profitemur quia in eadem ipsa incarnatione et Pater: operatus est et Spiritus, a qua nec potestatem diuinam nec benignitatem possumus excludere. Nam et cum se induit aliquis aut armat, multi in eodem cooperantur, qui tamen non armantur aut induuntur. Quamuis igitur omnia uerba operationis quae uni personae congruunt, alteri non conueniant, operatio tamen unius personae non minus aliarum esse dicenda est, quia in eodem necesse est omnes simul cooperari. Animae quoque ipsi, quae corpus mouet et agit, omnes nostrae actiones non immerito tribuuntur, nec tamen omnia uerba actuum de significatione in praedicatione sua ad animam referuntur. Neque enim dicimus animam ambulare uel comedere sed ipsum animal, et tamen ipsam actionem, qua sic anima corpus agit in ambulando uel comedendo, certum est soli animae inesse, quae quidem per actiones ambulat et comedit. Haec uerba significantur in ipsa anima, dum de ipso animali dicitur quod ambulat uel comedit, quod est dicere sic ipsum ab anima sua moueri atque agitari, ut solam animam in hoc agere intelligamus et corpus ipsum agitari.

[4.69] Cum itaque haec uerba actionum animae significatiua nullo modo de ea cui soli insunt hae actiones praedicabilia sint, non est mirandum si in tribus diuinis personis, cum sit communis eis actio, de una earum tamen Verbum ipsum specialiter dicatur, secundum quamdam, ut diximus, proprietatis ipsius personae expressionem. Quod uero opposuimus propter diuisionem operis comprobendam solum Patrem generare, nihil attinere uidetur, cum haec generatio, quae aeterna est opus non sit aliquod aut aliqua creatio Dei.

[4.70] Superest extrema obiectio, qua scilicet opponitur idem a se ipso nasci uel a se procedere. Quae recte discuti non ualet nisi prius quae sit huiusmodi generatio uel processio determinemus.

[4.71] Ac primum de generatione disseramus, nihil quidem sub assertionem docendae ueritatis adstruentes, ut satis supra meminimus, sed sub quadam pia similitudinis umbra quam nos Veritas docuit defendentes. Non enim hoc opusculo ueritatem docere sed defendere intendimus, maxime aduersus pseudo-philosophos qui nos philosophicis maxime rationibus aggrediuntur. Unde et nos per easdem, scilicet philosophicas rationes, quas solas recipiunt et quibus nos impetunt, eis praecipue satisfacere decreuimus, defendendo ueritatem potius quam docendo.

[4.72] Quod si mihi fidelium quisquam obiiciat iam nec doctrinam meam nec defensionem necessariam esse, post tot uidelicet et tanta sanctorum documenta, uerum fortassis dicit quantum ad doctrinam, non quantum ad defensionem. Cum enim unusquisque in sensu suo abundet et pro diuersitate hominum uel temporum nouae quotidia quaestiones uel impugnationes oriantur, nouis quotidia rationibus resistendum puto, et nouis exorientibus morbis noua quaerenda remedia. Potuit autem fieri ut in antiquis temporibus sancti patres ea quae tunc aduersum Catholicam fidem opponi audirent rectis diluerent rationibus, et illis quos tunc inuenerunt morbis mederentur, non his quos quotidia subcrescentes nondum fortasse deprehenderant. Quousque enim paleas cum granis praesens ecclesia indifferenter continebit, nec messi Domini inimicus homo superseminare zizania cessabit, donec uidelicet in fine saeculi messorum angeli Dei zizania colligant et in fasciculos in ignem arduos mittant, non possunt [desse] schismatici, non possunt desse haeretici, nec inter scorpiones et serpentes tutum patebit iter. Sed semper ad probationem uel exercitationem fidelium habebit mater ecclesia sub nomine Christi multos quos tolleret antichristos, pro quibus ingemiscens quotidia dicat:

Ex nobis exierunt, sed ex nobis non erant

et affectu materno per singulos annos pro eis, ut redeant, immolat publicas orationum hostias.

Nam oportet, inquit Apostolus, haereses esse, ut et qui probati sunt manifesti fiant.

[4.73] Quod maxime in nouissimis temporibus, antichristi regno appropinquante, futurum expectamus, quando iuxta dominicam et apostolicam sententiam grauiora semper imminere atque excrescere constat pericula, et, refrigescente caritate, mala omnia amplius pullulare. Unde et idem Apostolus ad Timotheum:

Hoc autem, inquit, scito, in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa et esunt homines se ipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemii, sine pace, habentes speciem quidem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes.

Qui et alibi:

Nos, inquit, sumus in quos fines saeculorum deuenerunt.

Et Petrus in Epistola II:

Hoc primum, inquit, scientes quod uenient in nouissimis diebus in deceptione illusores etc.

Et Iohannes:

Filioli, inquit, nouissima hora est, et sicut audistis quia antichristus uenit, nunc antichristi multi facti sunt. Unde scimus quia nouissima hora est. Ex nobis prodierunt, sed ex nobis non erant.

Hinc et in Epistola Iudae scriptum est:

Vos autem, carissimi, memores estote uerborum quae prae dicta sunt ab apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant uobis quoniam in nouissimis temporibus uenient illusores. Hi sunt qui segregant semetipsos, et hos quidem arguite iudicatos.

[4.74] Ac si aperte nos adhortetur dicens: prouidete ut tales diiudicare ac rationibus conuincere ualeatis.

[4.75] Quod si adhuc aliquis in meam perseueret reprehensionem, et, cum nondum illa periculosa tempora instent, nostra penitus abiiciat uel non curet scripta, illud tandem Hieronymi audiat:

Peregrinae merces tantum uolentibus nauigant.

Et nos quidem ista uolentibus tantum scribimus, immo importune nobis insistentibus, atque insultantibus quod eam quam praedicamus fidem defendere ausi non simus, praesertim cum 'omnium bonorum fundamentum' fidem esse constet, quam quisquis labefactare poterit, nihil de supraedificatis firmum reliquerit.

[4.76] Sed et si ueritatem profiteri liceat, nonnullas huius etiam temporis haereses aut schismata reprehendas aut corrigendas esse censemus, quas uel ipsi nos ab his qui eas profitentur audiuius, uel ab his qui eas audierunt didicimus.

[4.77] Sunt enim, ut supra meminimus, qui ad assignandam trium personarum diuersitatem tres proprietates in eo intelligunt, tamquam tres res diuersas essentialiter ab ipso Deo. Quorum etiam unus, qui in Andegauensi pago magni nominis magister uiget, in tantam prorumpere ausus est insaniam, ut omnia creaturarum nomina, ad Deum translata, ipsi quoque Deo conuenire uelit, ex quibusdam formis diuersis essentialiter ab ipso Deo sicut et in creaturis, ueluti cum dicitur 'Deus iustus' sicut et 'homo iustus', ita iustitiam ab ipso Deo essentialiter diuersam intelligit sicut ab homine, et similiter cum dicitur 'Deus sapiens' et 'Deus fortis'; necnon et propria ipsius Dei nomina uult in ipso Deo ita qualitates aut formas ponere sicut et in creaturis, ut est hoc nomen 'aeternus' siue etiam 'Deus' uel 'creator'. Quod maxime ex eo adstruere nititur quod ait Priscianus:

Proprium nominis est substantiam et qualitatem significare

et ex ipsa nominis definitione qua asserit unumquodque nomen subiectis corporibus uel rebus proprias uel communes distribuere qualitates.

Propter quos et huiusmodi illud Gregorii, quod supra meminimus, conuenienter dici arbitrari licet:

Indignum uehementer existimo, ut uerba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati.

[4.78] Est et alius in Francia qui se quasi singularem diuinae Paginae magistrum omnibus praefert. Et cum hoc quod dictum est in caeteris ipse quoque uehementer arguat, nihil uidelicet penitus in Deo esse concedimus quod non sit Deus, non minorem tamen uidetur incurrere errorem ex summa illa unitate diuinitatis quam tenet, cum nihil in Deo praeter ipsam substantiam esse nohiscum profiteatur. Inde enim ad hoc compulsus est, sicut et ipsemet ego ab ipso audiui, ut confiteatur Deum ex se ipso gigni quia Filius a Patre est genitus, et sicut arrogantissimus omnium, omnes plane haeticos uocat quicumque ita non tenent. Quem etiam hi qui ab eo legerunt ita in fide ab ecclesia iam diuisum esse asserunt, ut multos qui ante incarnationem Dei fuerunt saluari asserat et per passionem eius redimi, qui numquam aut passionem aut incarnationem eius crediderunt. Qui etiam quod mirabile est apud omnes Catholicos, sicut ad nos nuper allatum est, asseruisse etiam publice in scholis suis non est ueritus Dominum incarnatum ita aperto utero Virginis fuisse natum sicut et caeteros homines, nisi quod ipse solus sine uirili coitu sit conceptus.

[4.79] Noui etiam quemdam non parui nominis inter huius temporis magistros ad hoc perductum esse, ex quibusdam argumentorum quas tenet rationibus, ut Deum etiam posse decipi profiteatur, pro eo scilicet quod res aliter euenire possint quam ipse prouiderit. Quod nec credo apud gentiles uel quantumlibet infideles dici umquam permissum est.

[4.80] Nouimus et duos fratres qui se inter summos connumerant magistros, quorum alter tantam uim diuinis uerbis in conficiendis sacramentis tribuit, ut a quibuscumque ipsa proferantur aequae suam habeant efficaciam, ut etiam mulier et quislibet cuiuscumque sit ordinis uel conditionis per uerba dominica sacramentum altaris conficere queat. Alter uero adeo philosophicis innitatur sectis, ut profiteatur Deum priorem per existentiam mundo nullatenus esse. Est et quidam eorum patriota, inter diuinos celeberrimus magistros, qui in tantam prorumpit insaniam, ut corpus dominicum eiusdem longitudinis seu grossitudinis in utero Virginis fuisse adstruat cuius et in prouecta aetate existit.

[4.81] Sed nec adhuc illam summam controuersiam de sacramento altaris, utrum uidelicet panis ille qui uidetur figura tantum sit domini corporis, an etiam ueritas substantiae ipsius dominicae carnis, finem accepisse certum est; et innumeras alias in quarum quotidianis relationibus frequenter obstupescimus, quae nec per incendia eorum qui a populo deprehenduntur compesci possunt. Haec illi attendant qui de fide amplius minime scribendum esse autumant, cum nullae, ut aiunt, hoc tempore haereses pullent, quasi ipsi omnium conscientias et fidem cognouerint!

[4.82] Nunc ad propositum redeamus, de generatione uerbis quibus possumus disserenda, ad defendendam, ut diximus, fidem nostram, non docendam. Quod quidem ideo maxime faciendum esse decreui, quod similitudines illas quas ad hanc generationem Filii uel processionem Spiritus defendendam seu ad diuersitatem personarum assignandam a sanctis patribus didicimus, minus satisfacere quibusdam uideantur, quod in illis rebus quae per simile inducuntur non possit unius essentiae identitas seruari. Unde et nonnullos fidelium quasi irridentes murmurare saepe audiuius, cum de his ad hoc similitudo inducitur quae non sunt eiusdem essentiae, ueluti cum in illo Sermone natalis Domini beatus

Augustinus ad defendendum quod solus Filius sit incarnatus, similitudinem de cithara et sole sumpsit, per quam uidelicet assignaret non esse mirandum si, cum in una diuinitatis substantia tres personae conueniant, uni tamen earum congruat quod alteri non conuenit, utpote soli Filio incarnari.

Sicuti, inquit, in una citharizationis actione tria conueniunt, ut simul agant ars, manus et chorda, cum tamen diuersa agantur a singulis, cum uidelicet ars dictet, manus tangat, chorda resonet.

In sole etiam, inquit, calor et splendor diuersa agunt, cum calor exsiccat splendor illuminet.

Sed ad haec quid nonnulli murmurent noui, dicentes quidem haec nihil attinere ad uim quaestionis, quae de identitate unius substantiae in tribus personis orta est. Nemo enim, inquit, dubitat quin in eodem opere diuersae res diuersa agant, aut in eadem substantia diuersas habeant uires diuersae qualitates. Sed hoc, inquit, miramur, cum sit una penitus substantia siue essentia trium personarum, qua ratione haec incarnata dicatur et non illa, cum ipsa diuinitatis substantia carnem susceperit quae una et eadem singulis aequae inest personis.

[4.83] Fuit et quidam nouissimis temporibus nostris, Anselmus uidelicet Cantuariensis metropolitanus, qui, seruata substantiae unitate, ualidiorem uisus est similitudinem ad haec quae diximus induxisse. Cuius, ni fallor, similitudinis fundamentum a beato sumpsit Augustino scribente Ad Laurentium papam, de hoc ipso et fontem et eius riuum quorum eadem est substantia, ad diuinae generationis exemplum, ubi eadem est substantia generantis et geniti, inducente. Ponit itaque praedictus archiepiscopus quasi tria eiusdem substantiae, fontem uidelicet, riuum et stagnum: fontem quidem ex quo est riuus quasi Patrem ex quo Filius, stagnum uero quod ex fonte et riuo prouenit quasi Spiritum qui ex Patre et Filio procedit. Posuit etiam riuum in fistula quasi Filium in carne humana, ac si riuum infistulatum dicamus Verbum incarnatum. -- Sed haec quoque similitudo non magis satisfacere potest, quod non est simul eadem substantia fontis et riui atque stagni, sed per temporis successionem eadem aqua primo fons erat, deinde riuus, denique stagnum facta est. Unde non est mirabile si per successionem temporis eadem aquae substantia diuersis modis se habeat, cum numquam simul eadem numero sit substantia fontis et riui uel stagni, ut uidelicet umquam uere dici possit: modo aqua fontis est aqua riui siue stagni, sicut semper dicimus substantiam Patris esse substantiam Filii et Spiritus Sancti. Immo fortassis haec similitudo illi maxime suffragatur haeresi quae ita per tempora proprietates personarum commiscet, ut eandem personam dicat quando uult esse Patrem, quando uult Filium uel Spiritum Sanctum.

[4.84] Ut itaque satisfacere per similitudinem de hac generatione uel processione ualeamus, excogitanda est talis similitudo generationis uel processionis, in qua eadem simul sit substantia generantis et generati, uel procedentis et a quo procedit, et taxnen proprietates eorum impermixtae maneant, ut uidelicet genitum non sit generans nec procedens a quo procedit.

[4.85] Quod facilius nos posse inuenire arbitror, si iuxta Apostoli testimonium diligenter attendamus qualiter a creatura mundi per ea quae facta sunt, ipsi quoque philosophi quorum rationibus nos impetunt congruis similitudinum proportionibus in una et eadem diuina substantia tres personas, proprietatibus ab inuicem diuersas, uestigare atque assignare, Domino reuelante, ualuerint. Sic quippe scriptum est:

Quod notum est Dei, manifestum est in illis

hoc est non solum illis, uerum etiam in illis, hoc est per illos et eorum scripta aliis. Deus enim illis reuelauit, eorum scilicet illuminando rationem, ut ex similitudine corporalium seu uisibilium rerum ad incorpoream atque inuisibilem diuinitatis naturam contemplandam assurgerent.

A creatura, inquit, mundi per ea quae in ipsa sunt facta

tam a nobisquam a natura, secundum illam uidelicet philosophicam rationem qua dicuntur alia ex materia et forma consistere, alia ad similitudinem materiae et formae. In his quippe constitutionibus, cum sit una penitus substantia constituentis et constituti, utpote materiae et materiati, diuersa tamen sunt proprietate ab inuicem materia ipsa et materiatum, utpote cera ipsa et quae ex ipsa est imago cerea. Ac primum de generatione prosequamur.

[4.86] Ponamus ergo ante oculos ceream imaginem et consideremus in ea ipsam naturam cerae, hoc est ipsam ceream substantiam, ex qua est imago iuxta philosophos tamquam materiatum ex materia, cum tamen eadem essentia sit cera ipsa et imago cerea, ut etiam per praedicationem sibi sociari queant cera ipsa et imago illa, et dici possit quod imago cerea sit ipsa. Nec tamen ideo minus dicimus ceream imaginem esse ex cera, non ceram ex cerea imagine, et ceram ipsam esse materiam cereae imaginis, non ceream imaginem esse materiam ipsius cerae aut cereae imaginis. Et rursus imaginem ceream dicimus esse materiata ex ipsa cera, neque ipsam ceram aut ipsam imaginem esse materiata ex cerea imagine. In qua quidem re considerandum est quod, si ea nomina ipsius 'cerae' et 'cerae imaginis' accipiamus quae absolute, non relatiue dicuntur, licet ea per praedicationem sibi ueraciter coniungi propter identitatem substantiae ipsius cerae et cereae imaginis, ueluti cum cera ipsa sit crocea et imago sit recta, unum est ipsum croceum esse rectum, uel e conuerso. Si uera ea sumamus nomina quae secundum ipsam generationem aut constitutionem cereae imaginis ex cera relatiue ad inuicem dicuntur, utpote materia et materiatum, siue constituens et constitutum, siue causa et effectus, siue generans et genitum, non licet ea secundum suas proprietates sibi per praedicationem sociari, ut uidelicet dicamus ibi ipsam materiam esse materiata, uel ipsum materiatum esse materiam, etc.

[4.87] Quod si huius similitudinis rationem ad diuinam generationem reducamus, facile est ibi cuncta assignare ac defendere quae credimus.

Ponamus itaque Deum Patrem, ut supra meminimus, diuinam potentiam ac Deum Filium diuinam sapientiam, et consideremus quod ipsa sapientia quaedam sit potentia, cum sit ipsa uidelicet potentia discernendi ac prouidendi seu deliberandi ueraciter omnia, ne quid Deum decipere possit aut latere. Est igitur diuina sapientia ex diuina potentia

quomodo cerea imago est ex cera, aut quomodo iuxta philosophos species ipsa ex genere esse dicitur, cum tamen idem sit species quod genus, ut homo idem quod animal et imago cerea idem est quod cera. Ipsa quippe imago cerea ita est ex cera et ipse homo ex animali, quod ex eo quod est cerea imago exigit ut cera sit, et ex eo quod homo est ut sit animal, sed non e conuerso. Sic et ex eo quod est sapientia, hoc est potentia discernendi, exigit ut sit potentia, sed non e conuerso.

Potentia quippe, tam ad discernendum quam ad alia agenda, se habet sicut cera, tam ad ceream imaginem quam ad id quod non sit cerea imago, et animal tam ad hominem quam ad non hominem.

[4.88] Est itaque 'Filius gigni a Patre' diuinam sapientiam, ita ut determinatum est, ex diuina potentia esse, cum ipsa, ut dictum est, sapientia quaedam sit potentia, atque ipsius potentiae Dei, quae est omnipotentia, quasi portio quaedam ipsa sit sapientia, quomodo et quislibet filius portio quaedam parentum quodammodo dicitur. Ideo autem 'quasi' partem omnipotentiae et non 'proprie' partem dicimus sapientiam quod nulla sit rerum multitudo in illa simplici penitus diuinitatis natura, quarum conuentu quantitas alicuius totius componatur, ut supra saepius iam meminimus. In eo tamen quasi partem quamdam omnipotentiae dicimus sapientiam, quod cum ipse Deus ex omnipotentia sua ad infinita agenda se habeat, ex sapientia ad discernendum tantum sese habet. Et cum dicamus omnipotentiam Dei quasi 'omnem potentiam' eius, plures eius potentias quodammodo dicimus, quantum ad effecta scilicet, hoc est ad diuersitatem eorum quae agere potest secundum quod dicimus eum diuersa agere, cum unum atque idem omnino perseueret. Unde et unum et eundem Spiritum Sanctum multiplicem dicimus seu etiam septem spiritus, secundum septiformis gratiae operationem, non secundum substantiam.

[4.89] Et attende quod, quemadmodum in supra positis generationibus, de imagine scilicet et specie, licebat sibi per praedicationem sociari nomina illa generantis rei et genitae quae absolute dicebantur, sed non illa nomina quae relatiue ad inuicem dicuntur secundum huiusmodi generationem, ita etiam in hac ipsa generatione diuina. Ipsa quippe imago cerea est cera et ipse homo est animal, et e conuerso. Sed non ibi ipsum materiatum est materia sui, uel ipsa materia est materiata a se. Haec quippe nomina 'materia' et 'materiatum' relatiue ad inuicem dicuntur sicut 'pater' et 'filius'. Illa uero supra posita secundum substantiam potius quam secundum relationem praedicantur. 'Materiam'

quidem dicimus secundum hoc quod aliquid ex ipsa est, 'materiatum'

uero secundum id quod ex aliquo ipsum est. Sic et Pater et Filius relatiue inuicem dicuntur, secundum id scilicet quod hic illum generat atque ex hoc ille per generationem existit, sicut illud ex illa per constitutionem materialem.

[4.90] Eadem itaque ratione qua non licet dici quod materia ex se ipsa sit materiata, uel materiatum sui ipsius sit materia, uel constituens sit constitutum ex se uel posterius se uel generans se, quamuis in talibus idem sit essentialiter materia quod materiatum, uelut hoc aes idem quod haec statua, et idem constituens quod constitutum, et idem prius quod posterius, et generans quod generatum -- eadem, inquam, proportionis ratione et in diuinis personis neque Pater est Filius, hoc est Deus Pater genitus a se ipso, neque Filius est Pater, hoc est: Deus Filius genitor sui ipsius. Quod esset dicere ipsam diuinam potentiam esse ex se ipsa, uel ipsam diuinam sapientiam esse ex se ipsa. Sed solummodo ipsa sapientia est ex se ipsa potentia, sicut est determinatum, quemadmodum imago ex cera; non imago ex se, uel cera ex se siue ex imagine, licet idem sit cera ipsa quod imago illa, sicut idem est Pater quod Filius, secundum substantiam scilicet, non secundum proprietatem uel definitionem, et ipse Deus omnipotens sit sapiens siue benignus, et e conuerso. Et quemadmodum ibi quod est materia, est id quod est materiatum ex ea, utpote cera ipsa est cerea imago, uel e conuerso, nec tamen ideo ipsa materia est materiata ex se, uel ipsum materiatum est materia sui, ita et hic id quod Pater, est id quod est Filius et e conuerso; nec tamen Pater est Filius, uel e conuerso. Ibi quippe substantiae praedicatio fit, cum uidelicet dicitur: est id quod est materiatum, uel quod est Filius; hic uero proprietatis, cum dicitur: est materiata, uel est Filius. Substantia uero eadem est, proprietates uero impermixtae sunt.

[4.91] Apparet itaque secundum propositam rationem qua ratione diuina potentia dicatur Pater aut diuina sapientia Filius, quod est hanc ex illa esse, ut supra distinximus, et qua ratione sibi nomina proprietatum relatiuarum coniungi minime per praedicationem liceat.

[4.92] Si quis autem quaerat utrum secundum istum generationis modum assignatum ipsa diuina potentia possit dici materia diuinae sapientiae, hoc est Pater Filii, seu causa siue principium, aut aliquo modo prior, saltem natura, si non tempore, respondemus nihil horum nobis uideri sine scandalo concedendum. 'Materiam' uero nullo modo dici hic concedimus, cum materiam Boethius describat eam quae subiecta formam suscipit, et in Deo nullam omnino formam esse certum sit. Sed nec recte materiam dicimus, nisi quae tempore quoque materiatum praecedit, sicut cera ipsa quae ante fuit quam esset imago. Unde et philosophi alia ex materia et forma constare, alia ad similitudinem materiae et formae consistere distinxerunt, sicut nos alibi de materia et forma tractantes docuimus.

[4.93] Nunc autem ad hoc nos induxisse similitudinem de materia et materiato sufficiat, quod quemadmodum illud ex illa dicimus generari, secundum hoc quod hoc ex illa est, ita hic Filius ex Patre, hoc est ipsam sapientiam ex ipsa potentia esse, ut determinatum est. Sed nec causam proprie dicimus nisi ad effectum, cum relatiue causam et effectum ad inuicem dicamus. Quomodo autem dicemus effectum, ubi nihil est factum? 'Effectus quippe est', teste Boethio, 'quod efficitur causa', et iuxta Tullium omnis causa praeter finalem efficiens dicitur et natura prior effectui. Unde et Boethius, cum 'locum a causa' iuxta Tullium in III Topicorum tractet causam definiens dicit eam esse quae quamlibet rem praecedens efficit, 'non tempore, sed proprietate naturae', ut sol diem. Ipse etiam Augustinus, hanc secutus rationem, omnem causam efficientem dicit, capitulo XXX libri Quaestionum LXXXIII, his uerbis:

Qui quaerit quare Deus uoluerit mundum facere, causam quaerit uoluntatis Dei. Sed omnis causa efficiens est, omne autem efficiens maius est quam id quod efficitur. Nihil autem maius est uoluntate Dei. Non ergo eius causa quaerenda est.

Qua quidem ratione manifeste conuincitur nec Deum Patrem esse causam Filii, cum uidelicet nec ipsum efficiat quem nullo modo facit, sed tantummodo gignit, nec maior eo sit, nisi forte secundum carnis susceptionem.

[4.94] Quomodo etiam dicemus principium uel originem habere id quod aeternum est? Aeternas uero et coaeternas sibi esse tres personas certum est. Non est itaque altera alterius principium, sed unaquaeque sine principio est, quia aeterna est et omnium aliarum rerum principium. Quippe 'quod aeternum', sicut in III Topicorum Boethius definit, 'origine caret', hoc est principio. Nec illud quidem obest quod dicimus Deum Patrem principium sine principio et Filium principium de principio, hoc est Patre qui est principium omnium creaturarum. Quippe cum dicimus 'de principio', non addimus 'suo', ut non Filii principium intelligatur Pater, sed creaturarum omnium, sicut et Filius ipse qui de semet ait:

Principium qui et loquor uobis.

[4.95] Sed fortasse dicis nulla ratione dicendum esse hanc personam esse ex illa, sed non e conuerso, nisi illa huius quaedam causa sit atque origo siue principium, praesertim cum hanc ex illa nasci dicamus, quod est oriri, a quo 'origo' dicta est. Cui quidem rationi ipse quoque Augustinus plurimum suffragari uidetur, ubi nonnumquam ipsum Patrem causam Filii seu principium duarum aliarum personarum dicit, necnon tam Patrem ipsum quam Filium esse principium Spiritus Sancti innuit, qui ex ipsis est, non per generationem sed per processionem. Ait autem sic in libro Quaestionum LXXXIII, capitulo XVII, de Filio Dei disserens:

Deus omnium quae sunt causa est. Quod autem omnium rerum causa est, etiam sapientiae suae causa est, nec umquam Deus sine sapientia. Suae igitur sempiternae causa est sempiterna, nec tempore prior est quam sua sapientia.

Et Gennadius, De orthodoxa fide, capitulo I:

Credimus, inquit, unum esse Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Patrem eo quod habeat Filium, Filium eo quod habeat Patrem, Spiritum Sanctum eo quod sit ex Patre et Filio. Pater ergo principium deitatis a quo Filius natus, a quo Spiritus Sanctus non natus quia Filius non est, neque ingenitus auia non est Pater, neque factus quia non est ex nihilo, sed ex Deo Patre et Deo Filio Deus procedens.

[4.96] Ex his itaque testimoniis clarum est Patrem ipsum aliarum personarum causam siue principium quodammodo dici, in eo scilicet quod aliae duae personae ex ipso esse habent, altera quidem nascendo de qua dictum est, altera procedendo de qua dicendum est. Et nos quidem sensum sanctorum uirorum uenerantes, uerba eorum minus nunc approbanda esse censemus, ut uidelicet id dicamus habere principium quod est aeternum ac per hoc sine principio est, uel id dicamus habere causam quod non conuenit effectum dici, cum nullo modo effici uel fieri possit id quod nullo modo non esse potest, sed penitus ex necessitate est. Quippe 'si fit aliquid,' ut ait ipse quoque Aristoteles, 'non est'.

[4.97] Ipse etiam Augustinus nec ista uerba sese approbare satis insinuat, ubi omnem causam superius esse efficientem dixerat eu maiorem esse effectu suo, ac per hoc omnem causam a uoluntate Dei remouit, ut nihil uidelicet causa esset diuinae uoluntatis. Qui etiam in ipso libro De Trinitate, ubi specialiter de ipsa Trinitate definire intendit, incertum nobis reliquit quod asserere non est ausus, sed dubitatiue protulit ac sub quaestione deseruit, an uidelicet Pater principium sit dicendum aliarum personarum. Ait quippe sic ibi, libro V, capitulo XIII:

Dicitur relatiue Pater idemque relatiue dicitur principium. Sed 'Pater' ad Filium dicitur, 'principium' uero ad omnia quae ab ipso sunt.

Item:

Et principium Filius dicitur. Cum enim diceretur ei: Tu quis es?

respondit: Principium qui et loquor uobis. Creatorem quippe se ostendere uoluit cum se dixerit esse principium, sicut et Pater principium est creaturae quod ab ipso sunt omnia.

Item:

Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo uel tria principia. Ad se tamen inuicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad Spiritum principium sit Pater, quoniam dictum est: De Patre procedit, non parua quaestio est.

Et post aliqua in sequenti capitulo:

Si, inquit, et quod datur, principium habet eum a quo datur, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti.

[4.98] Sed nec natura Patrem esse priorem Filio concedimus, immo simul esse natura, cum mutuo relatiue ad inuicem dicantur Pater et Filius.

Et iuxta ipsos quoque philosophos omnia ad inuicem relatiue simul sint natura, cum utraque mutuo ad inuicem ita sese habeant, ut nullo modo alterum sine altero queat esse. E contrario autem, ut ait Aristoteles, naturaliter prius alterum altero id dicitur quod consequi habet necessario ad illud, sed minime antecedere, 'ut unum duobus prius est'. Potest quippe unum existere ita ut non sint duo, sed non e conuerso. At uero nulla personarum ita potest esse ut non sit altera, cum nullo modo aliqua ex eis possit non esse, cum aequae omnes necesse sit esse, hoc est omnino impossibile sit non esse ipsam personarum Trinitatem.

[4.99] Sed nec ulla habent ad inuicem dignitatis prioritatem, ut uidelicet ideo Pater dignior Filio uel Spiritu Sancto dicatur, quia illi ex ipso sunt, non Pater ex ipsis, aut Filius eadem ratione Spiritu Sancto. Alioquin et animal

eadem proportione dignius esset homine, cum potius natura hominis naturam animalis praecedere uideatur, cum homo ipse ex propria natura rationalis sit, quod animal ipsum ex sua natura non obtinet. Sic et homo posset dignior dici homine aliquo dignissimo uel optimo omnium, cum uidelicet homo optimus ex homine esset, non ex homine optimo homo.

[4.100] Quod si quis in eo quoque Patrem caeteris praeferat personis quod Pater non est ab alio, cum tam Filius quam Spiritus ab alio sint, utpote a Patre ipso, praeferat eadem ratione malum angelum bono angelo, cum ille quod huiusmodi est, a se ipso, non ab alio habeat, iste uero a Deo hoc habeat. Quae etiam dignitas notari possit in non esse ab alio, cum maxima emineat in esse a Deo? Magnum quippe est esse Deum de Deo et esse summum bonum de summo bollo, et quasi geminatio quaedam dignitatis in hoc exprimitur. In eo uero quod dicitur 'non esse ab alio', quae ostenditur dignitas, cum id rebus quoque non existentibus applicari possit, quae nihil penitus habent dignitatis?

Sed etsi posset contingere ut aliquis homo a se ipso esset et alius esset a Deo, numquid is qui a se esset melior esset aut dignior eo qui esset a Deo, idcirco quod hic a se esset et illa ab alio? Non utique, cum longe melior a Deo hic fieri posset quam ille per se esse ualeret.

Ponamus etiam quod aliquis homo genuerit alium aequae sapientem, aequae potentem, aequae per omnia bonum et aequalem ipsi patri suo; ponamus, inquam, hoc sicut fortasse nonnumquam euenit uel euenire potest, cum saepe etiam filii parentibus sint praeferendi. Dico postea: numquid is qui patri suo per omnia aequalis est, aut fortasse melior, in aliquo indignior est patre suo? Non utique, cum aequalis ei per omnia sit aut fortasse melior. Si autem in nullo penitus is talis indignior est patre suo, quomodo in eo indignior notabitur quod est ab ipso? Aut quomodo dignitati alicuius id derogauerit quod ab alio est potius quam quod a se ipso esset, si per omnia aequae bonus sit is qui est ab alio, sicut est ille a quo ipse est? Nihil quippe aliqua dignitate praecedat alterum quod in nullo bono exsuperat ipsum. Deus autem Pater Deum Filium in nullo transcendit bono, cum aequae Filius et potens sit et sapiens et benignus, et eadem per omnia boni perfectio singulis insit personis sicut et eadem penitus indiuidua illis inest substantia.

[4.101] Quod itaque perhibet Mercurius Filium esse 'secundum dominum'

a Patre, tale est ac si dicat ipsum quoque Filium esse dominum' et esse 'secundum' a Patre, hoc est personaliter diuersum ab eo Patre a quo solo ipse est; sed non solus, cum ipse quoque Spiritus ab utrisque sit. Quasi ergo primo loco Filius est ex Patre nullo scilicet mediante, Spiritus uero quasi tertio loco, quoniam sic est ex Patre quod est etiam ex Filio. 'Secundum' itaque dixit quasi eum qui primo loco ex Patre sit! ex ipsa uidelicet eius substantia et nulla alia interueniente persona. Sed et cum dicunt philosophi mentem ex summo Deo natam, hoc est Verbum ex Deo Patre, 'summum', ut dictum est, dicunt non ex aliqua dignitate, sed ex eo quod a nullo sit ipse, cum caeterae duae personae ab ipso sint.

[4.102] Quod uero obiectum est quod, quia idem si essentialiter Filius quod Pater et Pater generet Filium, idem generet se ipsum, hoc est quia Filius, ut diximus, est ex Patre, idem sit ex se ipso -- facile est quassari ex similitudine superius inducta, de cera uidelicet atque cerea imagine. Idem quippe est essentialiter cera ipsa et imago cerea.

Et cum imago ipsa ex ipsa cera est, non ideo ex se ipsa, hoc est non ideo ipsa imago cerea est ex ipsa imagine cerea, quia ex ipsa cera, quamuis haec ipsa cera et haec ipsa imago idem sint penitus essentialiter, non definitione quidem uel proprietate. Ipsae quippe dictiones relatiuae, cum ad identitatem eiusdem rei praemissis nominibus supponuntur, non solum ad identitatem essentialis, uerum et iam ad identitatem definitionis atque eiu sdem penitus status accommodatur, ut si dicam aliquam rem esse ex se, oportet ut idem penitus sint, iuxta expressum esse suum, res ipsa quae est et res ipsa ex qua est, ueluti si idem esset definitione haec cera et haec imago cerea, sicut idem est ensis quod mucro. Et tunc, [cum] concederemus ipsam imaginem esse ex ipsa cera, oporteret concedi idem esse ex se ipso. Cum uero non possit ostendi id quod dicitur esse ex illo idem esse definitione cum illo, non est ideo uerum idem esse ex se ipso, etsi hoc idem sit essentialiter ac numero cum illo. Multo minus, cum Pater et Filius diuersi ab inuicem sint tam definitione quam proprietate, licet sint idem essentialiter, non est necesse ut, cum Filius sit ex Patre uel generetur ex Patre, idem sit ex se uel generetur ex se.

[4.103] Sed dicis mihi quia Deus de Deo est, cum Filius sit ex Patre

-- unde et confitemur nos credere in Filium Dei, 'Deum de Deo, lumen de lumine' -- cum itaque, inquires, Deus sit de Deo, et 'Deus' hoc nomen proprium sit unius et indiuiduae singularisque substantiae, nec ullo modo Deus a Deo sit definitione diuersus, sed penitus idem, oportet concedi idem esse ex se ipso. -- Ad quod respondeo quod, quemadmodum dicimus hominem ab homine esse diuersum definitione siue proprietate, si hoc scilicet ad diuersitatem personarum quae in homine sunt accipiamus, ut uidelicet una persona hominis diuersa sit ab alia, utpote Socrates a Platone, nec tamen ideo eadem res diuersa est a se ipso, cum haec persona non sit illa, ita et dicimus Deum a Deo diuersum esse definitione uel proprietate, secundum ipsam personarum diuersitatem quarum unaquaeque Deus est, cum is qui Deus est, hoc est Pater, ab eo qui Deus est, hoc est Filio, sit proprietate diuersus; nec tamen ideo eandem rem a se ipsa diuersam esse contingit, cum haec persona non sit illa. Falsum est itaque quod dictum est nullo modo Deum a Deo definitione uel proprietate diuersum esse, cum is qui Deus est, ab eo qui Deus est, sit proprietate diuersus, hoc est una persona ab alia, utpote Pater a Filio.

[4.104] Quod uero additum est quod hoc nomen 'Deus' proprium sit unius indiuiduae substantiae, ac per hoc, si Deus de Deo sit, idem est ex se ipso -- nihil cogit, quia Deum de Deo esse dicimus propter personas ipsas, quarum, cum unaquaeque Deus sit, una tamen est ex altera nec ullo modo est altera. Unde non est necesse ut, cum una persona quae Deus est, sit ex una persona quae Deus est, quod est Deum esse de Deo, ideo idem sit ex se, cum nullo modo una

persona quae est ex altera, sit illa ex qua est; ac similiter istae personae quae in Deo sunt, sint a se per praedicationem disiunctae, sicut et illae quae sunt sub homine specie.

[4.105] Gregorius, In Iob, libro XXXIII:

'Lingua mea calamus scribae'. Quod loquimur transit, quod scribimus permanet. Lingua Patris scribae calamus dicitur, quia ab eo Verbum illius coaeternum ac sine transitu generatur.

Ambrosius, De fide ad Gratianum imperatorem:

Non haec sunt in Deo corporalibus aestimanda.

Incomprehensibiliter generatur Filius. Impassibiliter generat Pater, et tamen ex se generat et ante omnem intellectum generat, ut Deus uerus Deum uerum.

Hieronymus, in Definitione fidei Catholicae Nicaenique concilii symboli:

Quod de substantia Patris natus est semper, ipse ait Saluator in Euangelio: 'Quod nascitur de carne caro est, et quod nascitur de spiritu spiritus est, quoniam Deus spiritus est'.

[4.106] Quod uero obiectum est -- Si Deus Deum generet, uel se ipsum Deum uel alium Deum, facile est refelli secundum inductam superius generationis similitudinem, de cera scilicet et imagine cerea. Cera quippe cuiuslibet cerae, quocumque modo formatae, materia est et quodammodo quodlibet suum generat materiatur quod ex ipsa est, ut diximus. Cum itaque cera hanc ceram sic formatam quasi materia constituat atque generet, utique cera quamdam generat ceram. Unde oportet secundum supra positam rationem, ut uel se ipsam generet uel aliam ceram. Sed nec eadem cera ex se ipsa generatur uel ex se ipsa est, quamuis cera sic formata idem sit essentialiter cum cera ipsa ex qua est, nec sit idem definitione. Unde supra meminimus relatiuas dictiones non proprie supponi, nisi ad identitatem quoque definitionis. Est itaque cera materia cerae cuiusdam atque eius mater, iuxta Platonem qui materiam quasi matrem materiati constituit nec tamen ideo uel sui ipsius materia est seu mater, uel alterius cerae.

Sic et Deus, cum Deum generet, hoc est sit Pater Dei, nec se ipsum ideo generat nec alium Deum.

[4.107] De aeternitate autem generationis quod quaesitum est, utrum uidelicet Filius semper gignatur an semper sit genitus, in ipso fere superius nostri tractatus exordio quod sentimus assignauimus, eum scilicet tam gigni semper quam genitum esse asserentes, hoc est semper eum ex Patre esse, et plenam semper et perfectam in hoc ipso generationem eius esse quae numquam aut inceptit aut desinit, quod est eum semper gigni et semper genitum esse, cum idem sit ei gigni quod est genitum esse. Neque enim cum dicimus: aut quod Filius ex Deo Patre gignitur aut quod est genitus, secundum temporum distinctionem id accipimus, cum illa uidelicet aeterna generatio temporari nullo modo cedat, quae ante tempora quoque sicut nunc perfecta consistebat, ac per hoc nihil referre intelligimus, siue gigni Filium siue genitum esse teneamus.

[4.108] Praeterea, quomodo dici potest quod Pater genuit Filium, nisi ipse fuerit gignens Filium? Nihil quippe aliud sonat 'genuit' quam 'fuit gignens', sicut nec 'gignet' aliud sonat quod 'erit gignens', uel 'gignit' quam 'est gignens'. Quod si gignens fuerit Pater et iam gignens non sit, cum iam uidelicet genitus ab eo Filius esse dicitur potius quam gigni, profecto inchoata primitus et postea perfecta esse Verbi generatio dicenda est, et ille qui antea fuit gignens, postea a generando cessare, cum iam ab eo genitus esset Filius. In aeternitate autem nulla imperfectio, nulla cessatio aut uariationis uicissitudo contingere potest. Patet itaque et ex hoc idem esse gigni Filium Dei et genitum esse, cum uidelicet nulla ratione intelligere possimus aliquid esse genitum, si nullatenus ipsum gigni contingeret, nec aliquem genuisse, si penitus eum numquam contingeret gignere. 'Numquam' autem hoc loco pro 'aeternaliter', non temporaliter sumimus, cum illa, ut dictum est, generatio aeterna sit, non temporalis.

[4.109] Videntur tamen nonnullae auctoritates hoc penitus respuere quod Filius Dei nasci uel gigni dicatur ex Patre, sed tantum natus esse uel genitus. Unde Augustinus, de hac ipsa generatione disserens in libro LXXXIII Quaestionum, capitulo XXXIX, meminit dicens:

Melius est semper natus quam qui semper nascitur, quia qui semper nascitur, nondum est natus, et numquam natus est aut natus erit, si semper nascitur. Aliud est enim nasci, aliud natum esse, ac per hoc numquam Filius, si numquam natus. Et si semper Filius, semper igitur natus.

Hinc et illud est Gregorii quod ait in Moralibus libro XXIX:

Dominus Deus Iesus Christus, in eo quod uirtus et sapientia Dei est, de Patre ante tempora natus est, uel potius, quia nec cepit nasci nec desiit, dicamus uerius semper nasci. Non autem possumus dicere 'semper nascitur', ne imperfectus esse uideatur. At uero ut aeternus designari ualeat et perfectus, et 'semper' dicamus et 'natus', quatenus, et 'natus' ad perfectionem pertineat et 'semper' ad aeternitatem, quamuis hoc ipsum quod perfectum dicimus, multum ab illius ueritatis expressione deuiamus, quia quod factum non est, nec potest dici perfectum. Et tamen infirmitatis nostrae uerbis Dominus condescendens: 'Estote, inquit, perfecti sicut et Pater uester caelestis perfectus est'.

[4.110] Quod uero beatus Augustinus de semper nascente et semper nato dixerit in illo Quaestione LXXXIII libro, iuxta consuetam uerborum significationem dictum puto, quod fortasse aliquis illam quaestionem mouens, 'nasci' et 'natum' eo modo sumpserit quo de generationibus nostris agimus. Tunc enim 'nasci' dicimus cum nondum completa est natiuitas sed inchoata, tunc uero 'natum' quando iam perfecta est. Cum ergo quis ita uerba accipiens quaestionem huiusmodi mouerit, non incongrue sanctus uir, seruata eadem uerborum acceptione, eiusdem satisfecit uerbis, praeferendo scilicet completam et perfectam generationem quam Filio Dei adscribit inchoare et nondum complere. Et tale est quod dicit quod melior est natiuitas quae numquam inchoata, semper est perfecta, quam esset aliqua quae inchoata semper, perseueraret imperfecta.

[4.111] Quod uero dicitur Filius esse ex substantia Patris tantumdem hoc loco sonat 'esse ex substantia Patris' quantum 'gigni ex Patre', ab eo quidem translatum quod in nostris generationibus is qui gignitur, in eo de substantia patris esse dicitur, quod in ipsa generatione humani corporis traductum est et conuersum aliquid de ipsa substantia corporis patris in corpus filii. Cum ergo tale sit Filium esse ex substantia Patris ac si dicatur gigni ex Patre, sicut ex solo Patre gignitur, ita solummodo ex substantia Patris esse dicitur, non etiam ex substantia sui uel Spiritus Sancti -- quod esset a se ipso gigni siue a Spiritu Sancto.

[4.112] Gregorius, In Iob, libro XXXIII:

'Lingua mea calamus scribae'. Quod loquimur transit, quod scribimus permanet. Lingua Patris scribae calamus dicitur, quia ab eo Verbum illius coaeternum ac sine transitu generatur.

Ambrosius, De fide ad Gratianum imperatorem:

Non haec sunt in Deo corporalibus aestimanda.

Incomprehensibiliter generatur Filius. Impassibiliter generat Pater, et tamen ex se generat et ante omnem intellectum generat, ut Deus uerus Deum uerum.

Hieronymus, in Definitione fidei Catholicae Nicaenique symboli:

Quod de substantia Patris natus est semper, ipse ait Saluator in Euangelio: 'Quod nascitur ex carne caro est, et quod nascitur de spiritu spiritus est, quoniam Deus spiritus est'.

[4.113] Augustinus, De Trinitate, libro V, capitulo XIII:

Si gignens ad id quod gignit principium, Pater ad Filium principium est quia gignit eum.

Idem in Sermone de symbolo:

Multis libris disseruerunt docti et spirituales uiri quod ille genitor, ille genitus. Ille huius principium, unde et caput Christi dicitur, quamuis et Christus principium, sed non Patris.

Hic uero illius imago, quamuis nulla ex parte dissimilis et omnino indifferenter aequalis.

Filius Patri debet quod est, hoc etiam debens utique Patri quod Patri aequalis est. Pater autem nulli debet quidquid est.

[4.114] Notandum quoque quod 'sapientia Patris' uel 'amor Patris et Filii', cum ad distinctionem personarum Filii et Spiritus Sancti proferuntur, sicut et 'Spiritus Sanctus' ad distinctionem tertiae personae, tamquam propria ipsarum personarum nomina relatiue ponuntur, ut tale sit quod dicitur 'sapientia Patris' ac si dicatur ex Patre genita, quod est Verbum ipsum, id est Filius; et quod dicitur 'amor Patris uel Filii' ac si dicatur ex eis procedens, hoc est tertia illa persona, Spiritus Sanctus. Et sic quidem, dum relatiue ponuntur istae orationes, uim habent propriorum nominum singularum personarum, sicut et Sanctus Spiritus quando per processionem dicitur.

[4.115] Si uero dicatur 'spiritus sanctus' communiter et non proprie, hoc est secundum hoc quod quislibet spiritus bonus, spiritus talis est qui sanctus sit, et non secundum proprietatem processionis tertiae in Trinitate personae, licet, iuxta beatum quoque Augustinum, tam Patrem etiam ipsum quam Filium dici spiritum sanctum; sic fortasse et cum dicitur 'sapientia Patris' uel 'amor Patris' non relatiue inter personas ad inuicem, ut uidelicet uel generationem Filii uel processionem Spiritus determinemus -- scilicet ita simpliciter ac si diceremus: sapientia ipsa quae est Patris, uel amor ipse qui est Patris, immo et ipse est Pater -- nihil impedit dici uel ipsum Patrem esse sapientiam sui, hoc est esse eam ipsam sapientiam qua sapiens est, immo et quae ipse est. Cui, iuxta Augustinum, etiam 'idem est sapere quod esse'. Et ita sicut in se ipso habet sapere, non ad alium uel [se] ipsum, similiter Filium uel Spiritum Sanctum esse ipsam suam sapientiam, et unamquamque personam hoc modo sapientiam quae est uniuscuiusque personae, uel amorem similiter qui sit uniuscuiusque personarum, cum unaquaque personarum et sapientiam habeat et amorem, nec sint diuersae sapientiae uel amores. Si quis tamen hoc omnino dicere recuset propter scandalum sermonis in aliam significationem prioris ac magis usitati, quamuis sententiam non contradicat, sicut et omnino dici respuat: 'Pater uel Filius est Spiritus Sanctus', non eum cogendum arbitror esse.

[4.116] Haec de generatione Verbi dicta terminemus. -- Nunc de processione Spiritus Sancti, ipso inspirante, dicamus.

[4.117] Spiritus quasi a 'spirando' dictus est. Unde Veritas:

Spiritus, inquit, ubi uult spirat.

Ideoque ipso nomine suo procedere ex Patre et Filio potius quam gigni perhibetur. Benignitas quippe ipsa, quae hoc nomine demonstratur, non est aliqua potentia siue sapientia, cum uidelicet benignum esse non sit esse sapientem aut potentem -- nullus quippe in eo quod benignus est, aut sapiens est aut potens -- immo ipsam magis caritatis affectum siue effectum dici conuenit. Caritas autem, teste Gregorio,

minus quam inter duos haberi non potest. Nemo enim, inquit, ad semetipsum habere caritatem dicitur, sed dilectione se in alterum tendit ut esse caritas possit.

Procedere itaque Dei est sese ad aliquam rem per affectum caritatis quodammodo extendere, ut eam uidelicet diligat ac se ei per amorem coniungat.

[4.118] Cum itaque tam Filius quam Spiritus Sanctus ex Patre sit, hic quidem genitus, ille procedens, differt in eo generatio ipsa a processione quod is qui generatur ex ipsa Patris substantia est, cum ipsa, ut dictum est, sapientia hoc ipsum esse habeat ut sit quaedam potentia, ipse uero caritatis affectus magis ad benignitatem animi quam ad potentiam attineat. Unde bene Filius ex Patre gigni dicitur, hoc est ex ipsa Patris substantia esse. Spiritus uero minime gigni, sed

magis procedere, hoc est se per caritatem ad alterum extendere, quia quodammodo per amorem unusquisque a se ipso ad alterum procedit, cum proprie, ut dictum est, 'nemo ad se ipsum caritatem habere'

dicatur aut sibi ipsi benignus esse, sed alteri. Maxime autem Deus, qui nullius indiget, erga se ipsum benignitatis affectu commueri non potest ut sibi aliquid ex benignitate impendat, sed erga creaturas tantum quae semper donis gratiae eius indigent. Quodam itaque modo a se ipso Deus ad creaturas exire dicitur per benignitatis affectum siue effectum, cum hoc ipsum quod benignus est aut benigne aliquid ex caritate agit, secundum affectum siue effectum quem in creaturis habeat dicatur. Tunc uero in se per benignitatem remaneret, si sibi benignus esse posset, aliquam in se beneficentiam exercendo.

[4.119] Ex Patre autem et Filio procedere Spiritus habet, quia bonus ipse affectus siue effectus faciendi aliquid ex potentia ipsius et sapientia prouenit, cum ideo uelit Deus et faciat, quia et potest illud adimplere et solleter efficere. Nisi enim posset aliquid, frustra illud uellet quia efficacia careret, et nisi solleter sciret illud efficere, non haberet egregium effectum. Constat etiam nihil eum posse uelle nisi optimum, nec rationabiliter illud uelle quod ignoraret. Ut itaque rationabiliter aliquid uelit facere et optime, oportet eum et hoc posse et ante cognoscere quae faciat et scire optime facere. Bonus itaque affectus Dei quodammodo ex potentia eius ac sapientia descendit, quod est Spiritum ipsum ex Patre et Filio simul procedere, quia eo uult, ut dictum est, optime cuncta efficere quia et potest et scit.

[4.120] Graeci tamen ex solo Patre, non etiam ex Filio, Spiritum Sanctum procedere confitentur, eo scilicet quod Veritas in Euangelio, fidem integre continente, de processione Spiritus loquens, solum Patrem commemorat dicens:

Spiritus qui a Patre procedit.

[4.121] Qui etiam super hoc quod eum a Filio quoque procedere credimus, nos uehementer arguunt atque reos anathematis teneri asserunt quod in principalibus conciliis quae apud eos celebrata sunt, ita symbola eorum subiunctis anathematibus sancita sint, ut nulli de fide Trinitatis aliud docere uel aliter praedicare quam ibi continetur: liceat. In quibus quidem symbolis, cum in processione Spiritus de solo Patre commemoretur: quicumque, inquit, 'Filium' addunt, anathema incurrunt.

[4.122] Addunt etiam, ad exaggerationem impudentiae nostrae testimonium damnationis, symbolum fidei quod iuxta traditionem praedictorum conciliorum Leo I Romae transcriptum in tabula posteris argentea reliquit, 'pro amore', ut ipsemet dicit, 'et cautela orthodoxae fidei'. In quo quidem symbolo ipse quoque in processione Spiritus solum commemorat Patrem his quidem uerbis:

Et in Spiritum Sanctum, Dominum et uiuificantem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio coadorandum et glorificandum, etc.

[4.123] In quanta autem reuerentia principalia illa concilia tenenda sint, beatus diligenter aperit Gregorius, qui se ea tamquam quatuor euangelia suscipere et uenerari profitetur. Unde et eorum uerbis non magis quam euangelicis uel addere aliquid uel subtrahere nos permittit, ita Constantino episcopo Mediolanensi de uno eorum scribens:

Nos, auctore Veritate, teste conscientia, fatemur fidem Chalcedonensis symboli illibatam per omnia custodire, nihilque eius definitioni addere, nihil subtrahere audere. Sed si quis contra eam eiusdemque synodi fidem siue plus minusue ad sapiendum usurpare appetit, eum omni dilatione postposita anathematizamus atque a sinu matris ecclesiae alienum esse decernimus.

[4.124] Sed profecto cum interdicitur ne quis aliter doceat aut praedicet Catholicam fidem quam in praedictis continetur conciliis 'aliter' dictum puto, non secundum uerborum diuersitatem, sed secundum fidei contrarietatem, ac si dicatur 'aliter', hoc est contrario modo, non diuerso uerborum sono quia et nos Latine dicimus quod illi Graece.

Sicut ergo diuersum pro opposito dicitur, ita diuerso modo, quod est aliter, pro opposito modo non incongrue sumitur. Alioquin, cum unumquodque illorum conciliorum proprium composuerit atque instituerit symbolum, sintque ipsa symbola ab inuicem uerbis diuersa ac fortasse quibusdam sentiis, cum unum nonnumquam contineat quod alterum non habet, profecto anathematis reus esset qui, uno recepto, caetera symbola decantaret uel reciperet.

[4.125] Eadem ratione rei teneremur ex supplemento Euangelii additi, cum in Deuteronomio Moyses dicat:

Quod praecipio tibi, hoc tantum facias Domino, nec addas quidquam nec minuas.

Addi itaque prohibuit contrarium aliquid, non quod perfectioni deerat suppleri, quamuis etiam ita possit intelligi ut omnino prohibeatur homo ex se ipso uerbis Domini aliquid supplere. Tunc uero homo ex se aliquid adderet, si hoc ex sensu suo, non ex inspiratione Spiritus praesumeret. De quo quidem Spiritu scriptum est:

Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.

Multa etiam de miraculis sanctorum et de his quae sancti patres post apostolos scripserunt praedicamus, cum tamen Apostolus dicat ad Galatas scribens:

Licet nos aut angelus de caelo euangelizet uobis praeter quod euangelizauimus uobis, anathema sit. Sicut praedixi et nunc iterum dico: si quis uobis euangelizauerit praeter id quod accepistis, anathema sit.

[4.126] Quod autem opponunt Graeci euangelicam traditionem ad integram fidei disciplinam sufficere, nec quidquam ulterius addendum esse praeter ea quae in uerbis continentur euangelicis, in se etiam ipsos sententiam proferunt, cum aiunt Spiritum a solo Patre procedere. Non enim Euangelium, cum a Patre procedere Spiritum dicit, 'solo' adiungit quod ipsi opponunt, sed tantummodo a Patre dicit. Multa quoque fidei necessaria post euangelia ab apostolis uel apostolicis uiris addita sunt quae ex uerbis euangelicis minime comprobantur, sicut est illud de uirginate matris Domini etiam post partum iugiter conseruata, et de aliis fortasse multis.

[4.127] His autem aduersus Graecorum obiectionem de processione Spiritus responsis, libet etiam ex ipsorum doctoribus testimonia proferre quibus a Filio quoque Spiritum Sanctum procedere doceantur.

Athanasius, in Symbolo fidei:

Spiritus, inquit, Sanctus a Patre et Filio non factus, non creatus, non genitus, sed procedens.

Ubi quidem cum praemiserit Spiritum Sanctum a Patre et Filio esse atque subiunxerit "procedens", manifeste docuit eum ab utroque procedere, cum ad utrumque "procedens" retulerit sicut "esse", praesertim cum non aliter a Patre Spiritus esse habeat quam procedendo.

[4.128] Ait et Didymus, eorum maximus doctor, in libro De Spiritu Sancto, quem beatus transtulit Hieronymus, uerba Christi de eodem Spiritu ita inducens atque exponens:

Saluator qui et Veritas ait: 'Non enim loquetur a semetipso', hoc est non sine me, et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis est a mea et Patris uoluntate, quia ex se non est sed ex Patre et me est. Hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et a me illi est. 'Ego ueritatem loquor', id est inspiro quae loquitur; siquidem 'Spiritus ueritatis est'.

Dicere et loqui in Trinitate non secundum consuetudinem nostram accipiendum, sed iuxta formam incorporalium naturarum, et maxime Trinitatis quae uoluntatem suam ingerit in corda credentium.

Item:

Spiritus Sanctus qui est Spiritus ueritatis Spiritusque sapientiae, non potest audire, Filio loquente, quae nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est procedens Deus de Deo, Spiritus ueritatis procedens a Veritate, consolator manans de consolatore.

[4.129] Item Cyrillus Alexandrinus episcopus in Epistola VIII, Nestorio directa, quae sic incipit 'Reuerendissimo et Deo amantissimo'

etc.:

Si est, inquit, in subsistentia Spiritus spiritali, uel certe et intelligitur per se secundum quod Spiritus est et non Filius, sed tamen est non alienus ab eo. Spiritus enim ueritatis nominatur, [et est Christus ueritas] et profluit ex eo sicut denique ex Deo Patre.

[4.130] Iohannes Chrysostomus, Homilia XXVI, De expositione symboli, quae sic incipit 'Uniuersalis ecclesia congaudet':

Iste est Spiritus procedens de Patre et Filio, qui diuidit propria dona singulis prout uult.

Idem, Homilia XXVIII, in alia Expositione eiusdem symboli, quae sic incipit 'Super fabricam totius ecclesiae':

Itaque credendum est Spiritum Patris esse et Filii.

Item:

Non dicatis minorem esse Filium de Patre genitum, sed istum qui natus est de Spiritu Sancto et Maria uirgine.

Item:

Istum Spiritum Sanctum dicimus Patri et Filio esse coaequalem, et procedentem de Patre et Filio. Hoc credite ne colloquia mala corrumpant mores uestros bonos.

Item:

Sunt haeretici qui dicunt Spiritum Sanctum inter creaturas esse ordinatum.

Item:

Videte ubique sacramentum Trinitatis. Ecce et in Spiritum Sanctum creditis, qui Spiritus Sanctus procedens de Patre et Filio caritate coniungitur.

[4.131] Augustinus, libro Quaestionum ad Orosium, capitulo II:

Ipse Dominus noster Iesus Christus post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum Sanctum sicut a Patre, insufflans in discipulos suos ait: 'Accipite Spiritum Sanctum'.

Idem, libro IV De Trinitate:

Nec possumus dicere quod Spiritus Sanctus et a Filio non procedat. Nec enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec uideo quid aliud significare uoluerit, cum sufflans ait: 'Accipite Spiritum Sanctum'. Neque enim flatus ille corporeus substantia Spiritus Sancti fuit, sed demonstratio et a Filio procedere Spiritum Sanctum.

Idem, in libro [XV] De Trinitate:

Sicut unicum Dei Verbum proprie uocamus nomine sapientiae, cum sit uniuersaliter et Spiritus Sanctus et Pater ipsa sapientia, ita Spiritus proprie nuncupatur uocabulo caritatis, cum sit et Pater et Filius uniuersaliter caritas.

De utroque autem procedere sic docetur, quia ipse Filius ait: 'De Patre procedit', et discipulis suis insufflauit et ait: 'Accipite Spiritum Sanctum', ut eum etiam de se procedere ostenderet. Et ipsa est uirtus quae de illo exibat et sanabat omnes, sicut legitur in Euangelio.

[4.132] Sufficere autem putamus quod in processione Spiritus Veritas solum Patrem commemorat. Cum enim ipsa sapientia ut dictum est, quaedam sit potentia atque in ipsa potentia sit sapientia inclusa, satis probabiliter apparet per processionem Spiritus ex potentia processio ipsius ex sapientia. Sed et Hieronymus, scribens De fide, solum Patrem commemorat sicut et in symbolis principalium conciliorum continetur. Unde ita Ad Damasum scribit dicens:

Credimus et in Spiritum Sanctum, Deum uerum ex Patre procedentem.

Necnon et Augustinus, capitulo I libri Enchiridion, de solo Patre in processione Spiritus mentionem facit, licet Spiritum ipsum tam Patris quam Filii esse dicat, his quidem uerbis:

Satis est Christiano rerum creaturarum causas nonnisi bonitatem credere creatoris, nullamque esse naturam quae non aut ipse sit aut ab ipso, eumque esse Trinitatem, Patrem scilicet et Filium a Patre genitum, et Spiritum Sanctum ab eodem Patre procedentem sed unum eundemque Spiritum et Patris et Filii.

[4.133] Multis tamen aliis locis, tam ipse Augustinus quam omnes fere Latini theologi Spiritum Sanctum ex Filio quoque procedere et profitentur et comprobant. Unde et ipse in XV De Trinitate, capitulo XXVI, de processione Spiritus disserens ait:

Scriptura sancta Spiritum eum dicit amborum. De quo dicit Apostolus: 'Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra'. Et de quo dicit idem Filius: 'Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis', de quo idem dicit: 'Quem ego mittam uobis a Patre', et alio loco: 'Quem mittet Pater in nomine meo'. Et cum resurrexisset a mortuis, discipulis suis insufflauit et ait: 'Accipite Spiritum Sanctum' ut eum etiam de se procedere ostenderet.

Quippe quomodo apertius quam insufflando docere potuerit Spiritum Sanctum ex se quoque procedere? praesertim cum Spiritum quasi 'spiramen' a spirando dictum esse constet, et iuxta propriam significationem Spiritus Sanctus hoc loco, ut dictum est, sonet 'procedens'. Unde necesse est ut cuiuscumque Spiritus esse dicatur, uel ab eo mitti, uel ab ipso procedere concedatur.

[4.134] Proprie tamen seu principaliter ab ipso Patre procedere Spiritus dicitur. Unde Hieronymus, Definitionem fidei Catholicae Nicaenique symboli retractans ait:

Credimus et in Spiritum Sanctum qui de Patre procedit proprie.

Item:

Spiritum Sanctum uerum Deum inuenimus in Scriptura et de Patre proprie esse.

Et iterum:

De Patre Filius, et Spiritus proprie et uere de Patre qui procedit. Primum igitur accipe quod de Patre est proprie Spiritus Sanctus, dicente Scriptura: Verbo Domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum; et Saluator ait: 'Spiritus ueritatis qui de Patre procedit'. Et beatus Augustinus in XV De Trinitate, capitulo XVIII: Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit principaliter Spiritus Sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem addidi 'principaliter' quia et de Filio Spiritus Sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit non iam existenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo bonum commune procederet

ac si aperte Augustinus his uerbis determinet per hoc Spiritum Sanctum principaliter ex Patre procedere, et non principaliter ex Filio, quia sic ex Patre procedit quasi primo loco, cum eum Pater ab alio non habeat sed a se ipso sicut et a se ipso est, hoc est non ab alio.

Filius uero, cum a se non sit sed a Patre, et hunc ipsum Spiritum a Patre habet, a quo per generationem esse habet.

[4.135] Sed quid est quod dictum est 'proprie' Spiritum ex Patre procedere? Numquid 'proprie' ibi dictum est sicut hoc loco 'principaliter'? Et fortasse eodem modo dici uideri posset, nisi quod ibi interseritur quod et Filius ex Patre natus sit proprie, sicut et Spiritus ex Patre proprie dicitur esse. Dictum quippe ibidem esi:

Filius non ex semetipso natus est, sed ex Patre natus est proprie, non in tempore sed semper, non aliunde sed de sua substantia

non de aliena sed de sua propria. At uero, si eodem modo et in Filio et in Spiritu accipitur 'proprie', cum hic scilicet proprie nasci ex Patre et ille proprie procedere dicitur ex Patre, et tale sit dicere 'proprie' ac si diceretur 'principaliter', quomodo Filium ex Patre principaliter nasci dicemus, cum ex eo solo natus sit, nisi forte cum ibidem statim additum sit 'non in tempore sed semper' respectu temporalis generationis eiusdem Filii ex matre id dictum sit, ut uidelicet haec principalis et prima sit quae est aeterna, per quam ab aequalitate Patris non receditur, illa uero quasi posterior et temporalis secundum quam minor Patre Filius ipse dicitur? Possumus etiam dicere in eo Filium ex Patre proprie natum esse siue genitum, quod naturalis eius sit Filius, non adoptiuus, sicut et statim determinatur cum subditur 'non aliunde sed de sua substantia'. Sed et secundum hoc quod iuxta philosophos nata siue genita omnia dicuntur quae ab aliquo habent esse, proprie Filius solus ex Patre natus est, quia solus ipse nascendo ex ipsa Patris substantia est. Spiritus uero Sanctus secundum hoc ex Patre solo proprie procedere dicitur, quod ab eo sic procedit quasi a summo principio, qui uidelicet ab alio non est. Inde enim aliquid proprie procedere dicitur, unde primo uenire ac moueri cepit, sicut lacus ex fonte, non ex riuo sed per riuum, in quem a fonte emissus, per eum transit ac peruenit in stagnum. Sic et Spiritus Sanctus ex Patre proprie procedere dicitur quasi a summa origine quae scilicet aliunde non sit, et ab ipso in Filium quasi in riuum, quia et quod habet Filius, ab ipso habet a quo et hoc ipsum habet quod ipse est, et per Filium ad nos tandem quasi in stagnum huius saeculi. Quippe qui omnia in sapientia facit ac disponit, et in hac ipsa sapientia sua Spiritum tribuit suorum distributorem donorum, non improuide uel inconsiderate.

[4.136] Unde et beatus Hilarius Spiritum a Patre per Filium magis quam a Patre et Filio procedere seu esse sicut et mitti perhibet, ita ad Deum Patrem de Spiritu ipso et Filio loquens in XII De Trinitate libro:

In Sancto Spiritu tuo, ex te profecto et per eum misso.

Item:

Ex te per eum Sanctus Spiritus tuus est.

Item:

Filium tuum una tecum adorem, Sanctum Spiritum tuum qui ex te per Unigenitum tuum est promerear.

Et hoc fortasse modo, si a solo Patre procedere Spiritum Graeci intelligant, eo uidelicet quod sic ab ipso sit quasi a summo et non existente ab alio, nulla est sententiae controuersia, sed uerborum diuersitas. Certum quippe est et solam personam Patris hoc modo summam debere praedicari, et Spiritum ab ipso quoque esse sicut a Filio, qui ipsius quoque sicut et Filii Spiritus dicitur.

[4.137] Quod uero nonnulli mouentur ex eo quod dicimus Filium a Patre per generationem esse, et Spiritum a Patre et a Filio per processionem, nec tamen ideo Patrem per existentiam priorem esse Filio uel Patrem aut Filium Spiritu Sancto, potest ex multorum similitudine exemplorum refelli. Solis quippe substantia et splendida est et illuminabilis, id est potens illuminare aliquid, et, cum sit splendor ex sole et illuminabilitas ex sole simul et splendore, numquam tamen aliquid ex his tribus per existentiam aliquid aliorum praecesserit.

[4.138] Sed et si quis illam philosophicam Platonicae rationis considerationem altius inspiciat qua uidelicet de Deo opifice ad similitudinem quamdam solertis artificis agit, praemeditantis scilicet et deliberantis ea quae facturus est, ne quid inconuenienter componat et prius singula ratione quam opere formantis -- ad hunc quippe modum Plato formas exemplares in mente diuina considerat, quas ideas appellat, ad quas postmodum quasi ad exemplar quoddam summi artificis prouidentia operata est -- uidebit Spiritum Sanctum ex Filio quoque siue per Filium recte procedere, cum ex ratione sapientiae uniuersa Dei opera administrentur et ita quodammodo conceptus diuinae mentis in effectum per operationem prodeat. Effectus autem ad Spiritum pertinent, qui ex bonitate conditoris eueniunt, quia Spiritus ipse bonitas est.

[4.139] Dicamus itaque Spiritum ex Filio quoque procedere, cum ratio diuinae prouidentiae ad effectum benignitatis perducitur, et quod ab aeterno faciendum prouiderit, temporaliter quando uult facit. Hanc autem processionem, qua scilicet conceptus mentis in effectum operando prodit, Priscianus in Constructionum diligenter aperit dicens

Generales et speciales formas rerum intelligibiliter in mente diuina constituisse antequam in corpora prodirent hoc est in effecta per operationem. Quod est dicere: antea prouidit Deus quid et qualiter ageret quam illud opere impleret; ac si diceret: nihil impraemeditate siue indiscrete egit.

[4.140] Macrobius quoque ipsam etiam animam mundi, quam putamus Spiritum Sanctum intelligi, ex noy, hoc est Filio, praecipue esse declarat, cum aperte eam a noy creatam siue natam, sicut et ipsam noy a Deo Patre esse profitetur, ita generaliter de origine animae exorsus:

Deus, qui prima causa et est et uocatur, unus omnium quae sunt quaeque uidentur esse princeps et origo est. Hic superabundanti maiestatis fecunditate de se mentem creauit. Haec mens quae noy uocatur, qua Patrem inspicit, plenam similitudinem seruat auctoris. Animam uero de se creat, posteriora respiciens. Rursum anima Patrem, qua intuetur, induitur ac paulatim regrediente respectu in fabricam corporum incorporea ipsa degenerat.

[4.141] 'Creari' autem siue 'nasci' hoc loco Macrobius abusiue protulit, sicut et in primo Libro determinauimus, cum uidelicet tam mentem ipsam quam animam creatam dixerit, mentem quidem ex Deo, hoc est Filium ex Patre, et animam ex mente, hoc est Spiritum ex Filio.

Ubi et utramque natam esse insinuat, cum utriusque patrem assignat, Deum quidem menti et rursum mentem ipsam animae. Creari itaque siue nasci 'esse ex alio' intelligit, ut tale sit quod ait hoc ex illo nasci siue creari quasi simpliciter diceret hoc ex illo esse. Sufficit autem philosopho, ad ostendendum animam ipsam tam ex Patre quam ex Filio esse, solum memorasse hoc loco Filium quia, cum Filius ex ipso Patre sit, et Spiritus ipse, hoc est anima ipsa, ex Filio esse assignatur, liquet profecto ipsam quoque ex Patrem esse secundum quod et ipse eam philosophus a Deo et noy iuxta sapientes nominari supra inductus asseruit.

[4.142] Quod uero ait mentem esse ex 'fecunditate maiestatis', tale est ac si diceret sapientiam ex ipsa omnipotentia esse natam. Proprie namque maiestas ac reuerentia potentiae adscribi solet. Quod uero dicit quod 'mens, qua Patrem inspicit, similitudinem seruat auctoris', ita dictum puto ac si aperte dicat Filium ipsum in omni re, in qua similis est Patri, aequalem omnino illi esse. Potens quippe est sicut et Pater et tantumdem potens. Bonus est sicut Pater et aequus bonus.

Sic et in caeteris in quibus habet similitudinem cum Patre, et aequalitatem habet. Non autem in omnibus similitudinem habet cum Patre, cum ipse solus sit genitus et solus Pater genitor. Quod quidem ad distinctionem personarum attinet secundum proprietates earum, secundum nos etiam qui solum Filium incarnatum credimus, in hoc uno Filium minorem Patre, non aequalem dicimus.

[4.143] Nous 'posteriora respiciens animam creat', quia Spiritus Sanctus qui ex Filio est, siue quaecumque anima ab ipso conditore suo ducens exordium, hoc ipsum quod anima est, id est uita creaturarum rerum, ex respectu quodam ipsius creatoris habet, hoc est ex beneficio diuinae sapientiae cuncta disponentis, ut in ipso respectu Dei diuinum intelligatur beneficium. Anima quippe ab 'animando', hoc est uiuificando dicta est. Spiritus quidem Sanctus, ut in primo Libro distinximus, quasi anima est, hoc est uita nostrarum animarum, et nostrae animae quasi quaedam eius corpora sunt, ab ipso scilicet donis suae gratiae <interius> uegetata; quas rursus animalem uitam nobis certum est impertire. 'Patrem' suum, id est nomen, dicit animam indui in ea sua ui qua intuetur, hoc est ratione utitur quia ex ratione quam habet, maximam similitudinem cum diuina sapientia tenet, cum ratio maxime sit adscribenda sapientiae.

[4.144] 'Paulatim anima incorporea' respicit, quia ad comparationem plenitudinis illius summi boni, modicum est quidquid habemus, quantumcumque dona uirtutum ab ipso susceperimus. Possumus etiam in eo 'paulatim' dictum esse intelligere quod quibusdam gradibus per interualla temporum a minimis ad maxima Spiritus suos fideles

promoueat, nec sua simul conferat dona. 'Degenerare' dicitur anima in ipso suae operatiensis effectu, ex quo anima dicta est, cum non sit hoc aeternum sed temporale quod operatur.

[4.145] In quo, ni fallor, illud facile est absolui quod Plato animam mundi incepisse uoluerit, nec coaeternam esse Deo et menti. Cum enim Spiritum Sanctum animam magis quam spiritum appellauerit quasi ab 'animando', hoc est uiuificando nos donis suae gratiae per incrementa uirtutum, non semper ipse Spiritus anima fuit, id est uiuificans, quia dum nondum creaturae essent quibus dona sua distribueret in illas donorum suorum distributionem non exercebat. Sicut ergo Spiritum Sanctum qui in se est omnino simplex, multiplicem tamen dicimus et septem spiritus appellamus secundum diuersitatem donorum, ita etiam philosophus eundem, qui in essentia propria aeternaliter subsistit, incepisse quantum ad effecta sua uoluit, ex quibus eum animam magis quam spiritum appellauit. 'Spiritus' quippe nomen est naturae, 'anima'

uero officii, ab 'animando' scilicet.

[4.146] Sicut ergo ipsos caelestes spiritus semper quidem spiritus sed non semper angelos esse profiteamur, eo quod 'angelus' nomen sit officii, non naturae, et Dominum Iesum Christum secundum humanitatem incepisse, secundum uero diuinitatem aeternum esse praedicamus, ita et Spiritum Sanctum secundum subsistentiam essentiae suae aeternum, secundum effecta uero incepisse dicamus; quod est dicere effecta potius quam ipsum incepisse. Et hunc quidem philosophi sensum esse arbitror sub illo animae typo quo eam creatam esse, id est incepisse, perhibet, et quasi temporalem esse, non aeternum. Iuxta quod et Macrobius animae ipsi tam Deum quam nomen praefere non abhorret.

[4.147] Vocet itaque Spiritum Sanctum Plato animam secundum effectum operum, nos uero dicamus Spiritum secundum naturalem suae bonitatis affectum, quem ita ab aeterno habuit ut tunc opere eum impleret quando implendum esse prouiderit. Dicat ille animam incepisse secundum effecta; nos uero Spiritum in affectu suae bonitatis aeternaliter perseuerare. Dicat ille animam incepisse; nos Spiritum omnino aeternum esse. Sit processio Spiritus secundum affectum aeterna, quia scilicet ab aeterno sic uoluit; sit processio animae secundum effectum temporalis.

[4.148] Utramque autem Spiritus processionem, tam secundum effecta scilicet quam secundum affectum, a sanctis patribus distinctam esse cognouimus. De processione quidem efficaciae Beda in Homilia dominicae primae post Ascensionem ita loquitur:

Cum Spiritus gratia datur hominibus, profecto mittitur Spiritus a Patre, mittitur et a Filio. Procedit a Patre procedit et a Filio, quia et eius missio ipsa processio est qua ex Patre procedit et Filio.

Ipse etiam Augustinus utrumque processionis modum diligenter distinguit, cum eum procedere perhibet tam secundum hoc quod datur, quam secundum hoc quod dabilis est. Unde libro V De Trinitate, cum ad processionem Spiritus peruenisset, ait:

Procedit non quomodo natus sed quomodo datus. Quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur et ad eos quibus dedit.

Item:

Sed si non procedit nisi cum datur, nec procederet utique priusquam esset cui daretur. Nam donum potest esse et antequam detur, donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest.

[4.149] Quid itaque mirum, cum duobus modis Spiritum procedere dicamus, si secundum alterum processionis modum dicatur Spiritus a nobis, et secundum alterum uocetur anima a philosophis? Illud ergo Spiritus aeternaliter, hoc temporaliter habet. Unde et statim in eodem idem adnectit dicens:

Nec moueat quod Spiritus Sanctus, cum sit coaeternus Patri et Filio, dicatur tamen aliquid ex tempore ueluti hoc ipsum quod donatum dicimus. Nam sempiternae Spiritus donum, temporaliter autem donatum. Nam etsi 'dominus' non dicitur nisi cum habere incipit seruum, etiam ista appellatio relatiua ex tempore est Deo. Non enim sempiterna creatura est cuius est ille Dominus.

Item:

Ecce Dominum esse non sempiternum habet, ne cogamur etiam creaturam sempiternam dicere quia ille sempiternae non dominaretur, nisi etiam ista sempiternae famularetur.

Qui etiam in eodem libro, superiori capitulo, Spiritum etiam secundum effecta manifeste uocat, cum ei principium assignat. Ait autem sic:

Quod datum est, et ad eum qui dedit refertur et ad eos quibus dedit. Ita Spiritus Sanctus dicitur et Dei qui dedit, et noster qui accipimus. Unde scriptum est de Iohanne quod in spiritu Eliae ueniret. Hoc et de Moyse intelligendum est, cum ait ei Dominus: Tollam de spiritu tuo et dabo eis, hoc est de Spiritu Sancto quem tibi dedi. Si ergo et quod datur principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti, non duo principia sed unum principium.

[4.150] Liqueat itaque Augustinum hoc loco Spiritum accepisse secundum effecta, cum dicit 'datum', magis quam secundum naturalem suae benignitatis affectum. Unde bene secundum effecta Pater et Filius priores Spiritu dicuntur et quasi principium eius, quia ex potentia moderante sapientia effectus gratiae descendit, ex quo Spiritus etiam hoc loco appellatur, et prius potentiam et sapientiam esse oportet, ut postea aliquid in effectum ducatur. Tale est ergo Patrem et Filium esse principium Spiritus Sancti ac si dicamus Spiritum ex ambobus per effectum procedere, hoc est potentiam Dei, moderante eius ratione ad actum perducit.

[4.151] Et hoc quidem modo si quis nomen 'Spiritus' accipiat, secundum scilicet suae gratiae effecta, non recte dicitur Spiritus aeternus sicut nec Dominus aut creator, quia, ut diximus, non semper Spiritus secundum effecta existit.

Unde et bene euangelista Iohannes ab aeternitate Dei inchoans, cum Verbum apud Deum aeternaliter esse ostenderet dicens:

In principium erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt etc.

nullam Spiritus mentionem habuisse uidetur qua eum aeternum esse adstrueret, cum de Deo et Verbo eius loquens, Patri et Verbo solummodo aeternitatem adscribit dicens:

Hoc erat in principio apud Deum.

Qui in eo fortasse quod subiunxit de effectu operum dicens:

Omnia per ipsum facta sunt

Spiritum designasse uidetur secundum effecta ipsa quae sua Deus condidit bonitate, secundum quae, ut diximus, aeternus non est Spiritus, id est datus, sicut nec anima mundi quam Plato dicit. Nec mirum locum euangelistae maxime cum Platone conuenire, cum totam uerborum istorum sententiam in libris Platoniorum Augustinus, ut supra meminimus, inuenit.

[4.152] Sunt autem nonnulli qui caritatem Dei non solum ad creaturas porrigi uelint, uerum etiam ab una persona in alteram, ut uidelicet amor Patris etiam in Filium uel Filii in Patrem Spiritus ipse sit.

Quod aperte Augustinus in XV De Trinitate adstruit his uerbis:

Denique, si in nobis Dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum Dei quam Spiritus Sanctus, quid consequentius quam ut ipse sit caritas quae dicitur Deus et ex Deo? Et si caritas, qua Pater diligit Filium et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem amborum demonstrat, quid conuenientius quam ut ille proprie dicatur caritas qui Spiritus est communis ambobus?

Hinc et illud est Hieronymi super XVII psalmum:

Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio quam habet Pater in Filio et Filius in Patre.

Quod fortassis ideo maxime dicendum uidetur et tenendum, ut uidelicet amor quoque Patris in Filium uel Filii in Patrem dicatur Spiritus Sanctus, et non tantum amor ad creaturas, quod fortassis aliter uideretur Spiritus Sanctus posse non esse, ac per hoc non necessario esse ipsam Trinitatem. Posset quippe esse ut nulla creatura umquam esset, cum nulla ex necessitate sit, ac per hoc consequens uidetur ut iam nec affectus ipsius, quem uidelicet erga creaturas habet, ex necessitate sit, ac per hoc Spiritus ipse ex necessitate non sit, quem dicimus ipsum affectum Dei esse siue amorem. At uero, si amorem Dei non solum erga creaturas, uerum etiam unius personae erga alteram accipiamus, aperte hoc inconueniens euitamus. Ac fortasse cum creaturae ipsae ex necessitate non sint, hoc est possint omnino non esse, ipse tamen Deus ipsa sua uoluntate necessario permanet nec potest aliquo suo bono carere per omnia incommutabilis.

[4.153] Sed de hoc pleniustractandum nobis postmodum reseruamus, cum de diuina potestate principale tractanti se obtulerit negotium. --

Donum tamen Patris quantum ad Filium uel Filii quantum ad Patrem nequaquam dicendum esse arbitror Spiritum, quia nequaquam, dari ei potest cui abesse non potest, hoc est cui necessario inest qui necessario utriusque est Spiritus.

[4.154] Non alienum a quaestione reor utrum haec nomina personalium proprietatum quae in Deo sunt, paternitas scilicet, filiatio, processio, de Deo praedicari ualeant sicut et caetera, ut uidelicet quemadmodum dicitur Deus est omnipotentia uel sapientia siue caritas, benignitas, iustitia, misericordia, pietas, ita etiam dici liceat: Deus est paternitas uel filiatio siue processio. Nihil quippe in Deo esse constat quod ipse non sit, ut longe ante praefati sumus, cum omne quod est bonum siue omnem naturam, aut creatorem aut creaturam esse necesse sit. Aut itaque has proprietates non esse res aliquas bonas uel naturas dicemus, aut Deum eas esse profitebimur, cum numquam eas creari constet quae incipere nullatenus potuerunt, sed penitus aeternae sunt. Ac fortasse nihil impedit, si, quemadmodum omnipotentiam Dei Deum omnipotentem esse ponimus, et sapientiam Dei nihil aliud quam Deum sapientem esse intelligimus, uel benignitatem ipsius quam ipsum benignum, ita et paternitatem Dei Deum Patrem esse concedamus, et filiationem Filium, et processionem procedentem, id est Spiritum Sanctum. His autem enuntiationibus nusquam auctoritatem patrum usam fuisse meminimus sicut supra positus illis, sed ubicumque de ipsis egerint proprietatibus, eas aut proprietates aut relationes nominasse, quibus nemo umquam nominibus Deum appellauerit.

[4.155] Non itaque fortassis incongruum est, ut, quemadmodum in caeteris rebus relationes a subiectis suis res diuersas non ponimus, nec tamen ideo earum nomine per praedicationem sibi coniungimus, ita etiam hic obseruemus, ut uidelicet paternitatem Dei uel relationem quam habet ad Filium, nullo modo Deum Patrem uel etiam Deum esse annuamus; sed omnino substantiam diuinam siue personas singulas ab his quas habent proprietatibus relatiuis per praedicationem disiungamus, sicut hominem uel Socratem a paternitate quam habet, cum tamen ipsa paternitas non sit res alia ab ipsis, nec fortassis eadem cum res omnino recte dici non possit quae in se ueram non habet essentiam, ut sit in se una res numero a caeteris omnibus quae ipsa non sunt rebus essentialiter discreta. -- Sed de hoc diligentem, ut arbitror, tractatum in retractatione praedicamentorum nostra continet Grammatica.

[4.156] Tres itaque proprietates, non tres res dicimus, id est non tres essentias, sed tres in una essentia relationum diuersitates, secundum quas, ut dictum est, tres personae consistunt. Cum itaque has proprietates res non esse ponamus, et dictum sit: quidquid est in Deo Deus est, hoc est nullam rem esse in ipso quae non sit ipse, profecto

non possumus cogi ut per hoc has proprietates Deum esse concedamus, cum ipsae, ut dictum est, rerum aliquae non sint existentiae sed in una re consistentes proprietates.

[4.157] Si quis forte obiiciat quod, si non sint res aliquae omnino non sint aut nihil sint, cum omne quod est, res aliqua sit -- profecto fallitur, uim enuntiationis distinguere nesciens. 'Est' quippe uerbum aequiuoce dici, auctore Porphyrio, Aristoteles asserit, ut aliter scilicet de substantiis, aliter de earum proprietatibus dicatur. Cum enim dicimus hominem esse, tale est ac si ponamus hominem in sua manere substantia, hoc est aliquem in se ipsum esse siue aliquid esse hominem. Si uero dicamus paternitatem esse, tale est ac si ponamus aliquid esse patrem, non ipsam paternitatem esse suam essentiam. Unde penitus falsum est paternitatem nihil esse, hoc est non esse quamdiu aliquid pater sit, hoc est eam habeat. Quod etiam dictum est: quidquid est, res est, et ideo paternitatem non esse si ipsa non sit res --

nihil ad formam attinet syllogismi, si uim et sensum enuntiationum magis quam sonum attendamus. Tale quippe est quod dicitur

Quidquid est, res est

ac si dicatur:

Quaecumque res est, ipsa est res.

Cum uero additur:

Paternitas non est res

et ex his colligitur:

Paternitas non est

talis est, ut diximus, conclusionis sensus ac si dicamus non esse aliquid patrem. Resolutis itaque per expositionem propositionibus, talis erit argumentatio ac si ita dicatur:

Omnis res quae est, res est, sed paternitas non est res, ergo non habet aliquid paternitatem quod omnino non prouenit.

[4.158] Si quis uero grauitur accipiat quod hoc loco lectorem ad retractationem praedicamentorum inuitauerimus, atque hunc sibi tractatum sufficere non posse dicat, et ob hoc eum quasi imperfectum arguat, breuiter de praedicatione patris et paternitatis instrui poterit, quare uidelicet, cum diuersam rem paternitatem a patre nolimus esse, ea tamen sibi inuicem per praedicationem non iungamus, ut uidelicet dicamus patrem esse paternitatem uel e conuerso. Si enim pater esset paternitas, profecto ex participatione patris esset assignandus pater, ut uidelicet idem penitus esset aliquem esse eum qui pater est, et eum habere in se ipso paternitatem, hoc est eum esse patrem -- quod omnino falsum est. Quippe, sicut aliud est aliquid esse id quod est prius uel id quod est perpetuum quam ipsum esse prius uel esse perpetuum -- ibi quippe res formatae, hic formae ipsae praedicantur -- ita aliud est aliquid esse eum qui pater est quam ipsum esse patrem, hoc est aliud est ipsum esse eum qui habet paternitatem quam ipsum habere paternitatem, licet illud sine hoc non possit esse. Qui itaque dicit de aliquo quia est pater paternitatem, non patrem praedicat. Si uero diceret quia est is qui pater est, hoc est qui paternitatem habet, tunc utique patrem ipsum praedicaret. Non est itaque pater paternitas, cum ex participatione patris non sit assignandus pater sed ex participatione, ut dictum est, paternitatis.

Sed neque e conuerso paternitas est pater, hoc est habens paternitatem respectu filii sui, cum ipsa omnino substantia non sit, ut ex se ipsa filium gignere possit, sed magis proprietas uel relatio substantiae est quam substantia. Sed haec nunc satis.

[4.159] Cuperest autem nouissima quaestio, quomodo scilicet hanc fidem Trinitatis soli Christiani teneant et non etiam uel Iudaei uel gentes.

Cum enim Deum esse Patrem et Filium et Spiritum Sanctum tale sit, ut diximus, Deum esse potentiam, ut dictum est, generantem et sapientiam genitam et benignitatem procedentem, cum istud nemo discretus ambigat siue Iudaeus siue gentilis, nemini haec fides deesse uidetur. Quod et nos quidem concedimus sequentes Apostolum qui ait:

Quod notum est Dei manifestum est illis

ac si diceret: quod ad diuinitatem pertinet, ratione perceperunt, quia haec de Deo naturaliter ratio unumquemque edocet. Unde et superius, cum Platonicorum sententias de Verbo Dei Augustinus praesentaret, solum quod ad diuinitatem Verbi pertinet se in eis repperisse confirmauit et nihil de incarnationis mysterio, in quo totam salutis humanae summam consistere certum est, sine quo frustra caetera creduntur.

[4.160] Facile autem conuinci poterit eos quoque qui nostra de fide uerba abhorrent, cum uidelicet audiunt Deum Patrem et Deum Filium, in sensum uerborum nobis esse coniunctos. Interrogemus enim eos si sapientiam Dei credant, de qua scriptum est:

Omnia in sapientia fecisti

et statim respondebunt se credere. Inferamus deinde conuenienter eos in hoc ipso Filium Dei sicut et nos credere, cum nos uidelicet idem intelligamus per Verbum siue per Filium Dei quod illi per sapientiam Dei. Quisquis autem Filium esse recipit, utique et eum cuius est Filius esse non dubitat, hoc est Patrem. Spiritum quoque simili ratione eos credere conuincemus, si eis quid in hoc nomine intelligamus exposuerimus, ipsam scilicet diuinae gratiae bonitatem.

Hinc autem facile occasionem sumi arbitrator conuertendi ad fidem nostram quoslibet alienos, si huiusmodi inductionibus eos iam communem nobiscum fidei sensum habere conuincerimus. Quam licet ore non profiteantur sicut nos, propter ignoratam scilicet uerborum nostrorum significationem, corde tamen eam iam tenent sicut scriptum est:

Corde creditur ad iustitiam.

[4.161] Haec nos de altissima et incomprehensibili philosophia diuinitatis, coacti frequenter et prouocati ab importunitate infidelium, scribere ausi sumus, nihil asserentes de eis quae dicimus, nec ueritatem docere intendentes, quam neque nos posse scire profiteamur. Sed neque hi qui fidem nostram impugnare gloriantur, ueritatem quaerunt sed pugnam. Quibus, si resistere possumus lacessiti, satis esse debet quod nos defendimus. Hi uero qui impetunt, nisi uicerint, a proposito cadunt atque deficiunt. Et quoniam philosophicis maxime rationibus nos aggrediuntur, et nos eas praecipue prosecuti sumus, quas credo ad plenum nemo intelligere ualeat nisi qui philosophicis et maxime dialecticis studiis inuigilauerit. Necessae autem erat ut aduersariis nostris ex his quoque quae recipiunt, resisteremus, cum nemo nisi ex his quae concesserit, arguendus sit aut refellendus, ut illud Veritatis iudicium impleatur quo dicitur:

Ex ore tuo te iudico, serue nequam.

LIBER QUINTUS

[5.1] Expeditis his quae ad singularem Christianae fidei professionem attinere uidentur, de discretione uidelicet trium personarum in una eademque penitus ac simplici diuinitatis substantia, iuuat in huius summi boni perfectione contemplanda mentis aciem altius imprimere, ac diligentius singula retractando quaecumque aliquid quaestionis habere uidentur, uerisimilibus et honestissimis rationibus definire, ut quo amplius innotuerit huius summi boni perfectio, maiori unumquemque ad se trahat desiderio. Ac primo de unitate diuinae substantiae, postmodum de personarum recapitulandum est Trinitate. In superioribus itaque libellis ad nostrae professionis defensionem elaboratum est, hic uero ad ipsius amplificationem elaborandum.

[5.2] Prima igitur sit de ratione credendi unum Deum discussio, et quod unum magis quam plures credi attineat. Ubi et prima se ingerit quaestio: an humana etiam ratione diuina celsitudo indagari potuerit, ac per hanc a creatura sua creator recognosci? an se potius ipse Deus signo aliquo sensibili suam ei notitiam primum exhibuerit, uelut in angelo aut in quacumque ei specie primitus apparens, sicut de primis legitur parentibus quibus in paradiso locutus fuisse perhibetur? Et fortassis ita primo factum est, ut in aliqua scilicet uisibili specie, inuisibilis creator ipse homini se reuelaret.

[5.3] Si tamen ipsam uim rationis diligentius attendamus, cuius proprium est omnem transcendere sensum et ea uestigare quae sensus non ualeat attingere, profecto quanto quaeque res subtilioris est naturae et a sensu remotior, tanto rectius rationis se committit iudicio et maius in se rationis studium prouocare debet. Verum etiam, cum per insigne rationis imagini Dei specialiter homo comparatur, in nihil aliud homo pronius eam figere debuerat quam in ipsum cuius imaginem, hoc est expressiorem similitudinem, per hanc obtinebat, et in nullam fortasse rem percipiendam pronior esse credenda est quam in eam cuius ipsa amplius adepta sit similitudinem. Facile quippe est ex similibus similia conici, et quo quisque alteri similior est, facilius ex se ipso ad eius notitiam pertingere ualeat cui est ipse per naturam uicinior.

[5.4] Quod si et in hoc ipsa quoque sensuum experimenta necessaria fuisse uideantur, ut uidelicet a sensibilibus ad intelligibilia duceremur, facile id etiam erat ut optimus omnium conditor atque dispositor Deus per ea quae tam mirabiliter et facit et ordinat, ex ipsis suis quantus sit operibus indicaret quia et pro qualitate operum quae uidentur, absentis artificis industriam diiudicamus. Hoc quidem modo et ipse perhibet Apostolus Deum sui notitiam reprobis quoque contulisse, iuxta quod ad Romanos scribens, inexcusabilem omnem hominem esse conuincit et de contemptu sui conditoris arguendum, cum eius notitiam lex ipsa naturalis, quae in ratione consistit, et iam sine scripto in ipsa operum eius exhibitione omnibus afferret. Ait quippe sic:

Reuelatur ira Dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum qui ueritatem Dei in iniustitia detinent, quia quod notum est Dei manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. Inuisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque efus uirtus et diuinitas, ita ut sint inexcusabiles, quia, cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt aut gratias egerunt.

Et post aliqua:

Propter quod inexcusabilis es, o homo, omnis qui iudicas, hoc est qui rationis uteris iudicio in bonis et malis discernendis atque in ipsa creatoris et creaturarum discernendis naturis.

[5.5] Unde et Salomon nonnullos mundi sapientes se uehementer mirari insinuat, quomodo scilicet mundum ratione uestigauerunt naturamque ipsius per singulas eius partes disserere conati sunt, nondum creatorem ipsius animaduertentes quem facilius ratione percipere poterant. Si enim, inquit, tantum potuerunt scire ut possent aestimare saeculum, quomodo ipsius mundi Deum et creatorem non facilius inuenerunt?

[5.6] Hoc et ille Latinorum maximus philosophorum Tullius diligenter intuitus, cum non solum optime factum, uerum etiam optime disponi mundum conspiceret, prouidentia id potius agi quam fortuito confirmat, tam suam nobis in hoc quam caeterorum rationem exposuit philosophorum.

Unde est illud in Rhetoricae:

Melius, inquit, accurantur quae consilio geruntur quam quae sine consilio administrantur. Domus ea quae ratione regitur omnibus est instructor rebus et apparatior quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is cui praepositus est sapiens et callidus imperator omnibus partibus commodius regitur quam is qui temeritate aut stultitia alicuius administratur. Eadem nauigii ratio est.

Hoc itaque proposito et collatione similitudinum conuenienter adstructo, assumptionem statim aggregans syllogismi:

Nihil autem, inquit, omnium rerum melius quam omnis mundus administratur.

Nam et signorum, inquit, ortus et obitus definitum quemdam ordinem seruant, et annuae commutationes non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerum ad utilitates quoque rerum omnium sunt accommodatae, et diurnae nocturnaeque uicissitudines nulla in re umquam mutatae quidquam nocuerunt.

Quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari.

Quod si melius, inquit, geruntur ea quae consilio quam quae sine consilio administrantur -- nihil autem omnium rerum melius quam omnis mundus administratur -- consilio igitur mundus administratur.

[5.7] Quanta autem ratione cuncta in mundo fiant ac disponantur, maximus omnium philosophorum Plato diligenter attendens ait:

Nihil fit cuius ortum non legitima causa et ratio praecedat.

Quae enim quantum ad nos fortuito dicuntur atque inopinate prouenientia, certis in Deo rationis legibus confixa sunt atque optimo quaeque fiunt consilio. Hoc uero quo optime cuncta fiunt ac disponuntur consilium, alii Deum, alii naturam ipsam rerum, alii mentem seu animam mundi uocare consueuerunt, omne autem id summum bonum esse intellexerunt. Quod professus est Socrates. Primus autem Anaxagoras interuniuersos philosophos diuinum animum omnium effectorem naturarum sensisse perhibetur, sicut in VIII De ciuitate Dei beatus commemorat Augustinus. Unde et illud est in epistola eiusdem Ad Macedonium:

Non propterea ueritas cara esse debet quia non latuit Anaxagoram, sed quia ueritas est, etiamsi nullus illorum cognouisset.

[5.8] Facile autem illud quoque ratione conici poterat mundum etiam ipsum et quae in eo sunt a se ipsis non esse, nec per se subsistere, sed ab alio quocumque longe cunctis excellentiore cuncta optime tam fieri quam regi. Quippe quod a se ipso est, natura dignius esse constat quam quod ab alio est. Et omne quod rationis atque intelligentiae capax est, uniuersis aliis excellentius esse non ambigitur. Non igitur oportet rationalem substantiam ab alio esse concedi, si ratione carentem a se esse ponamus. Nemo autem est nostrum qui se ipsum ignoret a se minime esse sed ab alio gigni. Quomodo igitur ea quae ratione carent ab alio esse negabimus? Partes itaque mundi, quae naturaliter priores sunt, factas esse conuenit, ac per hoc ab alio mundum exordium ducere atque factum esse. Quippe quem etiam propter hominem factum esse constat, cui singulis suis partibus deseruit, longe indigniorem eo esse conuenit, ac per hoc minime concedi oportet hunc non esse factum, cum ille factus sit. Multo minus etiam conuenit ut suo regimine non rationalia quam rationalia nitantur. Hominem autem, quamuis rationalis sit, nequaquam suo regimini sufficere constat, cum se ipsum quomodo uult in huius uitae pelago regere non ualeat. Multo igitur minus proprio regimini committi conuenit, quae, qua se regere possint, ratione carere certum est. Id uero est mundus siue eius singulae particulae. Et his quidem uel consimilibus rationibus omnia quae in mundo sunt conditorem seu rectorem habere manifestum arbitror. Quem nos Deum dicimus.

[5.9] De cuius nunc unitate superest disputare, ut magis uidelicet unum conditorem ac rectorem mundo praeesse conueniat quam plures, atque unum potius Deum ac Dominum omnium quam plures credi oporteat.

Certum quippe est omnia tanto maiori concordia regi, quanto paucioribus cura regiminis eorum commissa est. Nihil autem melius aut maiori concordia regi quam mundum constat uniuersum, sicut supra Tulliana exposuit ratio. Uni igitur eius regimem subiectum est.

Nihil quippe, ut dictum est, maiori concordia quam mundus regitur, nec etiam res ea quaelibet cui unus tantum praesidet rector. Nullo itaque modo pluribus rectoribus mundus subiacet sed uni tantum. Tanto quippe maior in omnibus custoditur concordia, quanto maior tenetur identitas, et tanto amplius concordia receditur, quanto ab unitate magis absceditur. Ut ergo summa sit concordia, summa teneatur identitas ac praecipua conseruetur unitas. Nihil autem cum aliquo ita ut secum idem esse uel unum potest, nec ita alii concordare ut sibi, cum a se ipso nihil dissimile sit. Ad unum itaque cuncta spectare ac referri conuenit, ut quod rerum diuersitate agitur, una ratione concorditer administretur, modo in omnibus quem oportet seruato. Sed nec plures ad rerum creationem magis quam ad generale earum regimen conuenire credendum est, sed ab uno naturas omnes fieri sicut et regi opportune creditur, ut tanto concordius regi ualeant quanto maiori sunt connexae concordia.

[5.10] Tanto autem maior est earum concordia, quanto amplius ab uno eodemque penitus semper principio manant, et earum artifex a multiplicitate ac diuersitate recedit. Facta autem sunt primitus ut optime postea regerentur. Et quae fiebant ut regerentur, ad regendum utique dum fierent praeparabantur. Ut ergo optime regerentur facta, optime dum fierent ad regendum erant praeparanda. Quomodo autem optime praepararentur dum fierent, ut facta postmodum optime regerentur, nisi summa inuicem concordia ex ipsa creatione sui colligentur, ut eo amplius concorditer atque melius regantur, quanto concordius in ipsa eorum conditione naturae ipsorum sunt inuicem colligatae?

[5.11] Ad quam etiam conditionis concordiam sicut et regiminis, unitas ipsa atque identitas maxima conditoris proficit, ut hinc quoque unum eundemque penitus conditorem sicut et rectorem omnium esse constet.

Quem nos Deum dicimus ac summum iure profitemur bonum. Qui quomodo summum diceretur bonum, nisi caeteris omnibus praecelleret bonis? Quod uero omnibus aliis praecellit, unum protecto et unicum esse conuenit.

Et quod in se perfectum esse conceditur atque ad omnia quae faciendae sunt ex propria uoluntate per se sufficiens, ex quo et omnipotens dicitur, compar aliquod bonum habere non potest. Neque enim bonum esse poterit quod superfluum sit. Superfluum autem alius uel creator esset uel rector si unus ad omnia quae aequae sufficiat ut plures. Sufficit autem cum sit summum ac perfectum atque ad omnia sufficiens, ut dictum est, bonum. Nullo itaque modo plures deos esse siue credi conuenit.

[5.12] Sed fortassis, inquires, quia quo melius est quodlibet bonum, eius multiplicatio melior esset, atque ita illud summum bonum quod dicitur Deus, melius fore multiplicatum quam unicum, et si ipsum extollere cupimus ac magnificare, magis ipsum multiplex quam simplex praedicandum esse. -- Sed ad hoc primo respondendum arbitror quod iuxta hanc rationem, quanto plures praedicauerimus deos, tanto amplius diuinæ gloriæ excellentiæ amplificabimus. Infinitos itaque praedicari oporteret deos, ut infinitam eius gloriæ magnificemus, praesertim cum nulla sit ratio qua ad certum numerum aliquem ea reduci queat, quam iuxta praedictam rationem tanto magis amplificabimus, quanto amplius numerum eius extenderimus; atque ita plura esse summa bona quam inferiora conueniret, immo omnino infinita esse, ut nec eorum scientia esse possit quorum nullus in natura terminus occurreret, nec ipse etiam Deus ea per scientiam comprehenderet quae nullo naturae termino comprehenduntur.

[5.13] Praeterea, si plures sint dii, quomodo deum quemcumque summum bonum dicemus, cum aliquid maius sit ipso, ipsa uidelicet deorum multitudo quam quislibet unus ex ea multitudine? Sed nec bonum dicendum esset quod, ut iam ostendimus, superfluum esset. Denique, omnis multitudo totum quoddam est, et omne totum propriis partibus posterius esse naturaliter constat, atque omne quod simplicius est, tanto firmiter esse necesse est, cum omne compositum natura dissolubile sit, et tanto infirmius quam dissolutioni magis obnoxium. Quis etiam quodlibet bonum tanto pretiosius esse deneget quanto rarius, et eo magis gloriosum quo magis est unicum? Unde et plerumque ea etiam quae minus sunt necessaria aliis, raritate tamen sui eis omnino praeferuntur, ut aurum ferro, piper frumento.

[5.14] Commendat itaque diuinæ gloriæ excellentiæ ipsa quoque eius singularitas quae operum quoque ipsius maxima est commendatio, tam in his faciendis quam in eis disponendis atque regendis. Nulla quippe tanta fieri concordia uel regi possunt, quanta illa quae unus tantum et condit et regit.

[5.15] Haec quidem ad adstruendam diuinæ singularitatem excellentiæ pro rationibus induci satis esse arbitror. Quibus et facile assentire quemque bonum existimo, qui nulli inuidus, omnium rerum commendationi plurimum congaudet. Magis autem honestis quam necessariis rationibus nitimur, quoniam apud bonos id semper praecipuum statuitur quod ex honestate amplius commendatur, et ea semper potior est ratio quae ad honestatem amplius quam ad necessitudinem uergit, praesertim cum quae honesta sunt, per se placeant atque nos statim ad se sua uel quadam alliciant. Quam honestum uero sit ac salubre omnia ad unum optimum tam rectorem quam conditorem spectare, et cuncta potius ratione quam casu fieri seu regi, nullus est cui propriae ratio non suggerat conscientiae. Quae enim sollicitudo bonorum nobis operum inesset, si quem nec amore nec timore uereremur, Deum, penitus ignoraremus? Quae spes aut malitiam refrenaret potentum aut ad bona eos alliceret opera, si omnium iustissimus ac potentissimus frustra crederetur?

[5.16] Ponamus itaque ut, dum bonis prodesse ac placere quaerimus, obstinatos cogere non possimus, cum ora eorum non necessariis obstruamus argumentis, ponamus, inquam, hoc si uolunt. Sed opponamus quod nolunt, summam eorum impudentiam arguentes, si hoc calumnientur quod refellere nullo modo possunt et quod plurima tam honestate quam utilitate commendatur. Inquiramus eos qua ratione malint eligere Deum non esse quam esse, et cum ad neutrum cogi necessario possint, et alterum multis commendetur rationibus, alterum nullis, iniquissimam eorum confundamus impudentiam, qui id quod optimum esse non dubitent, omnibusque est tam rationibus quam auctoritatibus consentaneum, sequi respuant et contrarium amplectantur. Quod si de occultis rerum naturis ac de ipso quoque rerum caelestium statu, quas experimentis non possunt discutere ut certi inde ualeant esse, auctoritatibus hominum cedunt, cur de auctore omnium Deo eisdem non acquiescunt? -- Sed haec hactenus aduersus hanc primam ac maximam infidelium obstinationem.

[5.17] Nunc autem ab unitate diuinæ substantiae quam quasi fundamentum subiecimus, ad discretionem trium personarum quae eidem insunt substantiae, ordo est commeari, et de diuina potentia uel sapientia seu benignitate, iuxta quae, ut dictum est, tres distinguuntur personae, ad perfectam et integram illius summi boni commendationem, superest diligenti examinatione disserere ut, quo amplius, ut supra meminimus, huius boni perfectio cognita fuerit, magis ad amorem sui quemque alliciat, praesertim cum nullae super his fidelium quoque animos difficiles mouere possint quaestiones, et tanto facilius minus eruditos ad maxima trahere scandala atque infideles iuuare, quanto difficilius ad soluendum uidentur. -- Ac prima nobis sit de omnipotentia Dei consideratio.

[5.18] Quaerendum itaque primo uidetur quomodo uere dicatur omnipotens, si non possit omnia efficere? aut quomodo omnia possit, si quaedam nos possumus quae ipse non possit? Possumus autem quaedam, ut ambulare, loqui, sentire, quae a natura diuinitatis penitus aliena sunt, cum necessaria istorum instrumenta nullatenus habere incorporea qucat substantia. -- Quibus quidem obiectis, id praedicandum arbitror quod iuxta ipsos quoque philosophos et communis sermonis usum, numquam potentia cuiusque rei accipitur, nisi in his quae ad commodum uel dignitatem ipsius rei pertinent. Nemo enim hoc potentiae hominis deputat quod ille superari facile potest, immo impotentiae et debilitati eius quod minime suo resistere potest incommodo, et quidquid ad uitium hominis uergit magisque personam improbat quam commendat, impotentiae potius quam potentiae adscribendum est.

[5.19] Unde et Aristoteles in secundo 'qualitatis' genere, ubi scilicet de potentia naturali et impotentia agitur, sanatiuum et durum ad potentiam reducit, et aegrotatiuum et molle ad impotentiam, cum tamen aegrotatiuum dicamus qui facile aegrotare potest, hoc est non ualet facile huiusmodi passioni resistere, et molle quod leuiter secari aut dissipari potest; sanatiuum uero et durum e contrario ad potentiam reducit, cum tamen sanatiuum dicatur quod non potest facile infirmari, et durum quod non potest leuiter secari. Sicut ergo in supra positis, id est aegrotatiuum et molle, illa posse quae ad incommodum uel debilitatem rei attinent, impotentiae est potius quam potentiae, ita et eadem non

posse e contrario potentiae est adscribendum. Alioquin e conuerso impotentiam diceremus potentiam et potentiam impotentiam.

[5.20] Nemo itaque Deum impotentem in aliquo dicere praesumat, si non possit peccare sicut nos possumus, quia nec in nobis ipsis hoc potentiae tribuendum est, sed infirmitati. Unde et Augustinus, De Trinitate, libro XV:

Magna, inquit, eius potentia est non posse mentiri.

Sunt etiam quaedam quae in aliis rebus potentiae deputanda sunt, in aliis uero minime, et quae in aliis laudabilia sunt, in aliis reprehensibilia sunt, cum eadem saepe aliarum rerum dignitatem commendent, aliarum uero minime. Veluti si quis hominum uiribus superare possit, hoc magnae hominis potentiae adscribendum est, unde caeteris ipse praecelleret et commendabilior esset. Quod in leone tamen uel elephante pro magno nullus haberet. Inde enim potentem hominem comparatione aliorum hominum diceremus, sed non ita leonem uel elephantem. Sic et in homine quod ambulare ualet, potentiae est adscribendum, quoniam eius necessitudini congruit nec in aliquo eius minuit dignitatem. In Deo uero, qui sola uoluntate omnia complet, hoc omnino superfluum esset quod in nobis necessarium est, atque ideo non potentiae sed uitio penitus tribuendum esset in eo, praesertim cum hoc in multis excellentiae ipsius derogaret, ut ambulare uidelicet posset; ex quo et moueri localiter posset et compositionem pedum admittere, ut et mobilis et dissolubilis esset eius corporea et compacta substantia.

[5.21] Non absurde tamen et de his omnibus quae efficere possumus Deum potentem praedicabimus, et omnia quae agimus eius potentiae tribuemus

in quo uiuimus, mouemur et sumus et qui omnia operatur in omnibus.

Utitur enim nobis in efficiendum quae uult quasi instrumentis. Et id quoque facere dicitur quae nos facere facit, sicut diues aliquis turrim componere per opifices quos adhibet, et posse omnia efficere dicitur qui siue per se siue per subiectam creaturam omnia quae uult et quomodo uult operatur, et ut ita fiant ipse etiam facit. Nam etsi non potest ambulare, tamen potest facere ut ambuletur, hoc est ut aliquis ambulet, cum ipse ad hoc sua creatione quemque aptum praeparet, et in ipso etiam actu ipsum conseruet et sustentet, ut hunc ille actum expleat. Posse itaque Deus omnia dicitur, non quod omnes suscipere possit actiones, sed quod in omnibus quae fieri uelit, nihil eius uoluntati resistere queat.

[5.22] Unde et Apostolus:

Voluntati eius, inquit, quis resistet?

et psalmista:

Quaecumque uoluit fecit.

[5.23] Hinc et illud est quod in Enchiridion beatus commemorat Augustinus:

Neque enim ob aliud ueraciter uocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid uult potest, nec uoluntate cuiuspiam creaturae uoluntatis omnipotentis impeditur effectus.

Idem, in libro De spiritu et littera:

Non potest facere iniusta, quia ipse est summa iustitia et bonitas. Omnipotens uero est, non quod possit omnia facere, sed quia potest efficere quidquid uult, ita ut nihil ualeat resistere eius uoluntati quin compleatur, aut aliquo modo impedire eam.

Iohannes Chrysostomus, Homilia XXVIII, De expositione symboli quae sic incipit 'Super fabricam totius ecclesiae':

Omnipotens dicitur quia posse illius non potest inuenire non posse, dicente propheta: Omnia quaecumque uoluit fecit. Ipse est ergo omnipotentia, ut totum quod uult possit.

[5.25] Sed et cum idem alibi dicat Apostolus:

Deus uult omnes saluos fieri et neminem perire

iuxta illud prophetae:

Volo mortem peccatoris, sed magis ut conuertatur et uiuat

et per semetipsam Veritas obstinatae et damnandae dicat ciuitati:

Quotiens uolui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis, et noluisti?

patet 'diuinae uoluntatis' uocabulum duobus modis esse sumendum.

Alioquin cum Deus omnia quaecumque uoluit faciat et omnes saluos fieri uelit, cogemur utique profiteri -- iuxta illum detestabilem Origenis errorem qui usque etiam ad daemones saluationem extenderit -- omnes quandoque saluandos esse et Veritatem ipsam ueritati contraire, ubi de impiis et iustis loquitur dicens:

Et ibunt hi in supplicium aeternum, isti autem in uitam aeternam.

Qui rursus impiis ait:

Ite, maledicti, in ignem aeternum qui praeparatus est diabolo et angelis eius.

[5.26] Velle itaque Deus duobus modis dicitur, aut secundum uidelicet prouidentiae suae ordinationem, secundum quod scilicet aliquid disponit apud se ac deliberat statuitque in sua prouidentia, ut sic postmodum compleat; aut secundum consiliu sui adhortationem uel approbationem qua unumquemque ad hoc admonet, quod per gratiam suam remunerare paratus esset.

[5.27] Et iuxta priorem quidem modum quo Deus uelle aliquid dicitur, hoc est ex gratia sua ordinare atque apud se statuere ut fiant aliqua, tam nos quam Apostolus, in his quae fieri uult, nihil eius uoluntati resistere posse dicimus, nec eam aliquo impediri casu cui omnia necesse sit obedire.

[5.28] Secundum autem posteriorem modum multa dicitur uelle fieri quae non fiunt, hoc est multa adhortari quae certum est ex gratia eius remunerari, si fierent -- quae minime fiunt. Sic quippe unicuique homini consulit de salute sua et ad hanc eum adhortatur, cum obediunt pauci. Vult itaque Deus peccatorem conuerti, quia id ei consulit quod esset benigne remuneraturus. Quodammodo enim gratum ei dicitur in quo eius gratiam experturi essemus. E contrario nolle illa dicitur quae dissuadet, aut quaecumque punire magis deberet quam dono aliquo remunerare, et in quibus iram ipsius potius quam gratiam sentiremus, hoc est uindictam potius quam praemium.

[5.29] Quaerendum arbitror utrum plura facere possit Deus uel meliora quam faciat, aut ab his etiam quae facit ullo modo cessare posset, ne ea umquam uidelicet faceret. Quod siue concedamus siue negemus, multas fortassis inconuenientium anxietates incurremus. Si enim ponamus ut plura uel pauciora facere possit, uel ab his quae facit cessare, profecto multum summae eius bonitati derogabimus. Constat quippe eum non nisi bona facere posse.

[5.30] Si autem bona cum possit non faciat, et ab aliquibus quae facienda essent se retrahat, quis eum tamquam aemulum uel iniquum non arguat? praesertim cum nullus eum labor in faciendo aliquid grauet, cuius aequae omnia uoluntati sunt subiecta, secundum quod scriptum est:

Dixit et facta sunt, mandauit et creata sunt.

[5.31] Quis etiam neget unumquemque tantum uelle bene agere quantum potest, aut unumquemque tantum debere bene agere quantum potest. Quod si hoc in nobis iudicium tenemus, quanto magis in eo qui summe est bonus, et quem nullius operationis labor grauari potest. Quomodo autem uult et potest Deus, si non perficit? Aut quomodo iustus est, si quod debet et etiam potest non facit? Sed etsi minus bene faceret quam posset, perfecte bonus non esset. Facit itaque omnia quae potest Deus, et tantum bene quantum potest. Sed nec cessare ab his potest quae facit, ut uidelicet ea tunc non faciat quando facienda sunt. Quippe si cessaret a bonis quae posset, cum ea fieri oporteret, profecto et ex hoc non esse perfecte bonus conuincendus esset. Praeterea, quaecumque ei naturaliter insunt, carere non potest. Si autem quem necesse est summe bonum esse atque benignum, nec in sua minui posse bonitate, bona uoluntas naturaliter ac substantialiter inest non sicut nobis per accidens. Unde eam quam habet bonam uoluntatem deponere non potest.

Quam et Deum esse concedi conuenit.

[5.32] Quaecumque itaque bonam habet uoluntatem, carere non potest.

Necesse igitur ut omnia quae uult, ipse uelit. Sed nec inefficax eius uoluntas esse potest. Necesse est ergo ut quaecumque uult ipse perficiat, cum eam uidelicet sumamus uoluntatem quae ad ipsius pertinet ordinationem. Istis ergo rationibus adstruendum uidetur quod plura Deus nullatenus facere possit quam faciat, aut melius facere, aut ab his cessare, sed omnia ita ut faciat necessario facere.

[5.33] Sed rursus singulis istis difficillimae occurrunt obiectiones, ut utroque cornu fidem nostram oppugnet complexio. Quis enim negare audeat quod non possit Deus eum qui damnandus est saluare, aut meliorem illum qui saluandus est facere, quam ipse futurus sit collatione suorum donorum, aut omnino dimississe ne eum umquam crearet? Quippe si non potest Deus hunc saluare, utique nec ipse saluari a Deo potest. Necessaria quippe est haec reciproca consecutio, quod si iste saluatur a Deo, Deus hunc saluat. Unde si possibile est hunc saluari a Deo, possibile est Deum hunc saluare. Non enim possibile est antecedens nisi possibile sit et consequens.

Alioquin ex possibili impossibile sequeretur -- quod omnino falsum est. Sic enim in Topicorum Boethius, 'impossibile' definiens, ait:

Impossibile est, quo posito, aliquid falsum atque impossibile comitatur

hoc est id impossibile est quod habet ad aliquid impossibile necessariae argumentationis adiunctionem. Hoc quippe propter syllogismorum complexiones inducebat, in quibus, per inductionem impossibilium conclusionum, impossibilia esse praemissa conuicturus erat. Quis autem necessariam negare audeat et huius argumentationis inferentiam:

Iste a Deo saluatur, ergo Deus hunc saluat?

Cum itaque possibile sit inferens, possibile est et illatum. Atque ita si possibile sit hunc saluari a Deo, possibile est Deum hunc saluare.

Et si non sit possibile Deum hunc saluare, non est possibile hunc a Deo saluari, hoc est, ut supra posuimus, si non potest Deus hunc saluare, utique nec ipse saluari a Deo potest, ac per hoc nec omnino saluari quem non nisi per Deum saluari posse constat. Quod si saluari iste non potest, profecto liberum iam perit arbitrium frustra homini illi ea quae ad saluationem pertinent iniunguntur, qui saluari omnino non potest ne ea facere quibus saluari possit.

[5.34] Similiter etsi illum Deus meliorem facere non potest, utique nec ipse ab eo melior fieri potest atque ita nec ullo modo melior fieri. Quod utique si fieret, a Deo fieri necesse esset. Absit autem ut aliquem nostrum adeo bonum esse concedamus ac perfectum, ut ulterius crescere non possit, quamquam in contrariam Plato plurimum declinare uideatur sententiam cum omnia a Deo tam bona fieri dicat quantum singulorum permittit natura, et Deum ex ipsa summa sua bona uoluntate quam omnium faciendorum causam constituit, ad faciendum singula compulsus, et ad faciendum tantum bona quantum eorum Ierret natura.

[5.35] Sic quippe scriptum est in Timaeo:

Dicendum, inquit, cur conditor fabricatorque geniturae omne hoc instituendum putauerit. Optimus erat. Ab optimo porro inuidia longe relegata est. Itaque consequenter sui similia cuncta, prout cuiusque natura capax beatitudinis esse poterat, effici uoluit.

Quam quidem uoluntatem Dei originem rerum certissimam si quis ponat, recte eum putare consentiam. Volens siquidem Deus bona quidem omnia prouenire, mali porro nullius, prout eorum quae nascuntur natura fert, reliquit propaginem.

Et haec quidem Platonis uerba plane omnia a Deo tam bona fieri perhibere uidentur, quantum fieri bona possunt.

[5.36] Quod tam a ueritate quam a nostra remotum est opinione. Quod tamen postmodum, si poterimlls, aliqua leniemus expositione.

[5.37] Nunc ad incepta redeamus. Quomodo etiam, inquam, diceremus non posse dimittere quin ea quandoque faciat quae facit, nisi necessario ea quandoque faciat? Si enim non potest illa non facere, utique haec eum necesse est facere, ac per hoc ea necesse est fieri. Omnia itaque quae facit Deus, necesse est ut quandoque fiant. Facit autem hunc hominem bonum. Necesse est ergo hunc hominem bonum fieri, nec ullo modo eum damnari posse. Quod omnino falsum est. Scriptum quippe est, ad laudem iusti uiri, de eo

qui potuit transgredi et non est transgressus, facere mala est non fecit.

[5.38] Scriptum quoque est quod potuerit Deus alio modo quam fecerit humanum genus redimere. Unde est illud beati Augustini in libro De Trinitate XIII, capitulo X:

Eos, inquit, qui dicunt: itane defuit Deo modus alius quo liberaret homines, ut unigenitum Filium hominem fieri uellet, mortalemque factum, mortem perpeti? Parum est sic refellere, ut istum modum quo nos liberare dignatur asseramus bonum, uerum etiam ut ostendamus non alium modum possibilem Dei defuisse, cuius potestati cuncta aequae subiacent. Sed sanandae nostrae miseriae conuenientiore alium modum non fuisse.

Cur non fieret mors Christi? Immo cur non praetermissis innumerabilibus modis quibus ad nos liberandos uti posset omnipotens, ipsa potissimum eligeretur?

Item:

Poterat utique Deus hominem aliunde suscipere in quo esset mediator Dei et hominum, non de genere illius Adam, sicut illum quem primum creauit non de genere creauit alicuius. Poterat uel sic uel alio quo uellet modo creare unum alium, de quo uinceretur uictor prioris. Sed melius iudicauit de ipso quod uictum fuerat genere hominem assumere.

[5.39] Item in libro Quaestionum ueteris et nouae legis:

Potuit Deus simul cuncta facere sed ratio prohibuit.

Item:

Poterat animam limo terrae admiscere et sic formare corpus. Sed ratione infirmabatur, quia primum oportebat domum compaginari et sic habitatorem induci.

Idem in Enchiridion:

Omnipotentis uoluntas mala esse numquam potest.

Praeterea, multa potest facere quae nec facit nec uult. Potuit enim efficere ut duodecim legiones angelorum pugnant contra eos qui eum ceperunt. Euangelista Matthaeus:

An putatis quia non possum rogare Patrem, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum?

Item:

Tunc in clarissima sapientiae luce uidebitur quod nunc fides habet, quam certe immutabilis efficacissima sit uoluntas Dei, quam multa possit et non uelit, nihil autem uelit quod non possit.

[5.40] Idem in libro De Spiritu et littera:

Absurdum tibi uidetur aliquid fieri posse cuius desit exemplum, cum, sicut credo non dubites, numquam esse factum ut per foramen acus camelus transiret. Et tamen ille hoc quoque dixit Deo esse possibile.

Item:

His addi possunt etiam illa quae leguntur in libro Sapientiae, quoniam multa posset noua tormenta Deus exercere in impios, ad nutum sibi seruiente creatura, quae tamen non exercuit. Potest et de monte illo quem fides in mare transferret, quod tamen nusquam factum uel legimus uel audiuimus. Quisquis horum aliquid Deo dixit impossibile, uides quam desipiat quamque aduersus fidem Scripturae eius loquatur. Multa alia huiusmodi possunt occurrere uel legenti uel cogitanti quae possibilia Deo negare non possumus, quamuis eorum desit exemplum.

Idem in libro De natura et gratia:

Dominus Lazarum suscitauit. Sine dubio potuit. Quia uero Iudam non suscitauit, numquid dicendum est: non potuit? Potuit ergo, sed noluit. Nam si uoluisset, eadem etiam hoc potestate fecisset, quia Filius quos uult uiuificat.

[5.41] His itaque tam rationibus quam auctoritatibus grauitur in utraque parte complexionis impliciti, quo nos explicare possimus non facile aditum inuenio. Quo enim uehementiores sunt quaestionum depugnationes, difficiliore profecto necesse est esse solutiones. Sed quoniam diuinum in omnibus integrum honorem seruare, ac, prout possumus, magnificare intendimus, ipsius opem super hoc confidenter imploremus, ut, qui suos absoluit a peccatis, expediat a uerbis, et horum quoque laqueas sicut illorum ad nominis sui laudes sua explicare gratia dignetur, ne nos mendacii uel praesumptionis in eum ab ipso arguamur, qui probator cordis et renum; magis in omnibus intentionem attendit quam actionem, nec quae fiant sed quo animo fiant.

[5.42] Eo itaque more quo de Deo disserere cepimus innitentes, quid et nobis super hoc uisum sit sine aliqua obstinationis assertionem proferamus. Visum autem itaque nobis est Deum -- qui summe bonus est nec in sua crescere uel minui bonitate potest, quam naturaliter ac substantialiter ex se ipso, non nostro modo per accidens habet -- ex ipsa sua et ineffabili bonitate adeo semper, ut humano more loquar, accensum, ut quae uult, necessario uelit, et quae facit, necessario faciat. Non enim carere sua potest bona uoluntate quam habet, cum sit ei naturalis et coaeterna, non aduentitia sicut nostra est nobis. Et omne quod in natura est diuinitatis, necessario ei atque omnibus modis inuitabiliter inest, utpote iustitia, pietas, misericordia, et quaecumque erga creaturas bona uoluntas.

[5.43] Qui itaque necessario tantum bonus est quantum bonus est nec minui potest in bonitate, necesse est ut tam bene uelit de singulis quam bene uult, et tam bene singula tractet quantum potest. Alioquin, iuxta etiam Platonem, aemulus esset nec perfecte benignus. Quod si eam quam habet uoluntatem faciendi aliquid necessario habet, nec illa umquam efficacia possit carere, necesse est ut et ea necessario faciat quae eius uoluntatem necessario comitantur. Quidquid itaque facit sicut necessario uult, ita et necessario facit. Tanta quippe est eius bonitas, ut eum necessario ad bona quae potest facienda compellat, nec omnino possit abstinere quin bona quae potest efficiat, et quo melius potest uel citius potest.

[5.44] Unde et in laudem eius dicitur, de his quoque quae diu distulit, quia non tardabit. Nemo enim tardare in aliquo dicendus est qui ideo differt, ut conuenientius fiat. Sed is tantum tardare dicendus est qui, dum facere debet, non facit. Nam et differre sicut et auferre bonum quod possis, non est bonitatis perfectae, hoc est ut quod iam faciendum esse censeas, in futurum differas, cum iam aequae possis ut in futuro.

[5.45] Necessario itaque Deus mundum esse uoluit ac fecit, nec otiosus exstitit qui eum, priusquam fecit, facere non potuit, quia priusquam fecit, fieri eum non oportuit. Si enim prius fecisset, utique et prius eum fieri oportuisset, quia facere quidquam nisi opportunum non potest, immo nisi optimum, id est tam bonum quantumcumque conuenit.

Quod suo alto reseruatur consilio, in quo omnium naturarum causae et rationes aeternaliter atque incommutabiliter consistunt.

[5.46] Si quis tamen et de hoc rationem exigat quare Deum uelle non oportuerit aut facere, ut semper cum eo mundus esset, uel quae eius beatitudine participarent creaturae, ut semper haec uellet esse quibus semper uellet prodesse qui summe bonus est -- nec de hoc fortassis humana defuerit ratio. Oportebat enim ut non solum per naturam, uerum etiam per existentiam praecederet omnem creaturam, ut tanto dignior appareret quam amplius omnibus anteiret. Facile etiam posset aestimari ut qui non praecederet opera sua per existentiam, non praecederet per naturam, cum nulla nostra uideamus quae nos tempore quoque non praecedamus; et quae cum eo sic perpetuo permanent, ut nullatenus inciperent, ab eo suae causam existentiae non habere.

[5.47] Sed dicis quoniam immensae eius bonitati honorique congrueret, ut nullatenus umquam solus esse uellet, aut suae beatitudinis gratiam non impertire, quae tanto iucundior et grata magis siue utilior esset, quanto amplius participaretur quae minui nescit. Unde et Salomon:

Sapientia absconsa et thesaurus absconditus, quae utilitas in utrisque?

Et Boethius:

Omne, inquit, bonum, cum in commune deducitur, pulchrius elucescit etc.

Sed dico quoniam et hoc ad honorem eius proficit, ut diximus, quod solus ante omnia exstiterit, cum ex hoc praecipue comprobetur tanto dignior caeteris, quanto natura et existentia prior, et minus illud egere sine quibus omnino in se in sua perfectus maiestate uoluit existere, et ab eo tanto probabilius cuncta effici credi, quanto amplius more caeterorum artificum sua praecedit opera. Sed nec etiam proprie dici possumus domum componere uel aliquid facere, quamdiu quod operamur est. Unde Aristoteles:

Et si fit aliquid nondum est

ueluti si nunc fiat domus, utique nondum est ipsa. Tunc quippe fit aliquid quando ad esse perducitur, et adhuc ut sit praeparatur. Quod uero adhuc praeparatur, profecto nondum est, quia imperfectum est.

Neque enim dum fit domus, adhuc ipsa est, sicut utique est postquam facta est; nec dum imperfecta est domus, adhuc domus est, quia ex imperfectione constitutionis domus id dicitur. Sed nec bonitati eius congrueret quod incongruus esset, eius, ut dictum est, gloriam minuendo, si uidelicet per existentiam quoque ipse caetera non praecederet. Quem etiam plus honorem suum quam nostrum oportet attendere profectum. Alioquin iniustus esset si quod aequius est, immo aequissimum, minus curaret, honorem uidelicet suum quam profectum nostrum.

[5.48] Sed fortassis inquires hoc ad superbiam magis quam ad bonitatem pertinere, ut quis suam quaerat gloriam, et iuxta Apostolum caritatem ipsam minime quaerere quae sua sunt. Amor quippe propriae gloriae superbia dicitur. Unde Augustinus, Super Genesim ad litteram:

Superbia, inquit, est amor excellentiae propriae.

Est, inquam, omnis superbia amor propriae gloriae, sed non conuertitur. Nam et qui gloriam adepti sunt sancti, ipsam procul dubio diligunt qua fruuntur, quia et hanc ipsam in eis Deum amare conspiciunt, a cuius auelli non possunt amore. Nec quidem in ea beati effici possent quae sine amore possiderent. Sic et Deus propriam amat gloriam, cum haec summe sit amanda et in omnibus quae facit suam praecipue gloriam et honorem attendit, quia nulla rector uel aequae recta potest esse causa. Alioquin in his quae facimus, rectiorem haberemus causam quam ipse, et nostra opera tanto meliora uiderentur quam sua, quanto meliori efficerentur causa atque intentione rectori.

Constat quippe nos nihil oportere facere, nisi ad gloriam et laudem ipsius, quem et nobis finem Veritas ipsa proponit cum dicitur:

Ut glorificetur Pater uester qui in caelis est.

[5.49] Si igitur ipse non propter se, sed propter nos ea quae efficit faceret, nos autem propter ipsum, profecto dubium non esset nos rectori intentione duci quam ipsum, cum nos eum haberemus finem, ipse uero nos, maxime cum nec ipsa opera nisi secundum intentionem praeesset, iuxta illud Veritatis documentum:

Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit etc.

hoc est si recta intentio fuerit, tota massa operum bona erit. Cum itaque tota qualitas operum secundum intentionis radicem accipienda sit, profecto necesse est tanto meliora esse opera, quanto meliore perficiuntur intentione. Tanto autem melior est intentio, quanto finis ipse, id est finalis causa, est potior.

[5.50] Ut igitur Deus in omnibus quae agit optimum habeat finem, oportet ad se ipsum omnium quae efficit intentionem eum dirigere, ut propter se illa quoque faciat quae propter nos facere dicitur, aliter tamen propter se, aliter propter nos: propter se quidem quasi ad gloriam, non ad salutem suam; propter nos autem tamquam ad salutem uel ad aliquam utilitatem nostram. Non est itaque recta superbiae definitio 'amor propriae gloriae', sed 'ambitio propriae gloriae'. Non est enim ambitio nisi in malo, quando uidelicet iniuste aliquid concupiscentia appetit.

[5.51] Quod uere dictum est caritatem nec sua quaerere, ac per hoc Deum, qui singulariter ipsa quoque caritas dicitur, non debere propriam quaerere gloriam -- inconsiderate obiicitur. Nostram quippe Apostolus caritatem accepti quam commendabat cum ait quod caritas non quaerit quae sua sunt, hoc est non est sollicita de suis commodis.

Quare beatus definiens Augustinus dicit eam esse 'motum animi ad diligendum Deum et proximum propter Deum'. Deum autem nullum omnino 'motum animi' habere constat, nec uocabulum 'caritatis' suam et nostram caritatem in una significatione concludere, sed omnia quae de ipso more nostro loquimur, figuratiue iuxta aliam significationem, non proprie dici. De quo alibi plenius disseremus. Quod itaque dixit Apostolus:

Caritas non quaerit quae sua sunt

in una tantum te propria significatione uocabulo usus 'caritatis', nostram intellexit caritatem tantum, quae sola, ut dictum est, caritas proprie nuncupatur.

[5.52] Quid etiam obest si dicamus et caritatem non quaerere sua, id est non esse sollicitam de suis commodis, cum nullum in aliquo commodum adipisci potest, cum in se ipso omnium plenitudinem bonorum habeat, non aliquo extrinsecus indigeat commodo? Sed et cum iuxta Gregorium caritas proprie non dicatur nisi quae in alterum habetur, nihil fortassis efficit si caritatem Dei sicut et nostram ponamus quaerere non sua, ac si ita dicamus: Neque ipsum neque nos ex caritate quam in alterum habemus de nostris bonis, sed de bonis alterius cogitare.

[5.53] Cum itaque iuxta supra positas rationes oporteat Deum in omnibus quae agit plus honoris sui gloriam quam quilibet aliud attendere, profecto decebat ut non solum per naturam uerum etiam per existentiam tam mundum quam caetera omnia praecederet.

[5.54] Quod etiam obiectum est:

Sapientia absconsa et thesaurus absconditus, quae utilitas in utrisque?

facile depelli potest, si ex nobis quoque ipsis id ipsum discutiamus et qualiter intelligendum sit diligenter inspiciamus. Utile quippe est quandoque multa ignorari, et multis utilius fuisse uidetur non inuenisse thesaurum quam inuenisse, et pauperes exstitisse quam abundantes. Verum tamen est quod dicitur quoniam scientia abscondita, quamdiu abscondita est, his quibus abscondita est, nullam participatione sui affert utilitatem, quoniam abscondi aliquibus et participari ab eis simul non potest. Postea uero participata, tanto fortasse carior esse poterat quanto amplius dilata fuerit. Eadem et de thesauro ratio est, qui quamdiu absconditus est, nullum ex administratione uel usu suo commodum praestat. Sed non ideo statim uel scientiam uel thesaurum reuelari oportuit, ut statim aliquam praestarent utilitatem quam commodius tempore suo ad maiorem fructum poterant reseruari, sicut et de diuina contingit sapientia in qua non semper nos participare oportuit, ut cum eam participare ceperimus, eam amplius ueneremus quam per existentiam priorem quoque nobis esse cognoscimus.

[5.55] Verum [est] quoque 'omne bonum, cum in commune deducitur, pulchrius elucescere', hoc est tanto pluribus gratum esse quanto a pluribus communicatur. Sed non ideo statim omne bonum omnibus publicandum est, sed secundum rationes et quibus et quando id communicandum sit, quas incommutabiliter in omnibus quae agit diuina obseruat prouidentia. Quae quidem prouidentia omnino non esset, nisi Deus caeteris per existentiam quoque praeiret. Non enim prouidentia nisi de futuris esse potest, cum sit prouidentia futurorum praescientia.

[5.56] Patet itaque Deum quam dignum exstitit, ut per existentiam quoque caetera praecederet omnia, neque hoc bonitati eius in aliquo derogare, si noluerit secum aeternaliter aliqua permanere, sicut id ei derogaret si posset facere bona quae non faceret, aut in tantum bona quantum posset. Unde eum omnia quae potest, facere necesse est et tam bona quantum potest. Nec tamen ideo omnia quae ab eo fiunt necesse est fieri. Quod quidem nobis ex superioribus quaestionibus nunc soluendum occurrit.

[5.57] Ponimus itaque iuxta superiorum rationum acumina Deum omnia quae facit necessario facere, nec tamen, ut dictum est, quae ab eo fiunt necessario fieri. Quippe cum dicimus quoniam necesse est Deum hunc saluare, uim ipsam necessitudinis ad subiecti naturam reducimus, quod est Deus, ac si uidelicet diceremus quod Deus ex ipsa sua natura ita id facere compellitur, ut nullo modo eius natura permittat ut id ita non faciat sicut facit. Non tamen ne esse est hunc saluari per eum cum nullatenus natura eius qui saluatur id exigat, ut ipse saluetur.

Natura quippe eius mutabilis est et in nullo suo statu necessario fixa, quam omnino non esse possibile est. Natura uero diuina sicut omnino incommutabilis est atque inuariabilis, ita et in omni suo statu eo modo quo permanet incommutabiliter persistit, atque ex ipsa sua incomparabili bonitate ad omnia quae uelle eum et facere oportet, necessario, ut ita dicam, inuitatur ut et sic uelit et perficiat.

[5.58] Necesse est itaque Deum id facere quod non est necesse ab eo fieri. Ibi quippe uis necessitudinis ad immutabilem Dei naturam applicatur; hoc ad operationis eius commutabilem euentum quem aequae fieri et non fieri possibile est, cum nullam sui euentus necessitudinem teneat. Similiter cum dicimus 'possibile est hunc saluari per Deum' et 'possibile est Deum hunc saluare', ibi ad naturam huius, hic ad naturam Dei possibilitas refertur. Tale est ergo quod dicitur 'possibile est hunc saluari a Deo', ac si diceretur quod natura eius omnino permetteret eum saluari a Deo, cum nullo modo ad hoc ipsa repugnaret. Quod quidem uerum est. Cum uero dicitur 'possibile est Deum saluare hunc', tale est ac si dicatur quod natura Dei omnino permittat quod eum Deus saluet. Quod nequaquam uerum est, ut supra iam confirmauimus. Sic et 'uocem' audibilem dicimus, hoc est aptam ex se ipsa audiri, quamuis nullus adhuc esset qui eam audire sufficeret, et 'agrum' aptum excoli antequam etiam crearetur qui eum excolere ualeret. Ex se quippe ipsis iam habent 'uox' et 'ager' ut se audienti uel colenti ad haec idonea praebeant, cum nihil ulterius in eis agendum esset quo ad haec praepararentur, sed totum id in se iam habeant quod habere ea oporteat ad audiendum siue ad colendum. Sed quamuis apta sint ad hoc ut audiantur uel colantur, non iam tamen necesse est aptum esse aliquem ut haec audiat uel colat.